

Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία

Β΄ Γυμνασίου

Τόμος 1ος

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Ιωάννης Δημητρούκας, Φιλολόγος, εκπαιδευτικός
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης
Θουκυδίδης Ιωάννου, Σχολικός Σύμβουλος

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

Νικόλαος Καραπιδάκης, Καθηγητής Ιονίου
Πανεπιστημίου

Σωτήριος Κόνδης, Σχολικός Σύμβουλος
Νικόλαος Λινάρδος, Φιλολόγος, εκπαιδευτικός
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Μαρία Μπαχά, Εικονογράφος

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αντώνιος Μαστραπάς, Φιλολόγος

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Αναστασία Κυρκίνη – Κούτουλα, Σύμβουλος Π.Ι.

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

Χρήστος Μποκόρος, Ζωγράφος

ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

«ΕΛΛΗΝΙΜΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ – MULTIMEDIA Α.Ε.»

ΔΙΑΣΚΕΥΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΟΡΑΣΗΣ

Ομάδα εργασίας Αποφ. 16158/6-11-06
και 75142/Γ6/11-7-07 ΥΠΕΠΘ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

Ιωάννης Δημητρούκας Θουκυδίδης Ιωάννου

**Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία
Β΄ Γυμνασίου**

Τόμος 1ος

**Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ II / Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία
Πράξεων 2.2.1.α: «Αναμόρφωση των προγραμμάτων
σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»**

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος
*Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ, Πρόεδρος του
Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*

**Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων βιβλίων και
παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με
βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»**

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου

Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης
Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτής Επιστημ. Υπεύθ. Έργου

Γεώργιος Κ. Παληός
Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου
Μόνιμος Πάρεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

**Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό
Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΑΙΩΝΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (330-717)

Βυζάντιο ονομάζεται το χριστιανικό κράτος της ελληνορωμαϊκής Ανατολής που αναδύθηκε μέσα από τους κόλπους του Ρωμαϊκού Κράτους. Οι όροι Βυζάντιο και Βυζαντινοί είναι μεταγενέστεροι. Οι κάτοικοι της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αυτοπροσδιορίζονταν με ονομασίες που δηλώνουν τη ρωμαϊκή προέλευση του κράτους (Ρωμαίοι / Ρωμηοί, Ρωμανία, Πολιτεία / Κράτος Ρωμαίων).

Οι σημαντικότεροι σταθμοί στην πορεία της μεταμόρφωσης του Ρωμαϊκού σε Βυζαντινό Κράτος είναι η εξίσωση των δικαιωμάτων των Χριστιανών με τα δικαιώματα των άλλων θρησκευτικών ομάδων και η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης επί Κωνσταντίνου Α', η ανάδειξη του Χριστιανισμού σε κρατική θρησκεία και η διαίρεση της αυτοκρατορίας επί Θεοδοσίου Α' (379-395).

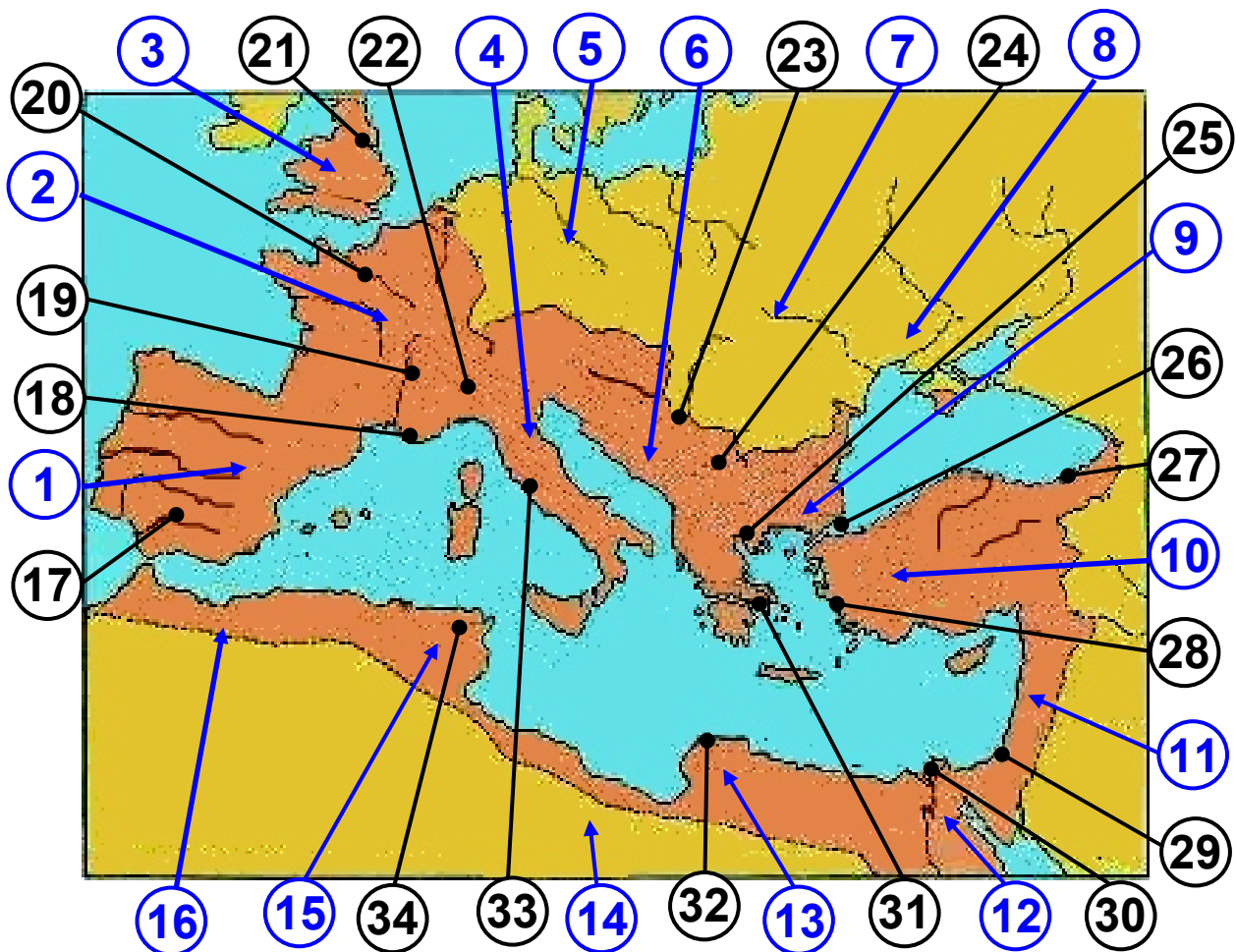
Στη διάρκεια του 4ου και του 5ου αι. το ανατολικό τμήμα του κράτους απέκρουσε την απειλή των Γερμανών, απέκτησε θρησκευτική ομοιογένεια, εξασφάλισε οικονομική σταθερότητα και παρέμεινε μεγάλη διεθνής δύναμη ως τα μέσα του 6ου αι. Αντίθετα, η ίδρυση των γερμανικών βασιλείων στη ρωμαϊκή Δύση επέφερε την πτώση της (τέλη 5ου αι.).

Μεγάλη δραστηριότητα ανέπτυξε το Βυζάντιο επί Ιουστινιανού Α' (527-565). Ο αυτοκράτορας ενίσχυσε την κεντρική εξουσία και επιδίωξε να ανασυστήσει τη Ρωμαϊκή Οικουμένη, καταλύοντας τα γερμανικά κράτη,

αλλά οι μεγάλες πολεμικές δαπάνες εξάντλησαν το κράτος.

Προς τα τέλη του 6ου αι. εκδηλώθηκε στο Βυζάντιο μια πολύπλευρη κρίση που οδήγησε σε βαθιές μεταβολές και εκτεταμένες μεταρρυθμίσεις (7ος αι.). Σημαντική μείωση της βυζαντινής ισχύος επέφεραν και οι αραβικές κατακτήσεις στα χρόνια της δυναστείας του Ηρακλείου.

Βαθμιαία η φυσιογνωμία του κράτους μεταβλήθηκε: το Ρωμαϊκό Κράτος απομακρύνθηκε από τις λατινικές και παγανιστικές του ρίζες και μεταμορφώθηκε σε χριστιανική αυτοκρατορία της ελληνικής Ανατολής, το Βυζαντινό Κράτος.

 Το κράτος του Μ. Κωνσταντίνου

Υπόμνημα του χάρτη στην επόμενη σελίδα. →

ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΑΙ ΛΑΟΙ

1. ΙΣΠΑΝΙΑ	9. ΘΡΑΚΗ
2. ΓΑΛΑΤΙΑ	10. Μ. ΑΣΙΑ
3. ΒΡΕΤΑΝΙΑ	11. ΣΥΡΙΑ
4. ΙΤΑΛΙΑ	12. ΑΙΓΥΠΤΟΣ
5. ΓΕΡΜΑΝΟΙ	13. ΚΥΡΗΝΑΪΚΗ
6. ΙΛΛΥΡΙΚΟ	14. ΑΦΡΙΚΗ
7. ΣΛΑΒΟΙ	15. ΝΟΥΜΙΔΙΑ
8. ΓΟΤΘΟΙ	16. ΜΑΥΡΙΤΑΝΙΑ

ΠΟΛΕΙΣ

17. Κόρντοβα	26. Κων/πολη
18. Μασσαλία	27. Τραπεζούντα
19. Λούγδουνο	28. Έφεσος
20. Παρίσιοι	29. Ιερουσαλήμ
21. Εβόρακο	30. Αλεξάνδρεια
22. Μεδιόλανο	31. Αθήνα
23. Σίρμιο	32. Κυρήνη
24. Ναϊσός	33. Ρώμη
25. Θεσσαλονίκη	34. Καρχηδόνα

Στο κεφάλαιο αυτό θα μάθετε:

Γιατί ο Κωνσταντίνος ίδρυσε ένα νέο διοικητικό κέντρο στην Ανατολή.

Ποια στάση κράτησε απέναντι στον Χριστιανισμό.

Τι ήταν και πώς λύθηκε το γερμανικό πρόβλημα.

Τι ήταν και πώς αντιμετωπίστηκαν οι αιρέσεις και η αρχαία θρησκεία.

Τι άλλαξε στην κοινωνία, την οικονομία και τον πολιτισμό ως τις αρχές του 6ου αι.

Για το σημαντικό έργο του Ιουστινιανού Α΄ και του Ηρακλείου.

Ι. Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Από τη Ρώμη στη Νέα Ρώμη

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Ίδρυση Κωνσταντινούπολης, χρυσό νόμισμα, Χριστόγραμμα, διάταγμα των Μεδιολάνων, οικουμενική σύνοδος της Νίκαιας.

Το Βυζάντιο συνδέει την ύπαρξή του με το έργο του ρωμαίου αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Α΄. Ο μεγάλος αυτός ηγέτης, για να ανορθώσει το κράτος που κλονιζόταν, πήρε τα ακόλουθα μέτρα:

- Ίδρυσε ένα νέο διοικητικό κέντρο στην Ανατολή, την Κωνσταντινούπολη.
- Αναγνώρισε το δικαίωμα άσκησης της χριστιανικής λατρείας.
- Καθιέρωσε στη διοίκηση τη διάκριση της πολιτικής από τη στρατιωτική εξουσία.
- Έκοψε και έθεσε σε κυκλοφορία ένα πολύ σταθερό χρυσό νόμισμα.

α. Ίδρυση Κωνσταντινούπολης

Όταν ο Κωνσταντίνος νίκησε το Λικίνιο, αύγουστο του ανατολικού τμήματος του κράτους και έμεινε μονοκράτορας (324), αποφάσισε να ιδρύσει ένα νέο διοικητικό κέντρο στη θέση του αρχαίου Βυζαντίου, πόλης που είχε μοναδική γεωπολιτική θέση, αφού βρισκόταν στο σταυροδρόμι της Ασίας και της Ευρώπης, του Ευξείνου Πόντου και της Μεσογείου, και μεγάλη εμπορική σημασία..

Η απόφαση αυτή υπαγορεύτηκε από τους ακόλουθους κυρίως λόγους:

- Η Ανατολή διέθετε, σε αντίθεση με τη Δύση, ακμαίο πληθυσμό και οικονομία.
- Οι Χριστιανοί, στους οποίους ο Κωνσταντίνος Α΄ στηρίχτηκε πολιτικά, ήταν πολυπληθέστεροι στην Ανατολή.
- Οι μεγάλες πόλεις της Ανατολής υπέφεραν από θρησκευτικές συγκρούσεις.
- Από το Βυζάντιο μπορούσε να αποκρούσει ευκολότερα τους Γότθους (στο Δούναβη) και τους Πέρσες (στον Ευφράτη).

Ο αυτοκράτορας ανοικοδόμησε το Βυζάντιο σύμφωνα με το ρυμοτομικό σχέδιο της Ρώμης. Προίκισε την πόλη με νέα τείχη, επιβλητικές λεωφόρους και το φόρουμ (πλατεία) του Κωνσταντίνου. Τη στόλισε με λαμπρά έργα τέχνης, το Ιερόν Παλάτιον, το κτίριο της Συγκλήτου και άλλα δημόσια κτίρια: εκκλησίες, λουτρά και δεξαμενές.

Στις 11 Μαΐου 330 ολοκληρώθηκε η πρώτη φάση των εργασιών και τελέστηκαν τα εγκαίνια της πόλης, η οποία έλαβε το όνομα του ιδρυτή της (Κωνσταντινούπολη). Έκτοτε και για αιώνες την ημέρα αυτή γιορτάζονταν τα γενέθλιά της.

Η Κωνσταντινούπολη ή Νέα Ρώμη βαθμιαία απέκτησε χαρακτηριστικά χριστιανικής πόλης, αφού οικοδομήθηκαν εκεί πολλές εκκλησίες. Παράλληλα η πόλη αναπτύχθηκε ραγδαία: στις αρχές του 5ου αι. ο πληθυσμός της είχε αυξηθεί σε 150.000 ψυχές περίπου, ενώ στα χρόνια του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Α΄ (527-565) αριθμούσε 300.000 κατοίκους, σύμφωνα με τους μετριότερους υπολογισμούς. Έτσι η Νέα Ρώμη, μέσα σε δύο αιώνες ξεπέρασε το πρότυπό της, δηλαδή την Παλαιά Ρώμη.

Η οικοδόμηση της Κωνσταντινούπολης

Ο Κωνσταντίνος έχτισε ένα μεγάλο ανάκτορο και έναν θαυμάσιο Ιππόδρομο και έστησε δυο στοές, δηλαδή σκεπαστούς δρόμους, για το εμπόριο.

Ονόμασε την πόλη Νέα Ρώμη. Έπειτα πάλι έφτιαξε τις ένδοξες εκκλησίες: τη Μεγάλη Σοφία, τους Αγίους Αποστόλους και την Αγία Ειρήνη, τον Άγιο Μώκιο και τον Αρχάγγελο Μιχαήλ.

Έστησε και μια θαυμαστή πορφυρή κολόνα. Τρία χρόνια έκαναν τα πλοία να τη φέρουν από τη Ρώμη στη Βασιλεύουσα, γιατί ήταν πολύ μεγάλη και βαριά, και έναν ολόκληρο χρόνο έκαναν να την πάνε από την θάλασσα ως την πλατεία [...]. Στην κορφή της έστησε ένα άγαλμα που το έφεραν από την Ηλιούπολη της Φρυγίας και είχε γύρω στο κεφάλι εφτά ακτίνες. Επίσης έφερε κι άλλα υπέροχα πράγματα από πολλές χώρες και πόλεις.

Το ρωσικό χρονικό του Νέστορα Ισκεντέρη, απόδ. Μ. Αλεξανδρόπουλος, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1978, 33-34.

Η Κωνσταντινούπολη προσωποποιημένη δείχνει τον ανδριάντα του Κωνσταντίνου ως «Ανίκητου Ήλιου». «Πεουτιγγέρειος Πίναξ» (Βιέννη, Αυστριακή Εθνική Βιβλιοθήκη).

Η συνοικία της Κωνσταντινούπολης Συκεαί (Πέραν ή Γαλατάς). Βιβλίο της Εκστρατείας του Σουλεϊμάν. Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κωνσταντινούπολης.

Σαν ακρίδες πέφταν οι λαοί,/ Μέλισσες εκεί λαοί
πετούσαν,/ και ήτανε, πανώρια, δυο γιαλών
αφροκάμωτη νεράιδα,/ κι ήσουν Εσύ, Πόλη, ω Πόλη!
Και ήτανε της γης το περιβόλι.
Κ. Παλαμάς, Ο δωδεκάλογος του Γύφτου.

β. Θρησκευτική πολιτική

Οι οπαδοί του Χριστιανισμού συγκροτούσαν τη δυναμικότερη πληθυσμιακή ομάδα της Ανατολής. Η νέα αυτή θρησκεία φαινόταν ότι μπορούσε να αποκαταστήσει την κλονισμένη ενότητα του Ρωμαϊκού Κράτους.

Για το λόγο αυτό ο Κωνσταντίνος έδειξε ευνοϊκή στάση προς τον Χριστιανισμό. Συγκεκριμένα μετά τη νίκη του επί του Μαξεντίου (312) μετέφερε το μονόγραμμα του Χριστού (Χριστόγραμμα), σημαντικό

χριστιανικό σύμβολο, από τη στρατιωτική σημαία (λάβαρον) στα νομίσματά του και εξέδωσε νόμους ευνοϊκούς για τους Χριστιανούς.

Πάντως η σθεναρή αντίσταση των οπαδών της αρχαίας θρησκείας που εντοπίζονται τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, ιδίως στους κόλπους της συγκλητικής αριστοκρατίας της Ρώμης, δεν επέτρεψε στον Κωνσταντίνο να υιοθετήσει μια καθαρή θρησκευτική στάση ως το τέλος της ζωής του.

Το **Διάταγμα των Μεδιολάνων** που βασίστηκε σε συμφωνία του Κωνσταντίνου και του Λικίνιου (313), αναγνώρισε στους Χριστιανούς ελευθερία άσκησης της λατρείας τους και έτσι εξίσωσε τα δικαιώματά τους με αυτά των άλλων θρησκειών του Ρωμαϊκού Κράτους. Οι διωγμοί Χριστιανών πάντως έπαυσαν εντελώς, μόνο όταν ο Κωνσταντίνος έγινε μονοκράτορας στο Ρωμαϊκό Κράτος (324).

Ένα χρόνο αργότερα (325) ο Κωνσταντίνος συγκάλεσε στη **Νίκαια της Βιθυνίας** σύνοδο (συνέδριο) επισκόπων απ' όλες τις επαρχίες του Οικουμενικού Ρωμαϊκού Κράτους· γι' αυτό η σύνοδος ονομάστηκε οικουμενική. Η **Α' Οικουμενική Σύνοδος** διατύπωσε τη διδασκαλία της Εκκλησίας έναντι των αιρέσεων που είχαν ήδη εμφανισθεί. Έκτοτε έγιναν πολλές τέτοιες σύνοδοι. Η σύγκλησή τους είχε σκοπό την ειρήνευση της Εκκλησίας και, κατ' επέκταση την ειρήνευση της αυτοκρατορίας.

Αργυρό νόμισμα με το Χριστόγραμμα (στο επάνω μέρος της περικεφαλαίας του Κωνσταντίνου) και την ένσταυρη σφαίρα, σύμβολο της εκχριστιανισμένης ρωμαϊκής οικουμένης. Μόναχο, Νομισματική Συλλογή.

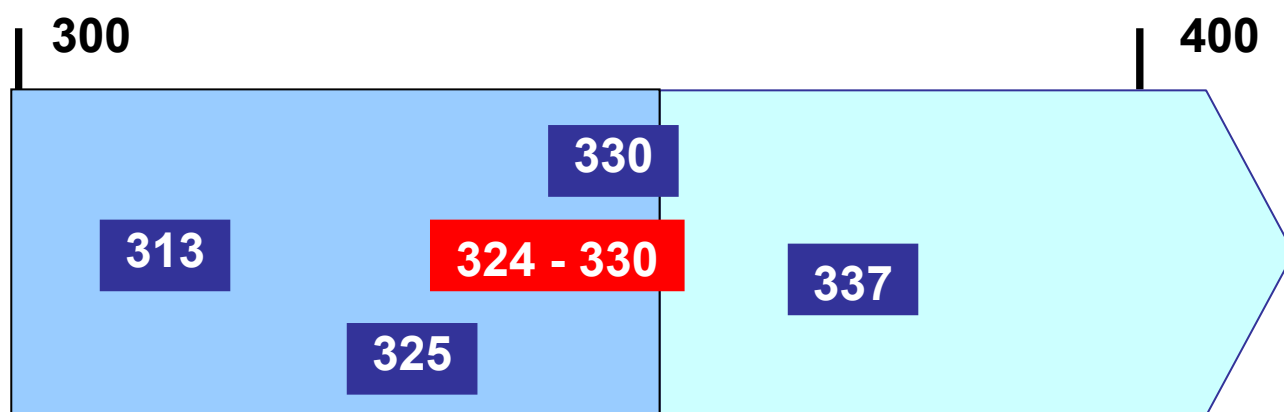
Θρησκευτική στάση του Κωνσταντίνου

Ο Κωνσταντίνος Α΄ [...] έγινε Χριστιανός μόλις το χρόνο που πέθανε. Κατά τη διάρκεια της ζωής του παρέμεινε Ανώτατος Αρχιερέας (ανώτατος αξιωματούχος της ρωμαϊκής θρησκείας) και χρησιμοποιούσε τις εκφράσεις Ημέρα του Ήλιου και Ανίκητος Ήλιος, που, την περίοδο αυτή, συνήθως εννοούσαν τον θεό των Περσών, τον Μίθρα, του οποίου η λατρεία είχε διαδοθεί σε όλη την αυτοκρατορία [...]. Είναι βέβαιο ότι ο Κωνσταντίνος υπήρξε υποστηρικτής της και ότι κληρονόμησε την αφοσίωσή του αυτή από την οικογένειά του. Πιθανόν ο Ανίκητος Ήλιος ήταν ο Απόλλων.

A. A. Vasiliev, Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 324-1453, Αθήνα 1954, 70.

Ερωτήσεις

1. Με αφορμή την εικόνα του Γαλατά και το ποίημα του Παλαμά και με τη βοήθεια του χάρτη και της αφήγησης συζήτησε με τους συμμαθητές σου τα πλεονεκτήματα της γεωγραφικής θέσης και τον ιστορικό ρόλο που διαδραμάτισε η Πόλη ανά τους αιώνες.
2. Ποια κτίσματα της Κωνσταντινούπολης υπογραμμίζουν τη σχέση της με τη Ρώμη και ποια το χριστιανικό της χαρακτήρα; Ποιο κτίσμα τέλος παραπέμπει στον ιδρυτή της;
3. Η Ύστερη Αρχαιότητα χαρακτηρίζεται από τη συνύπαρξη και αλληλεπίδραση πολλών θρησκειών μέσα στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (συγκρητισμός). Πώς επηρέασε το φαινόμενο αυτό την προσωπική περίπτωση του Κωνσταντίνου Α΄, σύμφωνα με το τελευταίο παράθεμα;

313	Διάταγμα των Μεδιολάνων
324-330	Οικοδόμηση της Κωνσταντινούπολης
325	Σύνοδος Νίκαιας
Αρχή Βυζαντινής Ιστορίας	
<u>Πρωτοβυζαντινή Περίοδος</u>	
Εγκαίνια Κωνσταντινούπολης	
337	Θάνατος Κωνσταντίνου Α΄

2. Εξελίξεις ως τις αρχές του 6ου αι.

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Παρεμβατική οικονομική πολιτική, εκχρηματισμένη οικονομία, μεγάλοι γαιοκτήμονες, πάροικοι, μακρινό εμπόριο, μπαχαρικά, γερμανικό πρόβλημα, αντιγερμανικό κόμμα, Πανεπιστήμιο Κωνσταντινούπολης, Θεοδοσιανός Κώδικας.

Κατά τον 4ο και 5ο αι. μ. Χ. η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία εξακολουθούσε να είναι κυρίως ένα μεσογειακό κράτος. Οι αυτοκράτορες, που είχαν την έδρα τους στην Κωνσταντινούπολη, προσπάθησαν να τονώσουν την οικονομία και να λύσουν τα πολιτικά προβλήματα της εποχής τους.

Σημαντικοί αυτοκράτορες

Ιουλιανός (361-363), Θεοδόσιος Α΄ (379-395),
Θεοδόσιος Β΄ (408-450), Ζήνων (474-491),
Αναστάσιος (491-518), Ιουστίνος Α΄ (518-527)

α. Οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα

Η οικονομία του Πρώιμου Βυζαντινού Κράτους είχε τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Η κύρια πηγή πλούτου ήταν η γεωργία.
- Το κράτος ακολουθούσε παρεμβατική πολιτική, προσπαθώντας να καθορίσει τις οικονομικές εξελίξεις.
- Στις εμπορικές συναλλαγές χρησιμοποιούνταν ευρύτατα το νόμισμα. Αντίθετα οι ανταλλαγές είδους με είδος ήταν περιορισμένες (εκχρηματισμένη οικονομία).
- Στο ανατολικό τμήμα, ως τα μέσα του 6ου αι., οι πόλεις είχαν βαρύνουσα οικονομική σημασία.

Έπαυλη (villa). Μωσαϊκό δάπεδο της Θάβρακας (Τυνησία, Εθνικό Μουσείο Bardo).

Στην ύπαιθρο η γη άρχισε να συγκεντρώνεται στα αρχές του 6ου αι. χέρια των μεγάλων γαιοκτημόνων, που μετέτρεπαν τους καταχρεωμένους μικροϊδιοκτήτες σε εξαρτημένους αγρότες ή πάροικους. Οι πάροικοι ήταν εξαρτημένοι αγρότες που καλλιεργούσαν τη γη και πλήρωναν φόρο στους ιδιοκτήτες των μεγάλων κτημάτων, τα οποία δεν είχαν δικαίωμα να εγκαταλείψουν.

Οι φόροι έπλητταν βαρύτερα τον αγροτικό από τον αστικό πληθυσμό και ανάγκαζαν πολλούς αγρότες να εγκαταλείπουν τη γη τους και να καταφεύγουν στις μονές ή να διογκώνουν τον πληθυσμό των μεγαλουπόλεων. Έτσι ο πολυάριθμος πληθυσμός των πόλεων υπέφερε από τη φτώχεια και γι' αυτό συχνά προκαλούσε ταραχές. Για να αποτρέψουν τέτοιες εκδηλώσεις, οι αρχές των μεγαλουπόλεων και ειδικά της Κωνσταντινούπολης συνήθιζαν να διανέμουν δωρεάν σιτάρι και να οργανώνουν θεάματα στον Ιππόδρομο.

Από την άλλη μεριά η επέκταση της βυζαντινής επιρροής στις χώρες της Ερυθράς Θάλασσας (Αιθιοπία και Υεμένη), ιδίως στα χρόνια του Ιουστίνου Α', διευκόλυνε την ανάπτυξη και αύξησε τα κέρδη του μακρινού εμπορίου. Από το δρόμο της Ερυθράς Έλληνες και Σύροι έμποροι μετέφεραν στις ακτές της

Μεσογείου και στην Κωνσταντινούπολη τα προϊόντα πολυτελείας της Ανατολής (μετάξι, μπαχαρικά κ. ά.).

Νόμισμα και εξωτερικό εμπόριο

Κάποτε (περ. 525) ένας από τους εμπόρους της Αδούλης (λιμάνι της Αιθιοπίας), ο Σώπατρος ήλθε για εμπορικές υποθέσεις στο νησί Ταπροβάνη (σημερινή Σρι Λάνκα, νότια των Ινδιών). Στο νησί είχε αγκυροβολήσει κι ένα περσικό πλοίο. Οι έμποροι της Αδούλης, ανάμεσά τους και ο Σώπατρος, αποβιβάστηκαν στη στεριά. Αποβιβάστηκαν κι οι Πέρσες, ανάμεσά τους κι ένας πρεσβευτής. Έπειτα οι άρχοντες και οι τελώνες της χώρας τους δέχτηκαν και τους οδήγησαν μπροστά στο βασιλιά [...].

Ο βασιλιάς [...] διέταξε να του φέρουν τα δύο νομίσματα. Το βυζαντινό ήταν από καθαρό χρυσάφι, λαμπερό κι όμορφο [...]. Το περσικό μιλιάρησιο ήταν ασημένιο και δεν μπορούσε να συγκριθεί με το χρυσό νόμισμα. [...] Ο βασιλιάς [...] επαίνεσε πολύ το βυζαντινό νόμισμα και είπε: «Πραγματικά οι Ρωμαίοι είναι και λαμπροί και ισχυροί και σοφοί». Και διέταξε να τιμηθεί εξαιρετικά ο Σώπατρος. Τον έβαλαν στη ράχη ενός ελέφαντα και τον περιέφεραν στην πόλη, ενώ χτυπούσαν τα τύμπανα. Αυτά μου τα διηγήθηκαν ο ίδιος ο Σώπατρος και οι έμποροι της Αδούλης που επισκέφθηκαν την Ταπροβάνη. Ο Πέρσης δοκίμασε μεγάλη ταπείνωση και ντροπή όταν έγιναν αυτά.

**Κοσμάς Ινδικοπλεύστης, Χριστιανική Τοπογραφία,
XI, 17-19, έκδ. Wolska – Conus, τόμ. 3 (Παρίσι
1973), 349-351.**

Χρυσό νόμισμα
του Ιουστίνου Α'
και του Ιουστινιανού Α' ως
συναυτοκρατόρων
(Λονδίνο, Βρετανικό
Μουσείο).

β. Το γερμανικό πρόβλημα

Όταν πέθανε ο Θεοδοσίος Α΄ (395), το Ρωμαϊκό Κράτος χωρίστηκε σε ανατολικό και δυτικό τμήμα. Έτσι μοιρασμένο αντιμετώπισε ως τα τέλη του 5ου αι. τις επιθέσεις γερμανικών και άλλων φύλων, τα οποία είχαν αρχίσει ήδη από τον τρίτο αιώνα να εισδύουν στην Ευρώπη. Η έκβαση αυτού του αγώνα ήταν διαφορετική για τα δύο τμήματα της αυτοκρατορίας.

Οι αυτοκράτορες του οικονομικά ισχυρότερου ανατολικού τμήματος εξουδετέρωσαν την απειλή των γερμανικών λαών, πείθοντας τους αρχηγούς τους να στραφούν προς τη Δύση ή επιτρέποντας να εγκατασταθούν ειρηνικά στα εδάφη τους. Η συμβίωση με το ελληνορωμαϊκό πληθυσμιακό στοιχείο διευκόλυνε τη σταδιακή αφομοίωση των Γερμανών.

Προβλήματα προκάλεσε στο κράτος η πολιτική του Θεοδοσίου Α΄ (379-395) που έδωσε στους ηγέτες των Γερμανών ανώτερες θέσεις στο στρατό και τη διοίκηση του κράτους, για να επιτύχει την ενσωμάτωσή τους. Δημιουργήθηκε έτσι σοβαρός κίνδυνος εκγερμανισμού του κράτους.

Τότε οι βυζαντινοί λόγιοι και πολιτικοί αντέδρασαν, οργανώνοντας ένα είδος πατριωτικού και αντιγερμανικού κόμματος. Το κόμμα αυτό ξεσήκωσε το λαό της πρωτεύουσας που εξόντωσε τους Γότθους και τον αρχηγό τους Γαϊνά (400). Έτσι εξουδετερώθηκε προσωρινά ο γοτθικός κίνδυνος που επανεμφανίστηκε προς τα τέλη του 5ου αι.

Πρόγραμμα του αντιγερμανικού κόμματος

Αντί να δεχόμαστε το να οπλοφορούν οι Σκύθες (Γότθοι), πρέπει να αναζητήσουμε στρατιώτες από την τάξη των γεωργών, που θα πολεμήσουν, για να υπερασπιστούν τη γη τους. Αυτούς να τους εντάξουμε στο στρατό για αρκετό χρόνο. Παράλληλα να ξεσηκώσουμε τους φιλοσόφους, που ασχολούνται με τις μελέτες τους, και τους βιοτέχνες, που δεν σηκώνουν κεφάλι από την καθημερινή δουλειά, και τον νωθρό λαό που ξημεροβραδιάζεται στα θέατρα. Όλους αυτούς να τους πείσουμε να φροντίσουν να περάσει η στρατιωτική διοίκηση στα χέρια των Ρωμαίων [...].

Εμείς πρέπει να ανακτήσουμε το υψηλό ρωμαϊκό φρόνημα και να συνηθίσουμε να κερδίζουμε τις νίκες οι ίδιοι. Όσο για τους βαρβάρους, να μην τους δεχόμαστε ανάμεσά μας και να τους απομακρύνουμε από παντού.

Συνέσιος Λόγος περί βασιλείας, Migne, Patrologia Graeca, τόμ. 66, στήλες 1092-1093.

Αντίθετα η ερημωμένη από τους πληθυσμούς της και οικονομικά εξαντλημένη Δύση υπέκυψε στα γερμανικά φύλα. Ο Γερμανός Οδόακρος υποχρέωσε τον τελευταίο αυτοκράτορα της Ρώμης σε παραίτηση (476) και λίγα χρόνια αργότερα ο Θεουδέριχος ίδρυσε το Οστρογοτθικό Βασίλειο με κέντρο τη Ραβέννα (493). Ήταν ένα από τα πολλά γερμανικά βασίλεια της Δύσης.

Ο Θεουδέριχος έφερε τον τίτλο του ρήγα (rex) και αναγνώριζε θεωρητικά την επικυριαρχία του αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, αλλά στην πράξη ήταν πολιτικά ανεξάρτητος.

Γερμανικά Βασίλεια της Δύσης

Οστρογοτθικό (Ιταλία), Βουργουνδικό (Γαλλία), Φραγκικό (Γαλλία και Γερμανία), Βησιγοτθικό (Ισπανία), Βανδαλικό (Βόρεια Αφρική).

γ. Πολιτιστικές εξελίξεις

Ενώ στη Ρώμη, άλλοτε πνευματική πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, οι επιστήμες και οι τέχνες είχαν παρακμάσει, τα πνευματικά ιδρύματα υπολειπούνταν και οι βιβλιοθήκες ήταν κλειστές, στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας επιβαλλόταν αργά, αλλά σταθερά το ελληνικό στοιχείο και η ελληνιστική πολιτιστική παράδοση.

Η εξέλιξη αυτή αντανακλάται σε δύο σημαντικά πολιτιστικά γεγονότα: την ίδρυση του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης με διάταγμα του Θεοδοσίου Β' (425) και την έκδοση του Θεοδοσιανού Κώδικα. Το Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης διέθετε 16 ελληνόφωνες και 15 λατινόφωνες έδρες διδασκαλίας. Χάρη στο πνευματικό αυτό ίδρυμα, η Βασιλεύουσα άρχισε να συναγωνίζεται τις άλλες μεγάλες πόλεις της Ανατολής (Αθήνα και Αλεξάνδρεια) που διέθεταν σημαντικές ανώτερες σχολές. Η οριακή έστω αριθμητική υπεροχή των ελληνόφωνων εδρών δείχνει ότι ο πολιτιστικός χαρακτήρας της Κωνσταντινούπολης και του ανατολικού τμήματος ήταν σε μεγάλο βαθμό ελληνικός.

Κεγχρεές. Το λιμάνι της Κορίνθου στον Σαρωνικό Κόλπο με τις αποθήκες του. Αναπαράσταση. ΙΕΕ, τ. Ζ' (Αθήνα 1978), 292-293.

Ο Θεοδοσιανός Κώδικας, στον οποίο περιλήφθηκαν όλα τα αυτοκρατορικά διατάγματα που είχαν εκδοθεί μετά το 312, δημοσιεύτηκε το 438. Η έκδοσή του διευκόλυνε σημαντικά την απονομή της δικαιοσύνης. Τα σωζόμενα βιβλία της συλλογής αποτελούν σήμερα πολύτιμη πηγή για τη μελέτη των κοινωνικών συνθηκών της εποχής.

Ερωτήσεις

- 1. Ποιες πληροφορίες μας δίνει το απόσπασμα από τη Χριστιανική Τοπογραφία του Κοσμά Ινδικοπλεύστη για τη γεωγραφία του βυζαντινού εμπορίου και το διεθνές κύρος του Βυζαντίου στις αρχές του 6ου αι.;**
- 2. Πώς μπορείς να δικαιολογήσεις το γεγονός ότι τα περισσότερα φορτία με προϊόντα πολυτελείας της Ανατολής κατέληγαν στην Κωνσταντινούπολη;**
- 3. Ποια συγκεκριμένα μέτρα προτείνει ο φιλόσοφος και επίσκοπος Κυρήνης Συνέσιος για την αντιμετώπιση του γοτθικού ή γερμανικού προβλήματος;**

3. Η πάλη της Ορθοδοξίας με τις αιρέσεις και την αρχαία θρησκεία

Όροι-κλειδιά της ενότητας

Αιρέσεις, Αρειανισμός, Νεστοριανισμός, Μονοφυσιτισμός, οικουμενικές σύνοδοι Κωνσταντινούπολης (381), Εφέσου (431) και Χαλκηδόνας (451), Μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας, σύνθεση Χριστιανισμού – Ελληνισμού.

α. Ο αγώνας κατά των αιρέσεων

Ο Χριστιανισμός και παλιότερα αλλά κυρίως από την εποχή της αναγνώρισης του ήλθε αντιμέτωπος με ποικίλες αιρέσεις. Έτσι ονομάστηκαν οι παρεκκλίσεις από την ορθή χριστιανική διδασκαλία (Ορθοδοξία), όπως αυτή διατυπώθηκε επίσημα από την Εκκλησία, με τη συνδρομή του Κράτους, στις Οικουμενικές Συνόδους.

Ο Θεοδόσιος Α΄ για τους αιρετικούς

Επιθυμούμε όλοι οι λαοί τους οποίους κυβερνά το κράτος της γαληνότητάς μας να ασκούν τη θρησκεία την οποία ο θείος από-στολος Πέτρος [...] παρέδωσε στους Ρωμαίους [...], για να πιστεύουμε τη μία θεότητα του Πατρός, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος [...] και ευσεβή Τριάδα. Διατάζουμε λοιπόν όλοι όσοι ακολουθούν αυτό το νόμο να αποκαλούνται καθολικοί χριστιανοί [Σημ.: Ο όρος καθολικοί δηλώνει τους Χριστιανούς που δέχονται τις αποφάσεις των συνόδων και αντιτίθενται στις αιρέσεις]. Οι άλλοι όμως, τους οποίους θεωρούμε ανόητους και μανιώδεις, αυτοί να υπομένουν την ατιμία του αιρετικού δόγματος, οι τόποι των συγκεντρώσεών τους να μην ονομάζονται εκκλησίες και να τιμωρούνται πρώτα από τη θεία εκδίκηση και έπειτα

από την τιμωρία της δικής μας ισχύος, τη οποία λάβαμε από θεία ευδοκία.

**Θεοδοσιανός Κώδικας, XVI, 1. 2, C. Mango, Βυζάντιο:
Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης, μετ.
Δ. Τσουγκαράκης, Αθήνα 1988, 108.**

Το Κράτος στήριξε υλικά και ηθικά την Εκκλησία, συνάμα όμως αναμείχθηκε στις δογματικές διαμάχες. Έτσι τα θεολογικά προβλήματα συνδυάστηκαν με τις πολιτικές σκοπιμότητες.

Μέγας Βασίλειος.
Μικρογραφία χειρογράφου
(15ος αι.). Άγιον Όρος, Μονή
Διονυσίου.

Η αίρεση που κυριάρχησε κατά τον 4ο αι. ήταν ο Αρειανισμός. Δίδασκε ότι ο Υιός είναι δημιούργημα του Πατρός, αμφισβητώντας τη θεότητά του. Προκάλεσε αντιπαραθέσεις και είχε μεγάλη διάδοση τόσο ανάμεσα στους υπηκόους της αυτοκρατορίας όσο και ανάμεσα

στους Γότθους και τα άλλα γερμανικά φύλα (εκτός των Φράγκων). Καταδικάστηκε από τις οικουμενικές συνόδους της Νίκαιας (325) και της Κωνσταντινούπολης (381).

Οι δογματικές διαμάχες, οι οποίες συχνά, κάτω από θρησκευτικό μανδύα, κάλυπταν τοπικές και πολιτιστικές διαφορές, αναζωπυρώθηκαν κατά τον 5ο αι. Αφορούσαν τη σχέση της θείας και της ανθρώπινης φύσης στο πρόσωπο του Χριστού. Ο Νεστοριανισμός, που τόνιζε την υπεροχή της ανθρώπινης φύσης, καταδικάστηκε από την Γ' Οικουμενική Σύνοδο της Εφέσου (431).

Μια άλλη πολύ σημαντική αίρεση ήταν ο Μονοφυσισμός. Οι οπαδοί του θεωρούσαν –αντίθετα από αυτό που πρέσβευαν οι Νεστοριανοί– ότι η θεία φύση απορρόφησε την ανθρώπινη στο πρόσωπο του Χριστού. Ο Μονοφυσισμός αν και καταδικάστηκε από την Δ' Οικουμενική Σύνοδο της Χαλκηδόνας (451), κυριάρχησε στις ανατολικές επαρχίες του Βυζαντινού Κράτους (Συρία, Παλαιστίνη, Αίγυπτος).

Η καταπίεση των Μονοφυσιτών από τη βυζαντινή κυβέρνηση υπήρξε ένας από τους παράγοντες που διευκόλυναν αργότερα τις αραβικές κατακτήσεις (630-650). Οι Μονοφυσίτες αποδέχτηκαν την κυριαρχία των Αράβων, για να μπορέσουν να απαλλαγούν από τη σκληρή στάση της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης.

Πώς είδαν οι Μονοφυσίτες την πολιτική του Ηρακλείου

Ο Ηράκλειος δεν επέτρεπε στους Ορθόδοξους (Σημ.: Ο συγγραφέας, μονοφυσίτης ο ίδιος, αποκαλεί Ορθόδοξους τους οπαδούς της αίρεσης αυτής) να παρουσιαστούν μπροστά του και δεν δεχόταν τα

παράπονά τους για τις εκκλησίες που τους είχαν αφαιρεθεί. Για το λόγο αυτό, ο θεός της εκδίκησης [...], βλέποντας τη σκληρότητα των Ρωμαίων που σ' όλη τους την επικράτεια λεηλατούσαν σκληρά τις εκκλησίες μας και τα μοναστήρια μας και μας καταδίκάζαν ανελέητα, έφερε από το νότο τους γιους του Ισμαήλ (Άραβες), για να μας ελευθερώσουν από την κακία, την οργή και τον σκληρό φανατισμό των Ρωμαίων εναντίον μας.

**Μιχαήλ ο Σύρος, ΙΙ/2, 412-413,
C. Mango, Βυζάντιο, 118.**

β. Μέτρα κατά της αρχαίας θρησκείας

Προς τα τέλη του 4ου αι. κρίθηκε οριστικά η αντιπαράθεση μεταξύ αρχαίας θρησκείας και Χριστιανισμού. Η απόπειρα του αυτοκράτορα **Ιουλιανού (361-363)** να ξαναφέρει στη ζωή την λατρεία των θεών του Ολύμπου και να περιορίσει το δικαίωμα των χριστιανών να διδάσκουν σε μη χριστιανικά σχολεία απέτυχε. Οι ιδέες του ήταν ανεδαφικές για την εποχή του.

Ο **Θεοδόσιος Α΄ (379-395)** έδωσε το οριστικό πλήγμα στην αρχαία θρησκεία, κλείνοντας τους ναούς και τα μαντεία της και απαγορεύοντας τους Ολυμπιακούς Αγώνες και τα Ελευσίνια Μυστήρια (392-393 μ. Χ.).

Το αυτοκρατορικό διάταγμα του έτους 392 μ. Χ.

Κανένας απολύτως, από οποιαδήποτε τάξη ανθρώπων και αν προέρχεται, [...] να μη σφάζει αθώα ζώα σε καμιά πόλη, για να προσφέρει θυσία σε αναίσθητα σύμβολα [...]. Αν κάποιος τολμήσει να θυσιάσει σφάγιο ή να κάνει μαντική με τα εντόσθια σφαγμένου ζώου, να θεωρηθεί παραδειγματικά ένοχος εσχάτης προδοσίας, να φορτωθεί με όλες τις βαριές κατηγορίες και να καταδικαστεί ανάλογα, ακόμη και αν δεν επιβου-

λεύθηκε τη ζωή των ηγεμόνων. Για τη βαρύτητα του εγκλήματος είναι αρκετή η ίδια του η φύση, ότι δηλαδή μ' αυτό θέλησε να καταλύσει τους νόμους.

Θεοδοσιανός Κώδικας, XVI, 10, 12, έκδ. P. Krugen – Th. Mommsen, Δουβλίνο – Ζυρίχη 1971, 900.

γ. Η σχέση Χριστιανισμού – Ελληνισμού. Από τη σύγκρουση στη σύνθεση.

Στα τέλη του 4ου και στις αρχές του 5ου αι. ένα κύμα βίας ξέσπασε κατά των μνημείων του αρχαίου κόσμου και των οπαδών της αρχαίας θρησκείας. Το πλήθος, οδηγούμενο από ορισμένους ακραίους και φανατικούς Χριστιανούς, γκρέμιζε ή μετέβαλε σε εκκλησίες τους αρχαίους ναούς και κατέστρεφε τα γυμνά αγάλματα.

Οι Χριστιανοί και τα αρχαία μνημεία

Εσύ βέβαια ούτε έδωσες διαταγή να μένουν κλειστά τα ιερά ούτε να μη συχνάζει κανείς σ' αυτά ούτε απαγόρευες τη φωτιά και το λιβάνι ούτε τις τιμές από τα άλλα θυμιάματα στους ναούς και τους βωμούς. Οι μοναχοί όμως [...] ορμούν στα ιερά, άλλοι κρατώντας ξύλα και πέτρες και σίδερα και άλλοι χωρίς αυτά, με τα χέρια και με τα πόδια. Έπειτα όλα γίνονται λεία των κατοίκων της Μυσίας (Σημ.: επαρχία της Μ. Ασίας), καθώς γκρεμίζονται οι στέγες, ισοπεδώνονται οι τοίχοι, συντρίβονται τα αγάλματα, ξηλώνονται οι βωμοί, ενώ οι ιερείς πρέπει ή να σιγήσουν ή να πεθάνουν [...].

← **Λιβάνιος, Προς Θεοδόσιον τον βασιλέα υπέρ των ιερών, XXX, 8-9, έκδ. A. F. Normann, Libanius, Selected Works, τόμ. II, Λονδίνο 1977, 106-108.**

Οι διώξεις αυτές είχαν και ανθρώπινα θύματα. Ένα από αυτά ήταν η φιλόσοφος Υπατία από την Αλεξάνδρεια.

Μια άλλη στάση απέναντι στον Ελληνισμό υποδεικνύουν οι **Μεγάλοι Πατέρες** της Εκκλησίας (Μέγας Βασίλειος, Γρηγόριος Νύσσης, Γρηγόριος Ναζιανζηνός και Ιωάννης Χρυσόστομος). Οι εξαίρετοι αυτοί εκπρόσωποι της χριστιανικής διανόησης (ρητορείας και θεολογίας) στη διάρκεια του 4ου αι., που είχαν σπουδάσει στις φημισμένες σχολές της Αθήνας και των άλλων κέντρων του Ελληνισμού, στράφηκαν συχνά κατά της αρχαίας ελληνικής θρησκείας. Παράλληλα όμως αξιοποίησαν την αρχαία ελληνική φιλοσοφία για τη διαμόρφωση του δόγματος της Τριαδικής Θεότητας και την αντιμετώπιση των αιρέσεων και πρότειναν την επιλεκτική αξιοποίηση των κλασικών κειμένων, με τον τρόπο της μέλισσας που παίρνει από τα άνθη μόνο ό,τι χρειάζεται (Μ. Βασίλειος). Με τη στάση τους αυτή, οι Πατέρες διευκόλυναν τον διάλογο και τη σύνθεση Χριστιανισμού και Ελληνισμού.

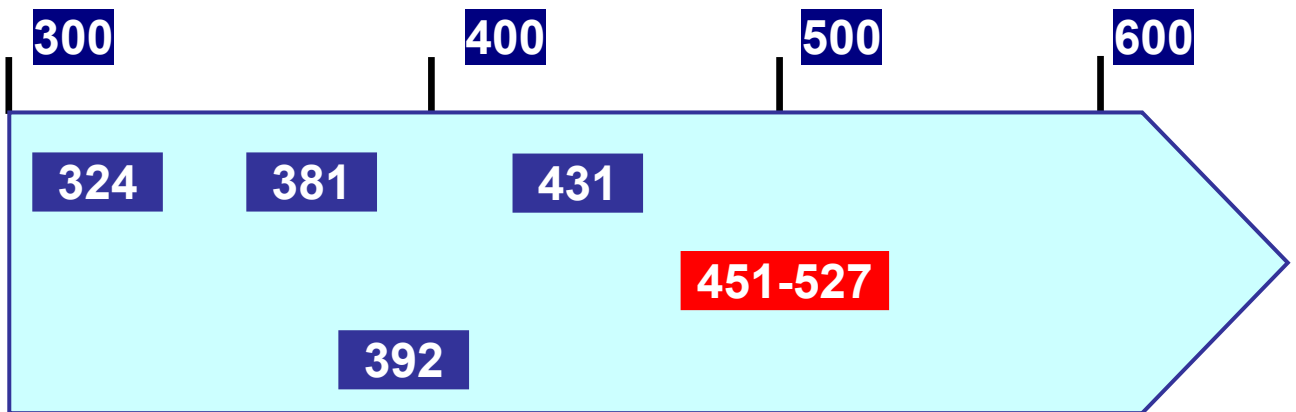

Παράσταση μωσαϊκού από έπαυλη στην Αντιόχεια με σκηνή θυσίας (αρχές 4ου αι.). Παρίσι, Μουσείο Λούβρου. Ο Ιουλιανός δοκίμασε εδώ πικρές απογοητεύσεις, ιδιαίτερα όταν επιχείρησε να τελέσει θυσία ζώου στο ναό του Απόλλωνος στο ειδυλλιακό προάστειο Δάφνη.

Ερωτήσεις

1. Πώς χαρακτήριζε και πώς αντιμετώπιζε η αυτοκρατορική εξουσία τους αιρετικούς και πώς οι αιρετικοί την κεντρική εξουσία, σύμφωνα με τα δύο πρώτα παραθέματα;
2. Να εξηγήσεις τη σημασία των όρων καθολικός και ορθόδοξος στα δύο παραθέματα. Με ποια σημασία χρησιμοποιούνται αυτοί οι όροι σήμερα;
3. Ποια η σημασία του αυτοκρατορικού διατάγματος του έτους 392 μ.Χ. για την αρχαία θρησκεία και τους οπαδούς της;

4. Σχολίασε την επιθετική στάση μιας μερίδας Χριστιανών εναντίον των μνημείων και των οπαδών της θρησκείας των Ολυμπίων και εκτίμησε τις συνέπειές της.

324	Σύνοδος Νίκαιας
381	Σύνοδος Κων/πολης
392	Διάταγμα Κατά της Αρχαίας Θρησκείας
431	Σύνοδο Εφέσου
451-527 ανάπτυξη Μονοφυσιτισμού	
451	Σύνοδος Χαλκηδόνας
527	Στέψη Ιουστινιανού Α΄

II. ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Ο Ιουστινιανός και το έργο του

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Στάση του Νίκα, δήμοι Ιπποδρόμου, Νεοπλατωνική Ακαδημία, Κωδικοποίηση Ρωμαϊκού Δικαίου, Ιουστινιάνειος Κώδικας, Πανδέκτης, Εισηγήσεις, Νεαρές, αποκατάσταση ρωμαϊκής οικουμένης, βασιλική, περίκεντρο κτίριο, βασιλική μετά τρούλου, πεσσοί, ημισφαιρικά τρίγωνα, τρούλος.

α. Η πολιτική του Ιουστινιανού

Ένας από τους σημαντικότερους ηγέτες της πρώιμης βυζαντινής ιστορίας υπήρξε ο Ιουστινιανός Α' (527-565). Το πολιτικό του πρόγραμμα ήταν: Ένα κράτος, μία εκκλησία, μία νομοθεσία.

β. Εσωτερική πολιτική

Θέτοντας σε εφαρμογή το πρόγραμμα αυτό, ο αυτοκράτορας κατέστειλε με αποφασιστικότητα και σε συνεργασία με την ικανότατη σύζυγό του Θεοδώρα, την εξέγερση των δήμων του Ιπποδρόμου Πράσινων και Βένετων, που έμοιαζαν με αθλητικά σωματεία, αλλά είχαν και πολιτική ισχύ, και του λαού της Κωνσταντινούπολης, που ονομάστηκε Στάση του Νίκα (532). Ακολούθως ενίσχυσε την αυτοκρατορική εξουσία και περιόρισε σημαντικά τη δύναμη των δήμων.

Παράλληλα ο αυτοκράτορας προσπάθησε με αυστηρούς νόμους να περιορίσει τη δύναμη των μεγάλων γαιοκτημόνων των επαρχιών και να προστατεύσει τους ελεύθερους αγρότες, που ήταν πολύ χρήσιμοι στην κεντρική εξουσία γιατί πλήρωναν φόρους.

Ο Ιππόδρομος ήταν χώρος έκφρασης της λαϊκής βούλησης Δίπτυχο των Λαμπαδίων (αρχές 5ου αι.) (Μπρέσια, Χριστιανικό Μουσείο).

Στο θρησκευτικό τομέα προσπάθησε να επιβάλει την Ορθοδοξία σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας και γι' αυτό καταδίωξε τους οπαδούς των αιρέσεων και της αρχαίας θρησκείας και ανέστειλε τη λειτουργία της **Νεοπλατωνικής Ακαδημίας** στην Αθήνα (529). Παράλληλα φρόντισε με κάθε μέσο να διαδώσει το Χριστιανισμό σε λαούς του Καυκάσου και της Ανατολικής Αφρικής.

Το διαρκέστερο έργο του αυτοκράτορα υπήρξε η **κωδικοποίηση του Ρωμαϊκού Δικαίου**. Επειδή το πλήθος και οι αντιφάσεις των νόμων δυσκόλευαν την ομαλή απονομή της δικαιοσύνης, συνέστησε επιτροπή ειδικών για την αναθεώρηση του ισχύοντος Δικαίου.

Μέσα σε μια πενταετία (529-534) εκδόθηκαν ο **Ιουστινιάνειος Κώδικας** με τους πριν από τον Ιουστινιανό αυτοκρατορικούς νόμους, ο **Πανδέκτης** που περιλάμβανε γνώμες ρωμαίων νομικών και οι **Εισηγήσεις**, εγχειρίδιο για τους αρχάριους σπουδαστές της Νομικής. Οι **Νεαρές** (δηλ. νέοι νόμοι) εκδόθηκαν μετά το 534

και γράφηκαν οι περισσότερες στα ελληνικά, γιατί οι υπήκοοι του ανατολικού τμήματος κυρίως δεν κατάνοούσαν τη λατινική. Το Ιουστινιάνειο Δίκαιο αποτέλεσε τη βάση του Δικαίου της Νεότερης Ευρώπης.

Κωδικοποίηση του Δικαίου

Ο Ιουστινιανός, επειδή βρήκε τους νόμους σκοτεινούς λόγω της ανεπίτρεπτης πληθώρας τους και σε εμφανή σύγχυση εξαιτίας των αντιφάσεών τους, τους απάλλαξε από την αταξία των απατηλών λέξεων. Παραμέρισε τις αποκλίσεις τους και τους έδωσε διαρκή ισχύ.

**Προκόπιος, Κτίσματα Ι 1,
έκδ. Ο. Veh, Μόναχο 1977, 18-19.**

γ. Εξωτερική πολιτική

Η εξωτερική πολιτική του Ιουστινιανού απέβλεπε στην αποκατάσταση της Ρωμαϊκής Οικουμένης, δηλαδή την ανόρθωση της ρωμαϊκής εξουσίας στη Δύση. Αν το Βανδαλικό Βασίλειο στη Β. Αφρική καταλύθηκε εύκολα και γρήγορα (533-534), οι αγώνες για την κατάκτηση του Οστρογοθτικού Βασιλείου στην Ιταλία υπήρξαν μακροί και σκληροί (535-555). Τέλος από το Βησιγοθτικό Βασίλειο στην Ισπανία ανακτήθηκαν μόνο οι παράκτιες περιοχές στα ΝΑ.

Πολύ επικίνδυνη έγινε η κατάσταση στην Ανατολή, όταν ο πέρσης μεγάλος βασιλιάς Χοσρόης Α΄ κατέλαβε εκτεταμένες περιοχές. Ωστόσο με τη συνθήκη του 562 η εύθραυστη ισορροπία μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων της εποχής, Βυζαντίου και Περσίας, αποκαταστάθηκε.

Στη γραμμή του Δούναβη και τη Χερσόνησο του Αίμου ο Ιουστινιανός έκτισε πολλά φρούρια και δαπάνησε τεράστια ποσά για την εξαγορά της ειρήνης, αλλά

δεν μπόρεσε να αναχαιτίσει τις καταστροφικές εισβολές των Σλάβων και άλλων λαών στις ευρωπαϊκές επαρχίες.

Συνολικά η εξωτερική πολιτική του Ιουστινιανού Α΄ ήταν σύμφωνη με τη ρωμαϊκή παράδοση και πολύ φιλόδοξη, αλλά ξεπερνούσε τις δυνατότητες του κράτους. Οι πόλεμοί του στη Δύση και την Ανατολή απογύμνωσαν τις ευρωπαϊκές επαρχίες από στρατεύματα και άδειασαν τα κρατικά ταμεία. Η κατάσταση αυτή εξασθένησε τη διεθνή θέση του Βυζαντίου και είχε ολέθριες επιπτώσεις στην εδαφική ακεραιότητα του κράτους επί των διαδόχων του.

δ. Κτίσματα και Αγία Σοφία

Ιδιαίτερα φιλόδοξο υπήρξε το οικοδομικό πρόγραμμα του Ιουστινιανού. Κατασκευάστηκε μεγάλος αριθμός έργων που ήταν χρήσιμα στην άμυνα (φρούρια και τείχη), τη θρησκεία (ναοί), την υποδομή και την κοινή ωφέλεια (δρόμοι, γέφυρες, υδραγωγεία, αποθήκες σιτηρών). Λίγα από αυτά άντεξαν στο πέρασμα του χρόνου, όπως οι οχυρώσεις της συριακής Σεργιούπολης (σημερινή Resafa) και η Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη.

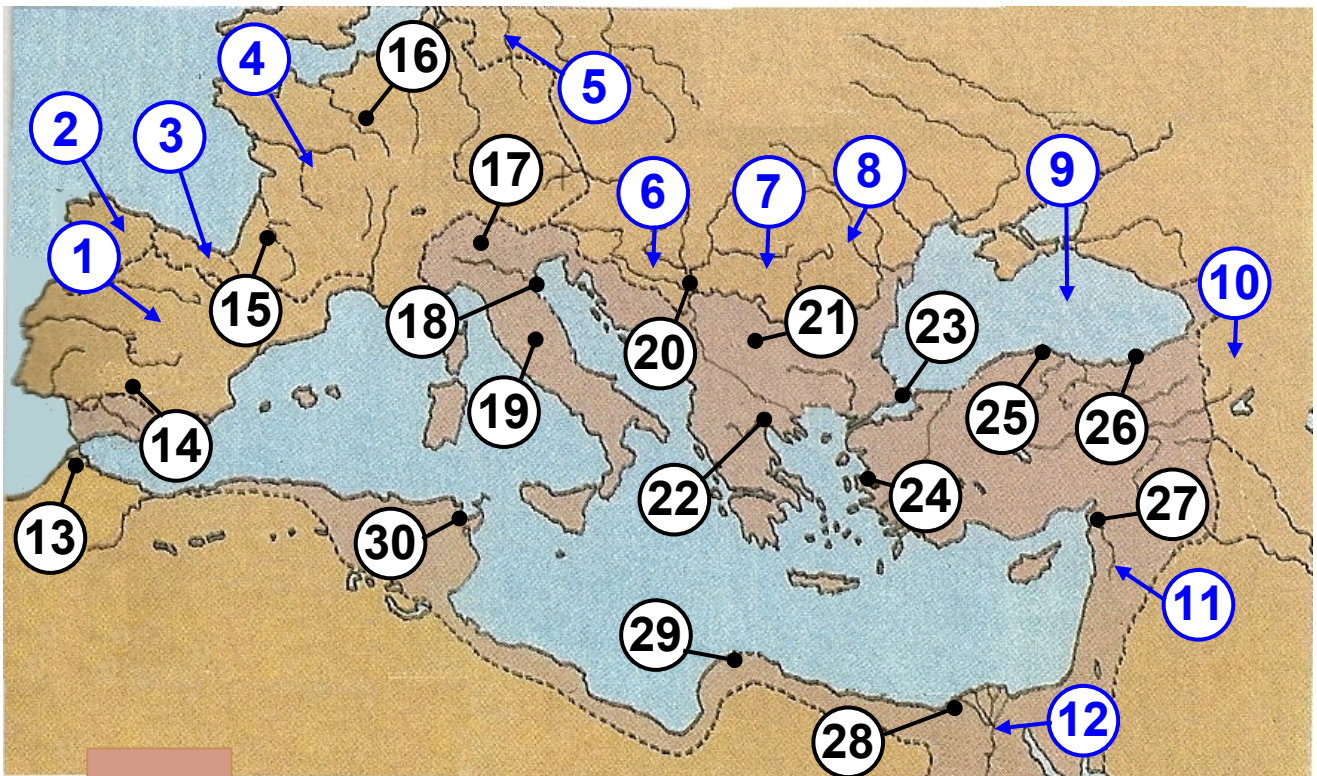
Η Αγία Σοφία είναι το λαμπρότερο κτίσμα της βυζαντινής τέχνης. Εκπροσωπεί το νέο ρυθμό βασιλική μετά τρούλου, που προήλθε από το συνδυασμό του κατά μήκος άξονα των βασιλικών (μακρόστενων ρωμαϊκών κτιρίων) με τον καθ' ύψος άξονα των περικεντρών (κυκλικών ή πολυγωνικών) κτιρίων. Ο συνδυασμός αυτός εφαρμόστηκε πρώτη φορά στο ναό της Αγίας Ειρήνης και εξέφραζε την αγάπη του Ιουστινιανού Α΄ για τις μνημειώδεις κατασκευές.

Επιστολή του καταζητούμενου Γελίμερου, τελευταίου βασιλιά των Βανδάλων

«[...] Δεν ξέρω τι άλλο να σου γράψω. Γιατί η τωρινή συμφορά μου πήρε το μυαλό. Να είσαι καλά, φίλε μου Φάρα, μόνο στείλε μου, σε παρακαλώ, μια κιθάρα, ένα καρβέλι ψωμί και ένα σφουγγάρι».

Όταν ο Φάρας διάβασε την επιστολή, απορούσε και δεν μπορούσε να ερμηνεύσει την ακροτελεύτια φράση της, ώσπου ο γραμματοκομιστής του εξήγησε ότι ο Γελίμερος χρειαζόταν το καρβέλι, επειδή επιθυμούσε να δει με τα ίδια του τα μάτια και να φάει ψωμί, αφού από τότε που ανέβηκε στο όρος Παπούα δεν είχε δει ποτέ του ψημένο ψωμί· το σφουγγάρι του χρειαζόταν, γιατί το ένα του μάτι είχε πάθει φλεγμονή από την απλυσιά και ήταν πολύ φουσκωμένο. Τέλος, όπως ήταν ικανός κιθαριστής, είχε συνθέσει τραγούδι για τη τωρινή του συμφορά και βιαζόταν να το εκτελέσει με τη συνοδεία κιθάρας, κλαίγοντας και θρηνώντας. Όταν άκουσε αυτά τα λόγια ο Φάρας, κυριεύτηκε από βαθύ πόνο και εξέφρασε τη λύπη του για τη μοίρα των ανθρώπων. Ανταποκρίθηκε ωστόσο στην παράκληση και έστειλε στον Γελίμερο όλα όσα χρειαζόταν.

**Προκόπιος, Υπέρ των πολέμων,
IV, 27-34 εκδ. Ο. Veh, Μόναχο 1971, 210.**

 Το βυζαντινό κράτος

**ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΟ 565 μ.Χ.
(ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ)**

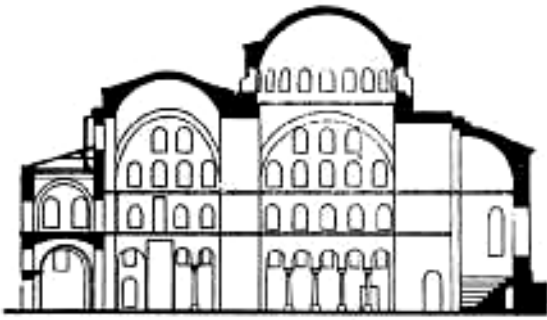
Το κράτος του Ιουστινιανού
μετά την ανάκτηση της Δύσης

ΠΕΡΙΟΧΕΣ – ΦΥΛΕΣ	
1. ΒΗΣΙΓΟΤΘΟΙ	7. ΑΒΑΡΟΙ
2. ΣΟΥΗΘΟΙ	8. ΣΛΑΒΟΙ
3. ΒΑΣΚΟΙ	9. ΕΥΞ. ΠΟΝΤΟΣ
4. ΚΡΑΤΟΣ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ	10. ΠΕΡΣΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ
5. ΣΑΞΟΝΕΣ	11. ΣΥΡΙΑ
6. ΛΟΜΒΑΡΔΟΙ	12. ΑΙΓΥΠΤΟΣ

ΠΟΛΕΙΣ

13. Σέπτο	22. Θεσσαλονίκη
14. Κορδύβη	23. Κων/πολη
15. Βουρδίγαλα	24. Σμύρνη
16. Παρίσι	25. Σινώπη
17. Μεδιόλανο	26. Τραπεζούντα
18. Ραβέννα	27. Αντιόχεια
19. Ρώμη	28. Αλεξάνδρεια
20. Σίρμιο	29. Κυρήνη
21. Ναϊσσός	30. Καρχηδόνα

Οι αρχιτέκτονες Ανθέμιος από τις Τράλλεις και Ισίδωρος από τη Μίλητο της Μ. Ασίας, που επεξεργάστηκαν τα σχέδια και διεύθυναν τις εργασίες κατασκευής της (532-537), έδωσαν έμφαση στο κέντρο, δηλαδή στον καθ' ύψος άξονα του ναού. Το κτίριο είναι σχεδόν τετράγωνο (76 x 71 μ.). Τέσσερις ογκώδεις πεσσοί (τετράγωνοι κίονες) σχηματίζουν το κεντρικό τετράγωνο. Οι πεσσοί συνδέονται με τόξα που σχηματίζουν ημισφαιρικά τρίγωνα και δημιουργούν ένα στεφάνι, πάνω στο οποίο στηρίζεται ο τεράστιος τρούλος. Ο τρούλος μοιάζει να κρέμεται από τον ουρανό (Προκόπιος). Το φως εισδύει άπλετο από τα παράθυρα του και πλημμυρίζει το εσωτερικό του ναού. Ο ιστορικός Προκόπιος εξαίρει το κάλλος και το μέγεθος της Αγίας Σοφίας. Από τους τριάντα δύο ναούς που ο Ιουστινιανός έχτισε στην Κωνσταντινούπολη η Αγία Σοφία ήταν η μόνη που άντεξε στο χρόνο, υμνήθηκε και έγινε σύμβολο και πηγή έμπνευσης όχι μόνο για το μεσαιωνικό αλλά και για το νεότερο Ελληνισμό.

Αγία Ειρήνη
(Κωνσταντινούπολη).
Σχέδιο κατά Salzenberg.

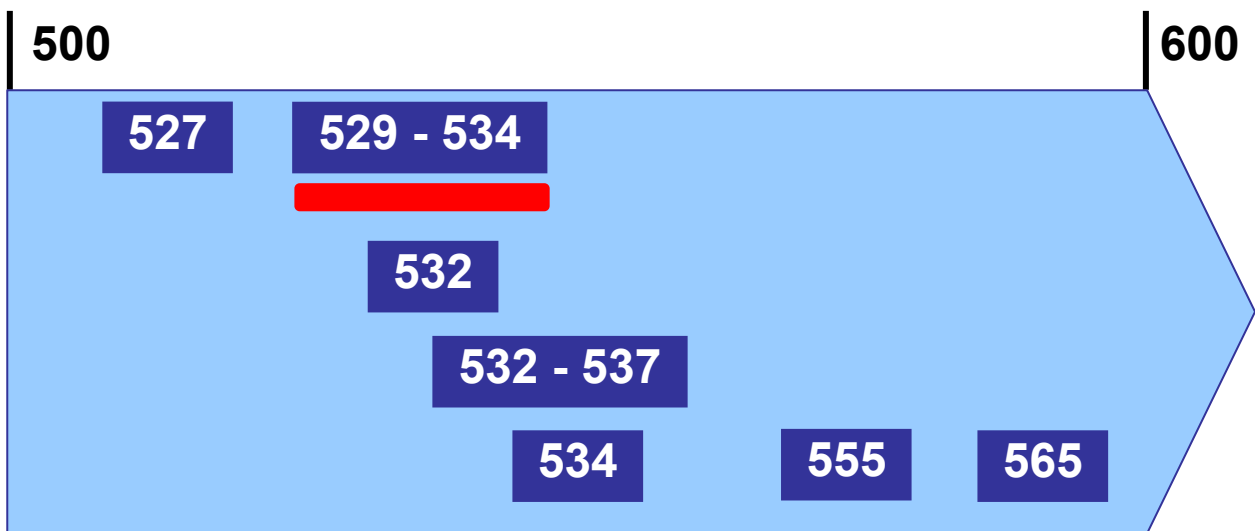
Τομή Αγίας Σοφίας κατά
A. M. Schneider.

Κάτω, άποψη της Αγίας Σοφίας. Επάνω, το εσωτερικό
της Μεγάλης Εκκλησίας.

Ερωτήσεις

1. Έχει λεχθεί ότι ο Ιουστινιανός ήταν ο τελευταίος ρωμαίος αυτοκράτορας στο βυζαντινό θρόνο (Ο. Ostrogorsky). Μπορείς να εξηγήσεις το χαρακτηρισμό;
2. Γιατί ο Ιουστινιανός αναθεώρησε και κωδικοποίησε το ισχύον ρωμαϊκό Δίκαιο. Ποια ήταν η σημασία του νομοθετικού του έργου;
3. Ποιο είναι κατά τη γνώμη σου το στοιχείο της Αγίας Σοφίας που εντυπωσίαζε και εντυπωσιάζει ακόμη και σήμερα τον επισκέπτη;

527	Στέψη Ιουστινιανού
529 - 534	Ιουστινιάνειος κώδικας
529 – 534 Αναστολή Λειτουργίας Νεοπλατωνικής Ακαδημίας	
532	Στάση Νίκα
532 – 537	Οικοδόμηση Αγίας Σοφίας
534	Καθυπόταξη Βανδάλων
555	Καθυπόταξη Οστρογόθων
565	Θάνατος Ιουστινιανού

2. Ο Ηράκλειος και η δυναστεία του (610-717): Εσωτερική μεταρρύθμιση και αγώνας επιβίωσης

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Σλάβοι, Πέρσες, Τίμιος Σταυρός, μεταρρύθμιση, θέματα, στρατιωτικά κτήματα, στρατηγός, εξελληνισμός, πιστός εν Χριστώ βασιλεύς.

α. Το Βυζάντιο σε κρίση

Στο δεύτερο μισό του 6ου και τις αρχές του 7ου αι. το Βυζάντιο συγκλονίστηκε από μια πολύπλευρη κρίση. Λοιμοί, κακές σοδειές, σεισμοί και εισβολές στα εδάφη της αυτοκρατορίας οδήγησαν στην εγκατάλειψη ή την παρακμή των πόλεων, στη μείωση του πληθυσμού και την υποχώρηση του εμπορίου και της νομισματικής κυκλοφορίας. Η επέκταση της κρίσης στη δημόσια οικονομία οδήγησε στην παραμέληση του στρατού.

Οικονομία και στρατός στα μέσα του 6ου αι.

Βρήκαμε το δημόσιο να είναι καταφορτωμένο με πολλά χρέη και να έχει φτάσει στη χειρότερη φτώχεια [...] και τον στρατό τόσο παραμελημένο από την έλλειψη των αναγκαίων, ώστε το κράτος να σφυροκοπείται από τις αδιάκοπες εισβολές και επιδρομές των βαρβάρων.

Από Νεαρά του Ιουστίνου Β' (566 μ. Χ.),),
jus Graecoromanum, τ. I, 1-2 (Νεαρά 1).

Οι Σλάβοι άρχισαν να κατακλύζουν τις ευρωπαϊκές επαρχίες και οι Πέρσες έφτασαν στις ακτές του Βοσπόρου. Στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου η κατάσταση της αυτοκρατορίας ήταν εξαιρετικά κρίσιμη.

Μόνο η κινητοποίηση όλων των δυνάμεων του κράτους και μια ριζική μεταρρύθμιση θα μπορούσαν να αποτρέψουν τη διαγραφόμενη καταστροφή. Το έργο αυτό ανέλαβε και έφερε σε πέρας ο Ηράκλειος και η δυναστεία του.

β. Η αντεπίθεση του Ηρακλείου

Ο Ηράκλειος αντιπροσωπεύει τον τύπο του στρατηγού – αυτοκράτορα που ηγήθηκε προσωπικά του βυζαντινού στρατού. Αφού αναδιοργάνωσε το στράτευμα με την οικονομική συμπαράσταση της εκκλησίας, επιχείρησε συνεχείς εκστρατείες κατά των Περσών (622-628). Στη μάχη της Νινευί, κοντά στα Γαυγάμηλα, πέτυχε να συντρίψει τους Πέρσες και να ανακτήσει όλες τις βυζαντινές επαρχίες στην Εγγύς Ανατολή (627). Ταπεινωτική ήττα υπέστησαν και οι Άβαροι και οι Σλάβοι, όταν σε συνεννόηση με τους Πέρσες, πολιορκήσαν την Κωνσταντινούπολη (626).

Επειδή οι Πέρσες είχαν αρπάξει τον Τίμιο Σταυρό, το ιερότερο κειμήλιο του Χριστιανισμού, οι εκστρατείες του Ηρακλείου προσέλαβαν έντονο θρησκευτικό χαρακτήρα. Ο αυτοκράτορας εξύψωσε το φρόνημα των στρατιωτών του με φλογερές ομιλίες κατά των εχθρών του Χριστιανισμού και της Ρωμανίας.

Η ατμόσφαιρα αυτή ενέπνευσε τους στρατιώτες του που αγωνίστηκαν με αυταπάρνηση και σημείωσαν μεγάλες επιτυχίες. Ωστόσο οι επιτυχίες αυτές αποδείχτηκαν πρόσκαιρες.

Ο Ηράκλειος ως Δαυίδ.
Αργυρός δίσκος
(αρχές 7ου αι.).
Νέα Υόρκη.
Μητροπολιτικό Μουσείο.

Πέρσης βασιλιάς παρακολουθεί
διεξαγωγή μάχης. Λυών. Ιστορικό
Μουσείο Υφασμάτων.

γ. Θέματα και εξελληνισμός του κράτους

Τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου σκιάζονται από τις αραβικές κατακτήσεις. Οι ανάγκες της άμυνας εναντίον των Αράβων φαίνεται ότι παρακίνησαν τους διαδόχους του να εγκαθιδρύσουν στη Μ. Ασία στη διάρκεια του 7ου αι. ένα νέο διοικητικό σύστημα που στηριζόταν στα θέματα, διοικητικές περιφέρειες με δικό τους στρατό.

Γένεση των θεμάτων και επικράτηση της ελληνικής

Όταν ήταν αυτοκράτορας ο Ηράκλειος [610-641] που καταγόταν από τη Λιβύη, η επικράτεια του Ρωμαϊκού Κράτους περιορίστηκε και ακρωτηριάστηκε τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση. Τότε οι διάδοχοί του, που δεν ήξεραν πού και πώς να ασκήσουν την εξουσία τους, κατέτμησαν σε μικρά τμήματα τη διοίκησή τους και τα μεγάλα στρατιωτικά σώματα και εγκατέλειψαν την προγονική τους λατινική, υιοθετώντας την ελληνική γλώσσα [...]. Γιατί (παλιότερα) ονόμαζαν τους χιλίαρχους λογγίνους και τους εκατόνταρχους κεντουρίωνες και τους τωρινούς στρατηγούς κόμητες. Αλλά και η ονομασία θέμα είναι ελληνική και όχι ρωμαϊκή και προέρχεται από τη θέση.

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, Περί θεμάτων, έκδ. A. Petrusi, Πόλη του Βατικανού 1952, 60.

Στο θεματικό στρατό υπηρετούσαν ελεύθεροι αγρότες, στους οποίους το κράτος παραχωρούσε στρατιωτικά κτήματα ή στρατιωτόπια. Με τα έσοδά τους οι στρατιώτες συντηρούσαν τις οικογένειές τους, αγόραζαν τον οπλισμό τους και κάλυπταν τα έξοδα των εκστρατειών. Ο θεματικός στρατός αντικατέστησε τους παλαιούς μισθοφορικούς στρατούς και αποτέλεσε ένα είδος εθνικού στρατού που αποδείχθηκε εξαιρετικά αποτελεσματικός για την άμυνα της αυτοκρατορίας.

Η στρατιωτική και πολιτική διοίκηση των επαρχιών, η οποία στο παλαιό διοικητικό σύστημα της αυτοκρατορίας ασκούσαν από διαφορετικά πρόσωπα, ενώθηκαν τώρα στο πρόσωπο του στρατηγού. Ο στρατηγός ασκούσε την ανώτατη εξουσία μέσα στα όρια του θέματος.

Προς τα τέλη του 7ου αι. το σύστημα των θεμάτων σταθεροποιήθηκε και άρχισε να εξαπλώνεται και στις ευρωπαϊκές επαρχίες του κράτους.

Επιστολή του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Β΄ στον πάπα (17-2-687)

Έπειτα επιτρέψαμε να μπουν στο χώρο της συνόδου οι οσιότατοι πατέρες και οι μακαριστοί Πατριάρχες μαζί με τον αποκρισιάριο (δηλ. επίσημο απεσταλμένο) της Αγιότητάς Σας και η σεβαστή σύγκλητος και οι θεοφιλείς μητροπολίτες και οι επίσκοποι που μένουν προσωρινά εδώ στη Βασιλεύουσα (δηλ. στην Κωνσταντινούπολη) και ακολούθως οι στρατιώτες που υπηρετούν στις σχολές (δηλ. στρατιωτικά σώματα) του Ιερού Παλατίου (*Scholae Palatii*) και μέλη των συντεχνιών και των δήμων και των εξκουβιτόρων (φρουράς του Παλατιού) και ακόμη ένας αριθμός στρατιωτών από τα θεοφιλή στρατεύματά μας – τόσο από το θέμα Οψικίου όσο και τα θέματα Ανατολικών, Θρακησίων (εδώ το θέμα Θράκης, το πρώτο που ιδρύθηκε στην ευρωπαϊκό τμήμα του κράτους) και ομοίως το θέμα των Αρμενικών, αλλά και από το στρατό του εξαρχάτου, (δηλ. Διοικητικής περιφέρειας που διοικούσε ένας έξαρχος) της Ιταλίας, έπειτα από τους Καραβησιάνους (δηλ. ναύτες του ομώνυμου ναυτικού θέματος με έδρα τη νήσο Κέω) και τους *Septensiani* (δηλ. στρατιωτικό σώμα που έδρευε στο φρούριο *Septem / Ceuta* απέναντι από το Γιβραλτάρ) ή το στρατό της Σαρδηνίας και [του εξαρχάτου] της Αφρικής [...].

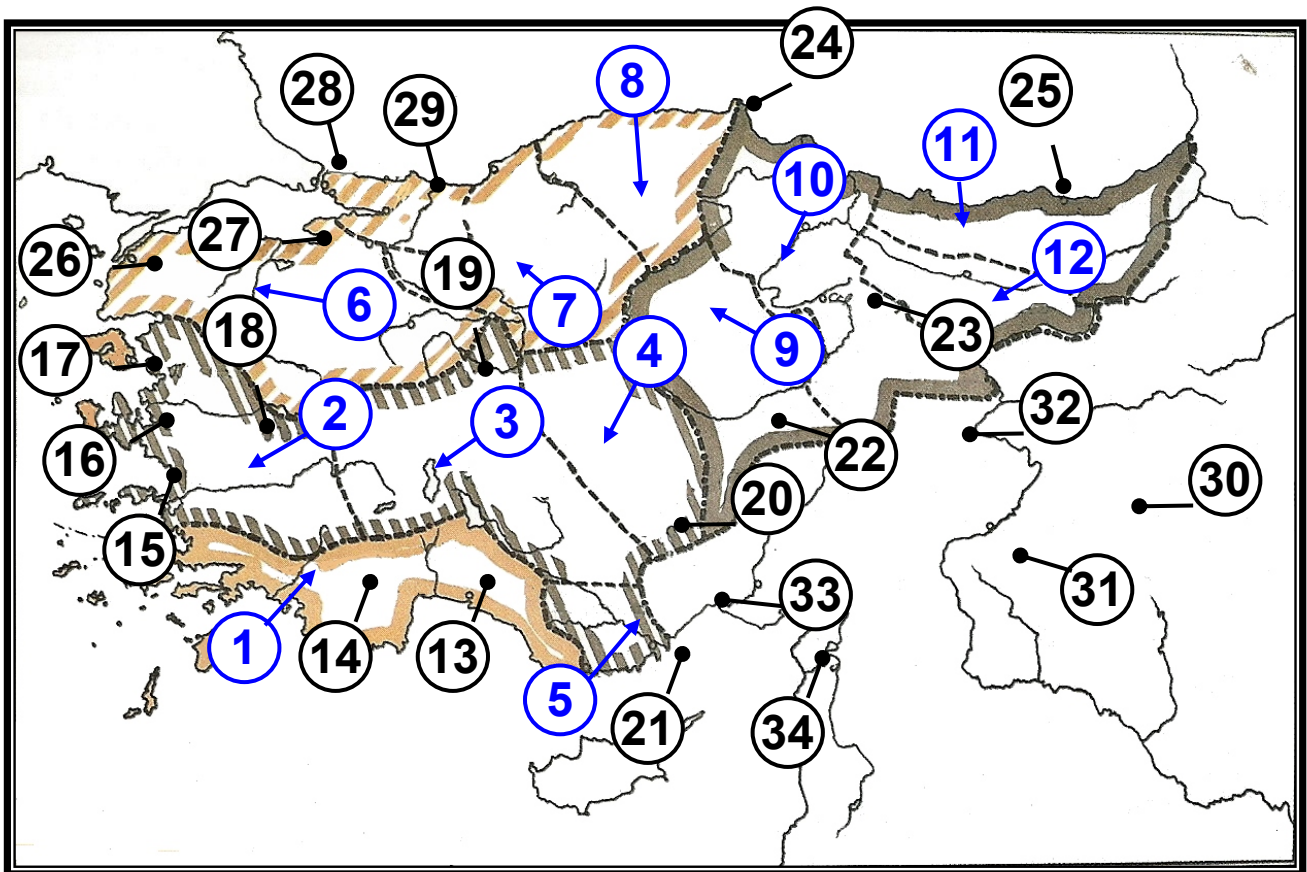
R. Riedinger(εκδ.), *Acta conciliorum oecumenicorum* 2, 2, 2: *Concilium universal constantinopolitanum tertum*, Βερολίνο 1992, 886-887.

Μια άλλη σημαντική αλλαγή της εποχής αυτής είναι η ολοκλήρωση του **εξελληνισμού** της κρατικής διοίκησης. Επίσημη γλώσσα στην πολιτική και στρατιωτική διοίκηση έγινε η ελληνική, ενώ οι ρωμαϊκοί τίτλοι αντικαταστάθηκαν από ελληνικούς. Πρώτος ο Ηράκλειος υιοθέτησε τον τίτλο **βασιλεύς** με τη χριστιανική προσθήκη «**πιστός ἐν Χριστῷ**».

Η εξέλιξη αυτή σηματοδοτεί σε συμβολικό επίπεδο το οριστικό τέλος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και την αρχή της μεσαιωνικής ελληνικής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Ερωτήσεις

1. Να επισημάνεις παράγοντες που συνέβαλαν στη νίκη του Ηρακλείου κατά των Περσών.
2. Ποια ανάγκη υπαγόρευσε την καθιέρωση των θεμάτων, όπως προκύπτει έμμεσα από το σχετικό απόσπασμα του έργου Περί θεμάτων;
3. Ποιες διοικητικές περιφέρειες (εξαρχάτα και θέματα) περιλάμβανε και ποια στρατιωτικά σώματα διέθετε το Βυζάντιο στα τέλη του 7ου αι. σύμφωνα με το τελευταίο παράθεμα; Αφού μελετήσεις προσεκτικά το χάρτη, να επισημάνεις ποια νέα θέματα και με ποιο τρόπο ιδρύθηκαν μεταξύ 7ου και 9ου αι. στη Μ. Ασία.
4. Μπορείς να εξηγήσεις γιατί ο Ηράκλειος απεικονίζεται ως Δαβίδ; Τι γνωρίζεις από την Παλαιά Διαθήκη που θα μπορούσε να στηρίξει τον παραλληλισμό;

Η θεματική οργάνωση της Μ. Ασίας κατά την περίοδο 7ος - 8ος αι.

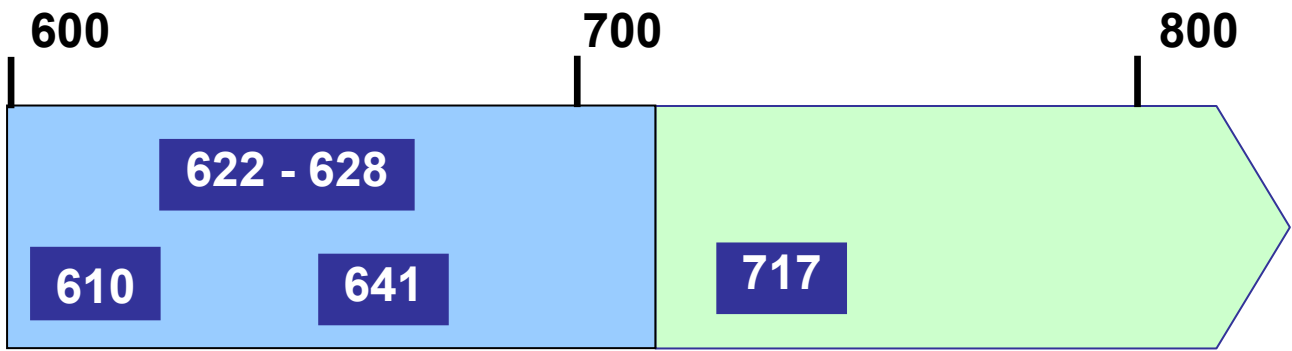
Το σύστημα των θεμάτων της Μ. Ασίας στον Ζ΄ - Θ΄ αιώνα	
	Αρχικά όρια του θέματος Οψικίου
	Αρχικά όρια του θέματος Ανατολικών
	Αρχικά όρια του θέματος Αρμενιακών
	Αρχικά όρια του θέματος Καραβισιάνων

ΠΕΡΙΟΧΕΣ

1. ΚΙΒΥΡΡΑΙΩΤΩΝ	7. ΒΟΥΚΕΛΛΑΡΙΩΝ
2. ΘΡΑΚΗΣΙΩΝ	8. ΠΑΦΛΑΓΟΝΙΑΣ
3. ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ	9. ΧΑΡΣΙΑΝΩΝ
4. ΚΑΠΑΔΟΚΙΑΣ	10. ΑΡΜΕΝΙΑΚΩΝ
5. ΣΕΛΕΥΚΕΙΑΣ	11. ΧΑΛΔΙΑΣ
6. ΟΨΙΚΙΟΥ	12. ΚΟΛΩΝΕΙΑΣ

ΠΟΛΕΙΣ

13. Κίβυρα	24. Σινώπη
14. Αττάλεια	25. Τραπεζούς
15. Έφεσος	26. Άβυδος
16. Σμύρνη	27. Νίκαια
17. Πέργαμος	28. Χρυσόπολις
18. Σάρδεις	29. Νικομήδεια
19. Αμόριον	30. Άμιδα
20. Ηράκλεια	31. Έδεσσα
21. Σελεύκεια	32. Μελιτηνή
22. Καισάρεια	33. Ταρσός
23. Σεβαστούπολις	34. Αντιόχεια

610	Στέψη Ηρακλείου
622 – 628	Περσικοί Πόλεμοι
641	Θάνατος Ηρακλείου
Εισαγωγή Θεμάτων Εξελληνισμός Κράτους	
Τέλος Πρωτοβυζαντινής Περιόδου	
717	Στέψη Λέοντος Γ΄ Ίσαυρου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΛΑΟΙ ΣΤΟΝ ΠΕΡΙΓΥΡΟ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Κατά τον 4ο και 5ο αι. διάφοροι γερμανικοί λαοί, όπως οι **Γότθοι**, εγκαταστάθηκαν προσωρινά στα Βαλκάνια και ανέπτυξαν με το Βυζάντιο σχέσεις που είχαν αναγκαστικά μικρή διάρκεια.

Διαρκέστερες σχέσεις με το Βυζαντινό Κράτος δημιούργησαν οι **Σλάβοι** και οι **Βούλγαροι**, λαοί που εγκαταστάθηκαν μόνιμα στα Βαλκάνια. Οι **Σλάβοι** αρχικά οργάνωσαν στο γεωγραφικό χώρο της σημερινής ηπειρωτικής Ελλάδας αυτόνομες κοινότητες, τις **σκλαβηνίες** (7ος-8ος αι.), που κατά τους επόμενους αιώνες αφομοιώθηκαν από το Βυζάντιο. Οι **Βούλγαροι** στα τέλη του 7ου αι. ίδρυσαν κράτος ανάμεσα στο Δούναβη και την οροσειρά του Αίμου, που αναγνωρίστηκε από το Βυζάντιο. Από τις αρχές του 8ου ως τις αρχές του 9ου αι. το νέο αυτό κράτος συγκρούστηκε στρατιωτικά και σχετίστηκε εμπορικά με το Βυζάντιο, ενώ γύρω στα 864 ασπάστηκε το Χριστιανισμό.

Πολύ σημαντική για την εξέλιξη του Βυζαντίου αποδείχτηκε η εμφάνιση των **Αράβων**. Ο λαός αυτός κατέκτησε τις βυζαντινές επαρχίες της Μέσης Ανατολής και της Β. Αφρικής και διεκδίκησε από το Βυζάντιο την κυριαρχία της Μεσογείου. Οι Άραβες ανέπτυξαν σημαντικό πολιτισμό, αξιοποιώντας παλαιότερους πολιτισμούς, και διέπρεψαν στο εμπόριο. Συγκρούστηκαν στα πεδία των μαχών με το Βυζάντιο, αλλά ανέπτυξαν μαζί του και εμπορικές και πολιτιστικές σχέσεις.

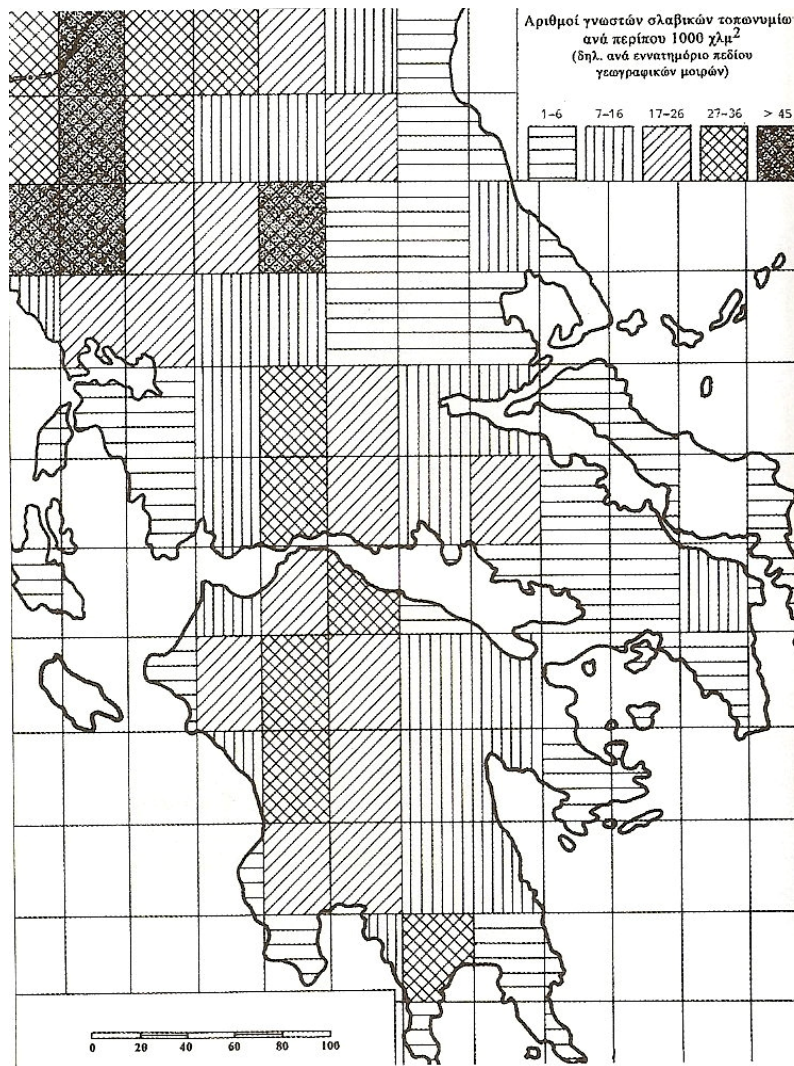
Στο κεφάλαιο αυτό θα μάθετε:

Για την προέλευση, τις συνθήκες εγκατάστασης στις βυζαντινές χώρες και τις σχέσεις με το Βυζάντιο των Σλάβων και των Βουλγάρων.

Για την ίδρυση, την επέκταση, τον πολιτισμό και το εμπόριο του Ισλάμ.

Πυκνότητα των σλαβικών τοπωνυμίων στην Ελλάδα.

■ Μελετήστε το γράφημα - χάρτη της επόμενης σελίδας. Τι συμπεραίνετε για την πυκνότητα των σλαβικών εγκαταστάσεων στον ελλαδικό χώρο;

Αριθμοί γνωστών σλαβικών τοπωνυμίων ανά περίπου 1000 χλμ² (δηλ. ανά εννατημόριο πεδίου γεωγραφικών μοιρών)

	1 – 6
	7 – 16
	17 – 26
	27 - 36
	> 45

Ι. Ο ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

1. Οι Σλάβοι και οι σχέσεις τους με το Βυζάντιο

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Άβαροι, Σλάβοι, επιδρομές, σκλαβηνίες, στρατιωτική κατάκτηση, εκχριστιανισμός και αφομοίωση Σλάβων.

Οι Σλάβοι, νομάδες με ιδιότυπη πολιτική οργάνωση, βρέθηκαν εγκατεστημένοι στις αρχές του 6ου αι. βόρεια του Δούναβη. Τότε άρχισαν τις επιδρομές τους εναντίον του Βυζαντίου. Στα τέλη του 6ου και στις αρχές του 7ου αι. οι Σλάβοι πέρασαν στην επιρροή των Αβάρων.

Συνήθειες Σλάβων

Οι Σλάβοι, επειδή ζουν ληστρική ζωή, συνηθίζουν να επιχειρούν επιθέσεις κατά των εχθρών τους σε δασώδεις, στενούς και κρημνώδεις τόπους. Χρησιμοποιούν κατάλληλα τις ενέδρες και κάνουν ξαφνικές επιθέσεις στη διάρκεια της νύχτας και της μέρας, επινοώντας πολλά μέσα.

Οι Σλάβοι είναι εμπειρότατοι στη διάβαση των ποταμών και μένουν καρτερικά μέσα στο νερό. Συχνά καταδύονται στα βάθη του νερού και κρατούν στο στόμα τους μακριά κούφια καλάμια που φτάνουν στην επιφάνεια του νερού. Ξαπλωμένοι ανάσκελα στα βάθη του νερού αναπνέουν με καλάμια και αντέχουν για πολλές ώρες, έτσι που δεν γίνονται αντιληπτοί.

← Στρατηγικόν Μαυρικίου, έκδ. G T. Dennis – E. Gamillscheg (Βιέννη 1981 374-376.)

Οι Άβαροι, λαός ουννικής καταγωγής, είχαν ιδρύσει προς τα τέλη του 6ου αι. μια πανίσχυρη αυτοκρατορία στην Κεντρική Ευρώπη και ενεργούσαν συχνά επιθέσεις στα βαλκανικά εδάφη του Βυζαντίου, παρασύροντας μαζί τους και τους Σλάβους. Οι δύο επιδρομείς πολιόρκησαν αρκετές φορές, αλλά χωρίς αποτέλεσμα την Θεσσαλονίκη.

Από τις αρχές του 7ου αι. διάφορες σλαβικές ομάδες προχώρησαν νότια και εγκαταστάθηκαν σε εδάφη της σημερινής ηπειρωτικής Ελλάδας, όπου ίδρυσαν σκλαβηνίες, πολιτικά αυτόνομες νησίδες σλαβικού πληθυσμού, διάσπαρτες ανάμεσα σε Έλληνες.

Οι νεοφερμένοι Σλάβοι επιδόθηκαν αρχικά σε λεηλασίες και επιθέσεις, δημιουργώντας σημαντικά προβλήματα στην επικοινωνία της Κωνσταντινούπολης με τις ευρωπαϊκές επαρχίες του Βυζαντίου και ιδίως τη Θεσσαλονίκη. Ωστόσο στο πέρασμα του χρόνου ήλθαν σε επαφή με τους ντόπιους ελληνικούς πληθυσμούς, ανέπτυξαν μαζί τους οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις και επηρεάστηκαν από τον πολιτισμό τους.

Θεσμοί και εξωτερική εμφάνιση των Σλάβων

Αυτές οι φυλές δεν υπακούουν στην κυριαρχία ενός μόνον ανδρός, αλλά από παλιά διαβιούν υπό καθεστώς δημοκρατίας (δηλ. έλλειψης κεντρικής εξουσίας). Γι' αυτό αποφασίζουν από κοινού για τα συμφέροντα και τα δύσκολα ζητήματα [...].

Μερικοί δεν φορούν χιτώνα ή πανωφόρι (τριβώνιον), αλλά μόνο παντελόνια (αναξυρίδες) ως τη μέση τους και έτσι [ημίγυμνοι] ρίχνονται εναντίον των εχθρών. Μιλούν μία και μοναδική, εντελώς βάρβαρη γλώσσα και [...] είναι όλοι τους εξαιρετικά ψηλοί και δυνατοί. Όσο αφορά το χρώμα του δέρματος και των

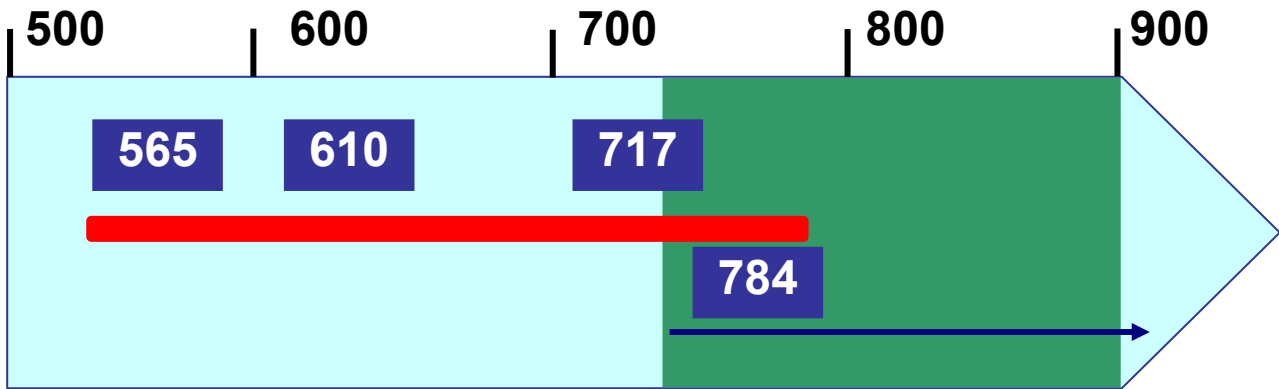
μαλλιών, δεν είναι εντελώς λευκοί και ξανθοί ή μελαμψοί αλλά όλοι τους κοκκινωποί.

Προκόπιος, Υπέρ των πολέμων, VII,

Η βυζαντινή κυβέρνηση ακολούθησε μια ρεαλιστική πολιτική και επέτυχε να εντάξει ομαλά τους Σλάβους των κεντρικών και νότιων περιοχών των Βαλκανίων στη βυζαντινή κοινωνία (9ος και 10ος αι.). Οι Σλάβοι εξελληνίστηκαν σε τρία στάδια: Πρώτα υποτάχθηκαν στρατιωτικά στο Βυζάντιο, ακολούθως εκχριστιανίστηκαν και τελικά αφομοιώθηκαν κοινωνικά και εθνολογικά.

Ερωτήσεις

1. Ο ιστορικός Προκόπιος που γνώριζε καλά τη συμπεριφορά των δήμων του Ιπποδρόμου κατά τη στάση του Νίκα, χρησιμοποιεί τον όρο δημοκρατία με τη σημασία "κυριαρχία των δήμων, έλλειψη κεντρικής εξουσίας, αναρχία". Τι σήμαινε ο όρος δημοκρατία στην αρχαία Αθήνα και τι σημαίνει σήμερα;
2. Στρατηγικόν σημαίνει "εγχειρίδιο με οδηγίες για στρατιωτικούς". Ποιες από τις πληροφορίες του Στρατηγικού του Μαυρικίου (πρώτο παράθεμα) πιστεύεις ότι ήταν χρήσιμες για τη στρατιωτική αντιμετώπιση των Σλάβων;

500 – 600 – 700	
Πρωτοβυζαντινή Περίοδος	
565	Επιδρομές Αράβων και Σλάβων
610	Στέψη Ηρακλείου
Εγκαταστάσεις Σλάβων	
717	Στέψη Λέοντος Γ΄
Μεσοβυζαντινή Περίοδος	
784	Αρχή Εξελληνισμού Σλάβων

2. Οι Βούλγαροι και οι σχέσεις τους με το Βυζάντιο

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Ίδρυση Βουλγαρικού Κράτους, εθνογένεση Βουλγάρων, χάνοι, πόλεμοι, εμπορικές συναλλαγές, εκχριστιανισμός.

α. Ίδρυση Βουλγαρικού Κράτους

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία είχε να αντιμετωπίσει από τα τέλη του 7ου αι. ένα νέο αντίπαλο στο βαλκανικό χώρο, τους Βουλγάρους. Οι Βούλγαροι ήταν φύλο ασιατικής προέλευσης με καλή στρατιωτική και πολιτική οργάνωση. Το 680 νίκησαν τα βυζαντινά στρατεύματα και κατέλαβαν την περιοχή μεταξύ Δούναβη και Αίμου. Τότε ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Δ΄ (668-685) υπέγραψε συνθήκη ειρήνης και συμφώνησε να παρέχει στους Βουλγάρους ετήσιο φόρο. Ήταν μια έμμεση αναγνώριση του νέου κράτους.

Ίδρυση του Βουλγαρικού Κράτους

Οι Βούλγαροι καταδιώκοντας τους Ρωμαίους πέρασαν τον Δούναβη και έφτασαν στη λεγόμενη Βάρνα, κοντά στην Οδησσό (Σημ.: παρευξείνεια πόλη με ελληνικό πληθυσμό), και την ενδοχώρα της. Εκεί είδαν ότι ο τόπος ήταν πολύ ασφαλής: προστατευόταν πίσω (βόρεια) από τον Δούναβη και μπροστά (νότια) και στα πλάγια (ανατολικά) από τις κλεισούρες (δηλ. τα στενά περάσματα του Αίμου) και τη θάλασσα του Πόντου.

Έτσι οι Βούλγαροι έγιναν κύριοι των γειτονικών σλαβικών φυλών που ονομάζονταν Επτά Γενεές και εγκατέστησαν τους Σεβέρεις, μία από αυτές, στην περιοχή που απλώνεται από την κλεισούρα των

Βερεγάβων (Σημ.: πιθανώς το πέραςμα Ris) προς τα ανατολικά. Συνάμα τοποθέτησαν τις υπόλοιπες Επτά Γενεές στα νότια και δυτικά της χώρας τους προς την **Αβαρία** (τη χώρα των Αβάρων).

Έτσι μεγάλωσε η δύναμή τους και άρχισαν να κυριεύουν τα κάστρα που ανήκαν στο Ρωμαϊκό Κράτος. Γι' αυτό ο αυτοκράτορας αναγκάστηκε να κάνει ειρήνη μαζί τους και συμφώνησε να τους παρέχει ετήσιο φόρο.

Θεοφάνης, Χρονογραφία, 358-359.

Στην περιοχή που εποίκισαν οι Βούλγαροι βρήκαν εγκατεστημένους πολλούς σλαβικούς πληθυσμούς, τους οποίους και προσπάθησαν να υποτάξουν. Μετά από πολλές συγκρούσεις και αντιπαραθέσεις διαμορφώθηκε το βουλγαρικό έθνος (**εθνογένεση Βουλγάρων**). Στο νέο κράτος οι ολιγάριθμοι αλλά πολιτικά και στρατιωτικά κυρίαρχοι Βούλγαροι έδωσαν το όνομα και την οργάνωση, ενώ οι πολυάριθμοι Σλάβοι συγκρότησαν τη λαϊκή βάση και έδωσαν τη γλώσσα.

β. Σχέσεις με το Βυζάντιο

Στις βυζαντινοβουλγαρικές σχέσεις υπήρξαν περίοδοι μακρών πολέμων. Στα διαλείμματα των πολέμων οι δύο λαοί είχαν εμπορικές συναλλαγές, οι κανόνες των οποίων ρυθμιζονταν από συνθήκες. Οι ηγεμόνες (χάνοι) των Βουλγάρων είχαν υιοθετήσει την ελληνική ως επίσημη γλώσσα τους, όπως πιστοποιούν οι βουλγαρικές επιγραφές.

Το 864 οι Βούλγαροι δέχτηκαν το Χριστιανισμό από το Βυζάντιο, όπως θα γνωρίσουμε παρακάτω, και εντάχθηκαν στη σφαίρα επιρροής του βυζαντινού πολιτισμού. Ο εκχριστιανισμός άνοιξε νέες προοπτικές και στις σχέσεις των Βουλγάρων με το Βυζάντιο.

Συνθήκες των ετών 716 και 812 μεταξύ Βυζαντινών και Βουλγάρων

Αυτή τη χρονιά ο [χάνος] Κρούμος έστειλε στον αυτοκράτορα Μιχαήλ [Α΄ Ραγκαβέ, 811-813] πρεσβεία με αρχηγό τον Δραγομίρ, για να διαπραγματευθεί ειρήνη: ήθελε να ανανεώσει τις συνθήκες που είχαν συναφθεί μεταξύ του Θεοδοσίου [Γ΄, 715-717] [...] και του χάνου Κορμεσίου. Μ' αυτές:

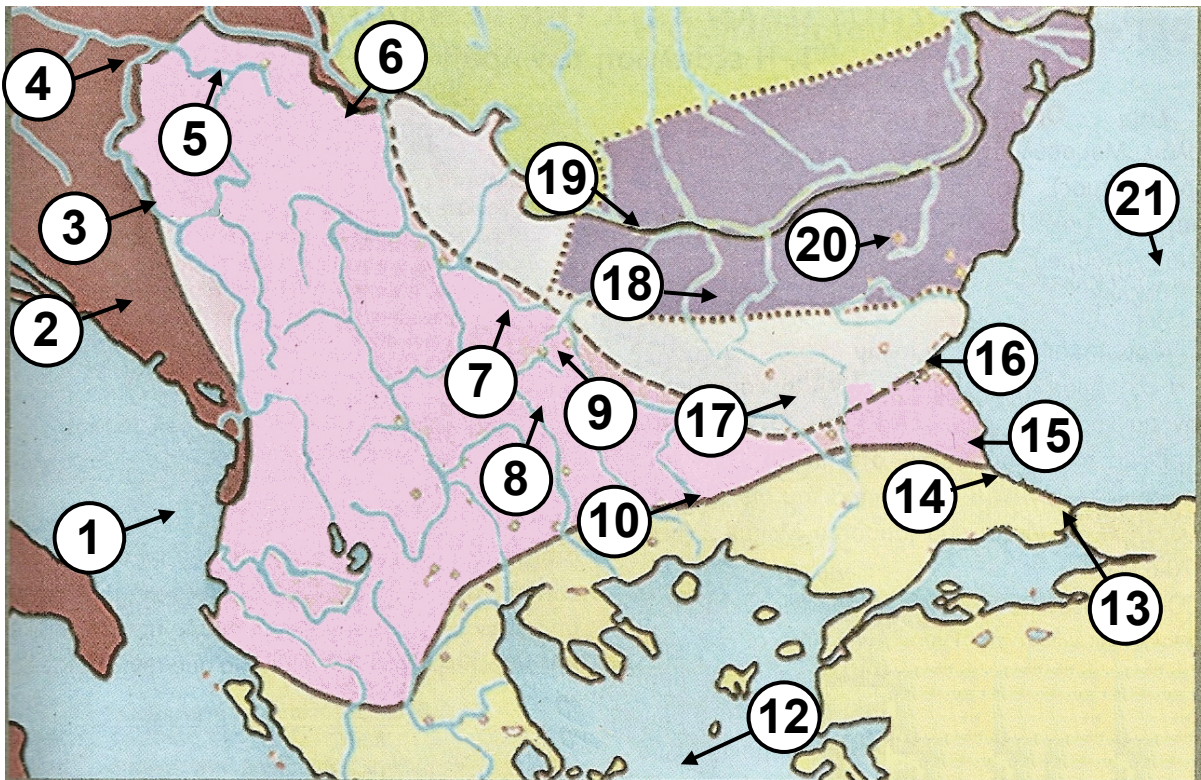
1) Οριζόταν η συνοριακή γραμμή [...].
2) Προβλεπόταν η προμήθεια ενδυμάτων και κόκκινων δερμάτων αξίας έως και τριάντα χρυσών λιτρών (μία χρυσή λίτρα = 72 χρυσά νομίσματα).

Στη συνθήκη αυτή προστέθηκαν οι εξής όροι:

1) Να εκδοθούν οι πρόσφυγες [...].
2) Οι έμποροι και από τις δύο χώρες όφειλαν να παρουσιάζονται με σφραγισμένα έγγραφα· αν αυτά δεν έχουν σφραγίδες, να αφαιρούνται τα εμπορεύματά τους και να δημεύονται για το δημόσιο ταμείο.

Σημ.: Δεν είναι σαφές αν η προμήθεια (μεταξωτών;) ενδυμάτων και κόκκινων δερμάτων από το Βυζάντιο στους Βουλγάρους, που προέβλεπε το άρθρο 2 της συνθήκης του 716, ήταν φόρος ή αφορούσε το εμπόριο.

Θεοφάνης, Χρονογραφία,
έκδ. C. de Boor, τόμ. 1, Λειψία 1883, 497.

Το Βουλγαρικό Κράτος

.....	<u>Το κράτος του Ασπαρούχ περί τα 680</u>
- - - - -	<u>Το κράτος του Κρούμου και του Ομουρτάγ περί τα 814</u>
—————	<u>Το κράτος του Συμεών (893-927)</u>

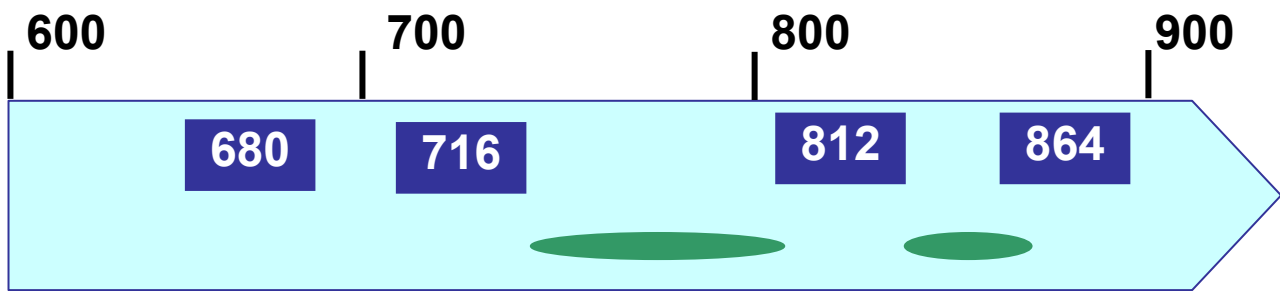
ΠΟΛΕΙΣ – ΠΕΡΙΟΧΕΣ	
1. ΔΥΡΡΑΧΙΟ	12. ΑΙΓΑΙΟ ΠΕΛΑΓΟΣ
2. ΖΕΓΑ	13. ΚΩΝ/ΠΟΛΗ
3. ΣΕΡΒΙΑ	14. ΑΡΚΑΔΙΟΠΟΛΗ
4. ΣΑΒΑΣ ΠΟΤΑΜΟΣ	15. ΔΕΒΕΛΤΟΣ
5. ΣΙΡΜΙΟ	16. ΑΓΧΙΑΛΟΣ
6. ΒΕΛΙΓΡΑΔΙ	17. ΜΑΚΡΟΛΙΒΑΔΑ
7. ΣΑΡΔΙΚΗ	18. ΠΡΕΣΛΑΒΑ
8. ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΗ	19. ΔΟΥΝΑΒΗΣ
9. ΕΒΡΟΣ	20. ΠΛΙΣΚΑ
10. ΟΡΟΣΕΙΡΑ ΡΟΔΟΠΗΣ	21. ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ

Ερωτήσεις

1. Ποια στρατηγικά πλεονεκτήματα είχε η περιοχή, όπου εγκαταστάθηκαν οι Βούλγαροι, σύμφωνα με το πρώτο παράθεμα;
2. Ποια καθήκοντα ανέθεσαν οι Βούλγαροι στους Σλάβους της χώρας τους, σύμφωνα με το πρώτο παράθεμα;
3. Πόσες και ποιες συνθήκες αναφέρονται από τον Θεοφάνη στο δεύτερο παράθεμα; Τι είδους ζητήματα ρύθμιζαν αυτές οι συνθήκες;

Σλαβικό αγγείο του 7ου αιώνα

680	Ίδρυση Βουλγαρικού Κράτους
716	Συνθήκη με Βυζάντιο
Πόλεμοι με Βυζάντιο	
812	Συνθήκη με Βυζάντιο
Εκσλαβισμός Βουλγάρων	
864	Εκχριστιανισμός Βουλγάρων

II. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

1. Η εξάπλωση των Αράβων

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Ισλάμ, Μουσουλμάνος, Κοράνι, Εγίρα, τζιχάντ (ιερός πόλεμος), μάρτυρες πίστης, χαλίφης, μάχη Γιαρμούκ, μάχη Πουατιέ, διάσπαση ενότητας μεσογειακού κόσμου.

α. Ίδρυση και αρχές του Ισλάμ

Η εξάπλωση των Αράβων, που επηρέασε βαθιά την παγκόσμια ιστορία, ήταν συνέπεια της μεταστροφής του λαού αυτού στο Ισλάμ (επί λέξει «αφοσίωση και πίστη στο θέλημα του Θεού»), μονοθεϊστική θρησκεία που ίδρυσε ο Μωάμεθ (περ. 570-632).

Ο Μωάμεθ ήταν οδηγός караβανιών. Ταξίδευε συχνά στις χώρες της Εγγύς Ανατολής και είχε γνωρίσει από κοντά το Χριστιανισμό και τον Ιουδαϊσμό. Επηρεασμένος από τις δύο αυτές θρησκείες, ο Μωάμεθ διακήρυξε τις αρχές της νέας θρησκείας του Ισλάμ, διώχτηκε όμως το 622 από την πατρίδα του, τη Μέκκα, και κατέφυγε στη Μεδίνα, όπου απέκτησε έναν πυρήνα πιστών οπαδών. Το έτος αυτό (622), έτος της Εγίρας (αποδημίας), καθιερώθηκε ως αφετηρία του χρονολογικού συστήματος των Αράβων. Κατά την επόμενη δεκαετία (622-632) το Ισλάμ κυριάρχησε σ' όλη την Αραβία.

Το Κοράνι (επί λέξει «λόγος θεού»), το ιερό βιβλίο της νέας θρησκείας, απαιτούσε από τους πιστούς (Μουσλίμ) να διαδώσουν το Ισλάμ με ιερό πόλεμο (τζιχάντ) κατά των απίστων. Ωστόσο τους απαγόρευε να ασκήσουν καταναγκασμό στους Χριστιανούς και

τους Ιουδαίους. Όσοι έπεφταν στον πόλεμο γίνονταν μάρτυρες της πίστης και εξασφάλιζαν μια θέση στον Παράδεισο.

β. Η επέκταση – Παράγοντες και συνέπειες

Ο θεσμός του ιερού πολέμου προσέδωσε στους Άραβες ακατανίκητη ορμή. Δυο χρόνια μετά το θάνατο του Προφήτη, οι μαχητές του Ισλάμ, υπό την ηγεσία του χαλίφη (δηλ. του τοποτηρητή και διαδόχου του Προφήτη), εξόρμησαν από τη Χερσόνησό τους. Ο βυζαντινός στρατός συντρίφτηκε στη μάχη του Γιαρμούκ (636). Μέσα σε λίγα χρόνια οι επιδρομείς κατέκτησαν τις γειτονικές ρωμαϊκές και περσικές επαρχίες (Παλαιστίνη, Συρία, Αίγυπτος, Μεσοποταμία και Περσία). Έτσι αποδείχτηκαν μάταιες οι στρατιωτικές επιτυχίες του Ηρακλείου κατά των Περσών. Τα ανατολικά σύνορα του Βυζαντίου βαθμιαία υποχώρησαν στις παρυφές της Μ. Ασίας. Η αραβική απειλή κορυφώθηκε στο πέρασμα από τον 7ο στον 8ο αι.

Το Κοράνι για τον πόλεμο

Να μάχεστε εναντίον αυτών που μάχονται εναντίον σας καθώς βαδίζετε στο δρόμο του Θεού, αλλά μην αμαρτάνετε, γιατί ο Θεός δεν αγαπά τους αμαρτωλούς.

Σκοτώστε τους εχθρούς σας όσες φορές τους αντιμετωπίζετε· διώξτε τους από το μέρος που σας έδιωξαν. Γιατί (αν και ο φόνος είναι αμαρτία) οι άδικες διώξεις είναι χειρότερες από το φόνο [...]. Αν μάχονται εναντίον σας, σκοτώστε τους, γιατί αυτή είναι η ανταμοιβή που αρμόζει σ' αυτούς τους απίστευτους.

Κοράνι, 2, 190-191, στο: . S. Mawdudi, Towards Understanding the Quran, τ. 1, σημ. 201, σ. 151.

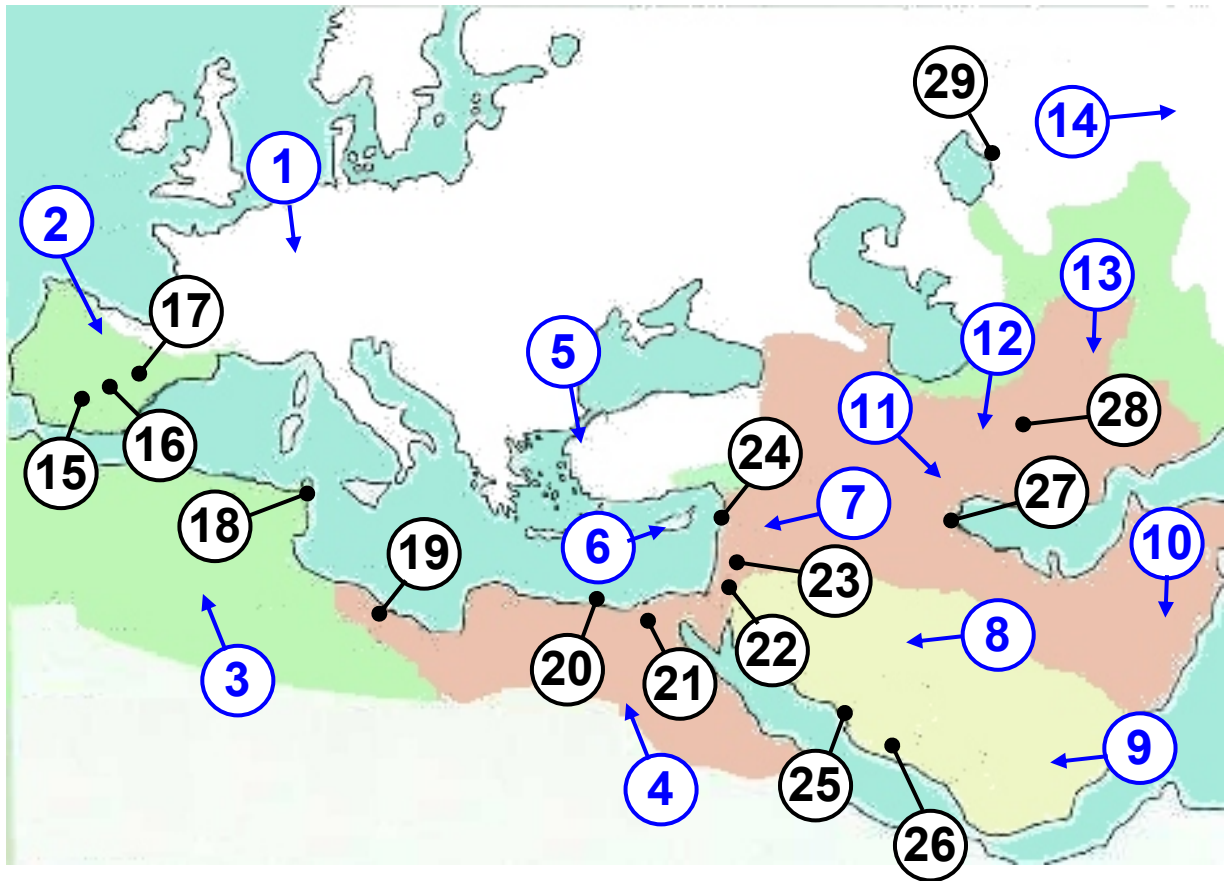
Φορολογικές ρυθμίσεις στην Αίγυπτο

Έτσι [ο πατέρας μου, δηλαδή ο στρατηγός Αμρ, ο κατακτητής της Αλεξάνδρειας] επέβαλε σε κάθε ενήλικο, έξω από τους απόρους, κεφαλικό φόρο δύο δηναρίων (ρωμαϊκό και αραβικό νόμισμα), και σε κάθε ιδιοκτήτη γης, επιπρόσθετα, τρεις αρτάβες σίτου, δύο δοχεία λάδι, δύο μέλι και δύο ξίδι, που θα διετίθεντο για τη συντήρηση των μουσουλμάνων [...]. Ζητήθηκε από τους κατοίκους της Αιγύπτου να παρέχουν σε κάθε μουσουλμάνο ένα μάλλινο ένδυμα, ένα τουρμπάνι (δηλ. κεφαλόδεσμο), περισκελίδες (παντελόνη) και ένα ζευγάρι παπούτσια το χρόνο [...].

Τα παραπάνω καταγράφηκαν σε επίσημο έγγραφο, με το οποίο συνομολογήθηκε ότι, όσο θα τηρούσαν αυτούς τους όρους, οι γυναίκες και τα παιδιά τους δεν θα εξανδραποδίζονταν και η περιουσία τους θα παρέμενε στην κατοχή τους. Η συμφωνία υποβλήθηκε στο [χαλίφη] Ούμαρο [Α΄, 634-644], ηγέτη των πιστών, ο οποίος και την προσυπέγραψε. Έτσι όλη η χώρα [της Αιγύπτου] υποβλήθηκε στη φορολογία εγγείου κτήσεως (δηλ. γης και κτημάτων).

Απόσπασμα από τον Άραβα ιστορικό Μπαλαδούρι, Ι. Ε. Ε., τ. Ζ΄, 251.

Οι κυριότεροι παράγοντες των αραβικών κατακτήσεων ήταν η εξάντληση Βυζαντινών και Περσών από τη μακροχρόνια πολεμική τους σύγκρουση στα χρόνια του Ηρακλείου και η έντονη αντίθεση μεταξύ του κέντρου και των ανατολικών επαρχιών του Βυζαντίου που παρέμειναν προσκολλημένες στην αίρεση του Μονοφυσιτισμού. Οι επαρχίες αυτές κατακτήθηκαν ως τα μέσα του 7ου αι. και ενσωματώθηκαν στο Χαλιφάτο, όπως ονομάστηκε το Αραβικό Κράτος.

Οι αραβικές κατακτήσεις
 Η εξάπλωση του Ισλάμ μέχρι το 750

	Το Ισλάμ μετά τις κατακτήσεις του Μωάμεθ
	Οι κατακτήσεις των 4 πρώτων χαλίφηδων
	Οι κατακτήσεις των Ομαϊαδών

ΠΕΡΙΟΧΕΣ	
1. ΓΑΛΛΙΑ	8. ΑΡΑΒΙΑ
2. ΙΣΠΑΝΙΑ	9. ΥΕΜΕΝΗ
3. Β. ΑΦΡΙΚΗ	10. ΟΜΑΝ
4. ΑΙΓΥΠΤΟΣ	11. ΙΡΑΚ
5. ΒΥΖΑΝΤΙΟ	12. ΠΕΡΣΙΑ
6. ΚΥΠΡΟΣ	13. ΧΟΡΑΣΑΝ
7. ΣΥΡΙΑ	14. ΚΙΝΑ

Πόλεις	
15. Σεβίλη	23. Ιερουσαλήμ
16. Γρανάδα	24. Αντιόχεια
17. Κόρντοβα	25. Μεδίνα
18. Τύνιδα	26. Μέκκα
19. Τρίπολη	27. Βασόρα
20. Αλεξάνδρεια	28. Ισπαχάν
21. Κάιρο	29. Αράλη
22. Γάζα	

Τρόποι χρήσης του υγρού πυρός

Και ο δρόμωνα (βυζαντινό πολεμικό πλοίο) ας έχει σε κάθε περίπτωση μπροστά στην πλήρη σιφώνιο, φτιαγμένο από χαλκό, με τον οποίο να εκτοξεύει το υγρόν πυρ κατά των εχθρών. [...]

Εμείς συμβουλεύουμε να εκτοξεύονται και χύτρες γεμάτες με υγρόν πυρ, κατά τη μέθοδο συσκευασίας που υποδείχτηκε πιο πάνω· όταν συντριβούν οι χύτρες, τα πλοία των εχθρών θα αρπάξουν εύκολα φωτιά.

Πρέπει να χρησιμοποιείται και μια άλλη μέθοδος: η ρίψη με το χέρι μικρών σιφωνίων, των χειροσιφώνων, που τα κρατούν οι στρατιώτες πίσω από τις σιδερένιες ασπίδες τους. [...]. Μ' αυτά το υγρόν πυρ θα εκτοξεύεται καταπρόσωπα στους εχθρούς.

Ναυμαχικά Λέοντος ΣΤ΄, έκδ. Α. Dain, Παρίσι 1943, 20 και 29-30.

Οι Άραβες προέλασαν ακολούθως κατά μήκος των ακτών της Β. Αφρικής. Μετά την κατάκτηση της Καρχηδόνας (τέλη 7ου αι.) οι στρατιές τους πέρασαν, στις αρχές του 8ου αι., τον πορθμό του Γιβραλτάρ και υπέταξαν το μεγαλύτερο μέρος της Ισπανίας. Τελικά ο Κάρολος Μαρτέλος, μαγιορδόμος (αυλάρχης) των Φράγκων,

κατάφερε να αναχαιτίσει την προέλασή τους στο γαλλικό Πουατιέ, βόρεια από τα Πυρηναία (732).

Στην ανατολή η αραβική προέλαση σταμάτησε στην οροσειρά του Ταύρου, όπου και σταθεροποιήθηκαν τα αραβοβυζαντινά σύνορα. Οι Άραβες δεν περιορίστηκαν σε χερσαίες επιχειρήσεις, αλλά διεκδίκησαν από το Βυζάντιο την κυριαρχία στη Μεσόγειο. Βασιζόμενοι στην τεχνογνωσία και την ναυτική εμπειρία των παράκτιων πληθυσμών της Φοινίκης και της Αιγύπτου, ναυπήγησαν και οργάνωσαν έναν αξιόμαχο στόλο. Ακολούθως έγιναν κύριοι της Κύπρου, της Ρόδου, της Κω, της Χίου, της Κυζίκου και πολιόρκησαν δύο φορές την Κωνσταντινούπολη (674-678 και 717-718). Οι βυζαντινοί μαχητές απέκρουσαν και τις δύο φορές τους Άραβες με τη βοήθεια των απόρθητων τειχών της Βασιλεύουσας και τη χρήση του υγρού πυρός, ενός νέου όπλου που κατέκαιε τα εχθρικά πλοία και ήταν επινόηση του σύρου Καλλίνικου.

Η αραβική επιθετικότητα στη θάλασσα έφτασε στο απόγειό της τον 9ο αι. με την κατάκτηση της Κρήτης και της Σικελίας.

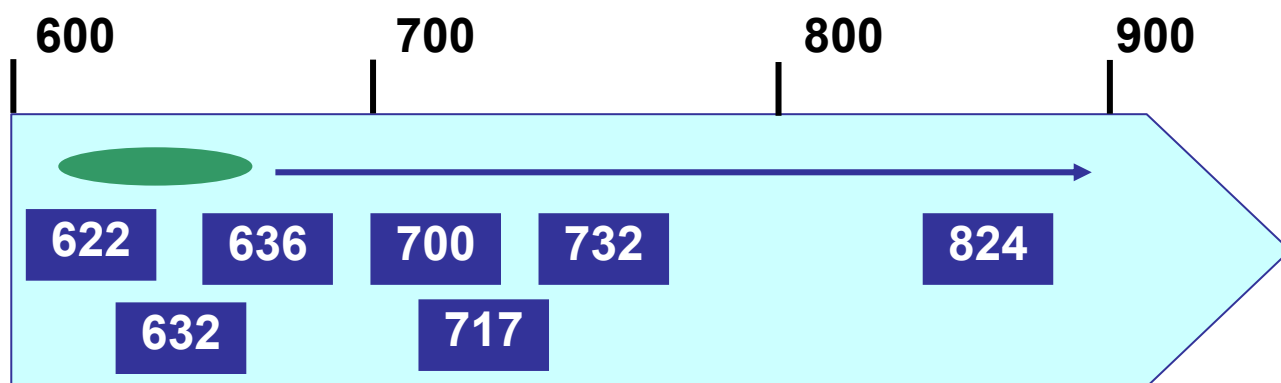
Η αραβική επέκταση στις ακτές της Μεσογείου οδήγησε στη διάσπαση του μεσογειακού κόσμου, που είχε ενοποιηθεί από τους Ρωμαίους. Περαιτέρω η πολεμική δράση των Αράβων στη στεριά και στη θάλασσα προκάλεσε την εδαφική συρρίκνωση, την απώλεια σημαντικών αστικών κέντρων και την ερήμωση πολλών περιοχών της αυτοκρατορίας, επέφερε τη μείωση της αγροτικής παραγωγής και επηρέασε αρνητικά το εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο του Βυζαντίου.

Ερωτήσεις

1. Ποιες επί μέρους υποχρεώσεις του αιγυπτιακού πληθυσμού περιλάμβανε η φορολογία εγγείου κτήσεως που τους επέβαλαν οι κατακτητές Άραβες; Πώς κρίνεις την εξαίρεση των απόρων από τη υποχρέωση πληρωμής φόρων και τη γενικότερη συμπεριφορά των Αράβων έναντι του αιγυπτιακού πληθυσμού, σύμφωνα με το δεύτερο παράθεμα;
2. Προσπάθησε να εξηγήσεις το νόημα της φράσης «διάσπαση του μεσογειακού κόσμου», αφού συγκρίνεις τον πρώτο χάρτη του παρόντος βιβλίου (Το Ρωμαϊκό Κράτος επί Κωνσταντίνου Α΄) με το χάρτη της παρούσας ενότητας (Οι αραβικές κατακτήσεις).
3. Με ποιους τρόπους εκτοξευόταν το υγρόν πυρ, το φοβερό αυτό μυστικό όπλο των Βυζαντινών, εναντίον των εχθρών στη διάρκεια της ναυμαχίας;

Ψηφιδωτό από το μεγάλο τέμενος της Δαμασκού

622	Εγίρα
632	Θάνατος Μωάμεθ
Κατάκτηση Εγγύς Ανατολής	
Επέκταση στη Μεσογείου	
636	Μάχη Γιαρμούκ
700	Κατάκτηση Καρχηδόνας
717	Ήττα Αράβων μπροστά στην Κων/πολη
732	Μάχη Πουτιέ
824	Άλωση Κρήτης

2. Το εμπόριο και ο πολιτισμός του Ισλάμ

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Μεταπράτες του διεθνούς εμπορίου, μπαχαρικά, εμπορικές εταιρείες, επιταγές, ανεικονική τέχνη, τεμένη, εισαγωγή νέων καλλιεργειών, μεταφορά τεχνολογίας.

α. Η ανάπτυξη του εμπορίου

Από τα μέσα του 8ου αι. οι Άραβες και οι Εβραίοι δραστηριοποιήθηκαν στο διεθνές εμπόριο με επίκεντρο τις μεγάλες πόλεις και έγιναν, όπως ειπώθηκε, οι μεταπράτες του διεθνούς εμπορίου. Σ' αυτό συνέβαλαν η εξαιρετική γεωγραφική θέση του Χαλιφάτου μεταξύ Ανατολής και Δύσης αλλά και η εκμετάλλευση των ορυχείων χρυσού και αργύρου της Δυτ. Αφρικής και της Σαχάρας.

Από τα μέσα του 9ου αι. οι Άραβες ίδρυσαν εμπορικές αποικίες στις ακτές των Ινδιών, της ΝΑ Ασίας και της Κίνας. Από τη μακρινή Ανατολή μετέφεραν μπαχαρικά και άλλα είδη πολυτελείας, κυρίως μέσω Ιράκ, στις αραβικές και βυζαντινές αγορές, αποκομίζοντας τεράστια κέρδη. Η ζήτηση που είχαν τα προϊόντα αυτά στις ακτές της Μεσογείου καθόριζε τις διεθνείς τους τιμές.

Η δυναστεία των Φατιμιδών που κυριάρχησε στην Αίγυπτο κατά το 10ο αι. ενθάρρυνε τις εμπορικές σχέσεις με τις Ινδίες διά μέσου της Ερυθράς Θάλασσας.

Εμπορική επιστολή, σταλμένη από την Αλεξάνδρεια στο Παλαιό Κάιρο (τέλη 11ου αι.)

Παρακαλώ, λάβε υπόψη ότι δεν υπάρχουν πιπέρι, κανέλλα και ζιγγίβερι (ή τζίντζερ, είδος αρωματικής ρίζας) διαθέσιμα στο παζάρι της Αλεξάνδρειας. Αν έχεις από αυτά, κράτησέ τα, γιατί οι ρωμαίοι έμποροι μόνο αυτά αναζητούν με πάθος. Όλοι οι ρωμαίοι έμποροι

είναι έτοιμοι να ξεκινήσουν για το Παλαιό Κάιρο. Περιμένουν μόνο την άφιξη δύο πρόσθετων πλοίων από την Κωνσταντινούπολη.

S.D. Goitein, Letters of Medieval Jewish Traders, Πρίνστον 1973, 44.

Οι έμποροι του Ισλάμ υιοθέτησαν πολλές καινοτομίες: συγκρότησαν εμπορικές εταιρείες, επινόησαν την εμπορική επιταγή (τσεκ) και ανέπτυξαν το πιστωτικό σύστημα (αργυραμοιβοί και τράπεζες). Οι καινοτομίες αυτές διευκόλυναν σημαντικά τις συναλλαγές.

β. Γράμματα, επιστήμη και τέχνες

Τα γράμματα και οι τέχνες αναπτύχθηκαν στο Ισλάμ με επίκεντρο μεγάλες πόλεις όπως ήταν η Κόρδοβα και η Βαγδάτη, όπου ιδρύθηκαν βιβλιοθήκες και πανεπιστήμια. Η αραβική λογοτεχνία ήταν της μόδας ακόμη και ανάμεσα στους χριστιανούς υπηκόους των αραβικών κρατών.

Παράπονα ενός ισπανού επισκόπου για την επίδραση της αραβικής λογοτεχνίας στη νεολαία (10ος αι.)

Μερικοί χριστιανοί αδελφοί μας χαίρονται τα ποιήματα και τα μυθιστορήματα των Αράβων. Μελετούν τα έργα των μουσουλμάνων θεολόγων και φιλοσόφων, όχι για να αναιρέσουν το περιεχόμενό τους, αλλά για να αποκτήσουν το σωστό και κομψό αραβικό ύφος. Πού υπάρχει σήμερα ένας λαϊκός που μπορεί να διαβάσει τα λατινικά σχόλια της Αγίας Γραφής;

Οι νεαροί Χριστιανοί δεν γνωρίζουν άλλη λογοτεχνία εκτός της αραβικής. Διαβάζουν και μελετούν

αραβικά βιβλία, συγκροτούν με τεράστια έξοδα ολόκληρες βιβλιοθήκες και εξυμνούν τις αραβικές συνήθειες.

H. Busley – H. Glaser – W. Hug, Geschichtliche Weltkunde, τ. 2, Φραγκφούρτη – Βερολίνο – Μόναχο 1981, 20.

Στις μεγάλες πόλεις υπήρχαν βιβλιοπωλεία για το ευρύ κοινό, ενώ πολλοί χαλίφες ήταν μανιώδεις συλλέκτες χειρογράφων. Οι Άραβες μετέφρασαν τα έργα των Ινδών, των Περσών και των Ελλήνων. Ιδίως οι μεταφράσεις των έργων των Ελλήνων σοφών και κυρίως του Αριστοτέλη και των Νεοπλατωνικών επηρέασαν βαθιά την αραβική σκέψη και επιστήμη.

Κατά την πρώτη περίοδο του Ισλάμ, η τέχνη του δανείστηκε τεχνικές, τεχνίτες και υλικά από το Βυζάντιο, αλλά για θρησκευτικούς λόγους έμεινε προσηλωμένη στην ανεικονική τεχνοτροπία. Χαρακτηριστικά δημιουργήματα της αραβικής τέχνης είναι τα τεμένη (τζαμιά). Ξεχωρίζουν αυτό της Κόρδοβας και το μεγάλο τέμενος της Δαμασκού (αρχές 8ου αι.), του οποίου τα μωσαϊκά με τις εξαιρετικές φυτικές παραστάσεις κατασκευάστηκαν από βυζαντινούς τεχνίτες. Οι Άραβες καλλιτέχνες φιλοτέχνησαν επίσης λαμπρά έργα μικροτεχνίας από ελεφαντόδοντο και άλλα υλικά.

γ. Επίδραση του αραβικού πολιτισμού

Η Δύση επηρεάστηκε σημαντικά από τις επιστημονικές επιδόσεις του Ισλάμ. Ποιες όμως ήταν αυτές; Οι Άραβες καθιέρωσαν την ινδική αρίθμηση (**Μαθηματικά**), οργάνωσαν μακρινά ταξίδια (**Γεωγραφία**), υπολόγισαν ακριβώς την τροχιά του ήλιου και των πλανητών (**Αστρονομία**), ανακάλυψαν το θειϊκό οξύ και το οινό-

πνευμα (Χημεία), καθιέρωσαν νέα φάρμακα και πραγματοποίησαν πολύπλοκες εγχειρήσεις (Ιατρική).

Πέρα από αυτά εισήγαγαν στο Βυζάντιο και τη Δύση το χαρτί, κινεζική εφεύρεση, και πολλές καλλιέργειες (βερίκοκο, αγκινάρα, βαμβάκι, λεμόνι, σακχαροκάλαμο κ. ά.). Η παρουσία πολλών αραβικών λέξεων στις ευρωπαϊκές γλώσσες δείχνει το μέγεθος της επίδρασης των Αράβων στη Δύση.

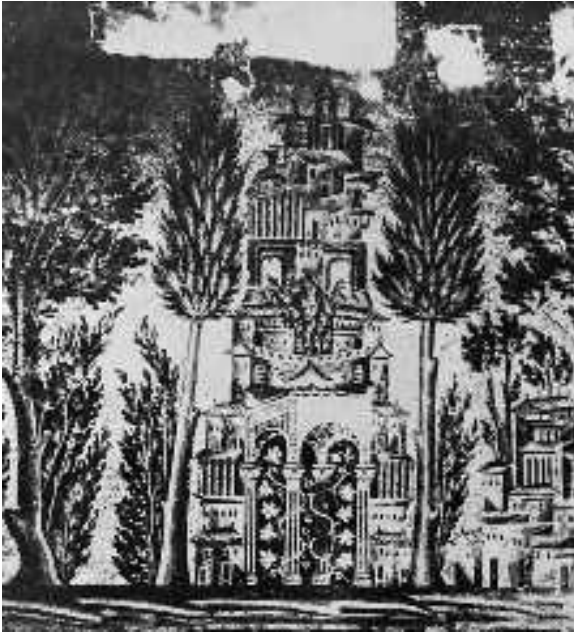
Ο Μαμούν και η ελληνική παιδεία

Ο χαλίφης Μαμούν δημιούργησε σχέσεις με τους ρωμαίους αυτοκράτορες: τους έκανε πλούσια δώρα και τους ζήτησε να του δωρίσουν βιβλία φιλοσοφίας. Εκείνοι του έστειλαν έργα του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, του Ιπποκράτη, του Γαληνού του Ευκλείδη, του Πτολεμαίου κ. ά. Ο Μαμούν διάλεξε τους καλύτερους μεταφραστές και τους ανέθεσε να μεταφράσουν αυτά τα έργα με κάθε δυνατή προσοχή. Αφού μεταφράστηκαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, ο χαλίφης παρακίνησε τους υπηκόους του να τα διαβάσουν και τους ενθάρρυνε να τα μελετήσουν. Έτσι στη συνέχεια της διακυβέρνησης αυτού του ηγεμόνα αναπτύχθηκε η επιστημονική σκέψη.

Σαίντ αλ Ανταλουζι, Οι κατηγορίες των εθνών, στο: M. Mollat, Ο Μεσαίωνας, 47.

Λέξεις αραβικής προέλευσης

Άλγεβρα, ζενίθ, ναδάρ, τζίφρα, ταρίφα, αλχημεία, αλκάλιον, αλκοόλ, ρύζι, σιρόπι, τσεκ, μουσελίνα, σαφράνι, ταμπουράς.

Ψηφιδωτό που συνδυάζει δένδρα με κτίσματα διαφόρων τύπων. Μεγάλο τέμενος Δαμασκού. Ιδρύθηκε από τον χαλίφη Βαλίδ και διακοσμήθηκε από βυζαντινούς τεχνίτες στις αρχές του 8ου αι.

Το εσωτερικό του μεγάλου τεμένους της Κόρδοβας, αποτελούμενο από 860 κίονες (786-990).

Εμπορικοί δρόμοι που συνδέουν
τη Μεσόγειο με την Ανατολή

Ερωτήσεις

1. Με τη βοήθεια λεξικών, προσπάθησε να εντοπίσεις και άλλες λέξεις αραβικής προέλευσης και να επισημάνεις τους τομείς, στους οποίους αναφέρεται η επίδραση του αραβικού πολιτισμού.
2. Συνδυάζοντας τα δεδομένα του χάρτη και της εμπορικής επιστολής να ανασυνθέσεις τη διαδρομή του ταξιδιού που έκαναν οι ρωμαίοι έμποροι, για να προμηθευτούν μπαχαρικά.
3. Προσπάθησε να προσδιορίσεις τα κυριότερα χαρακτηριστικά του αραβικού πολιτισμού και της αραβικής τέχνης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΑΚΜΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (717-1025)

Στα χρόνια των Ισαύρων το Βυζάντιο μπήκε στη δίνη μιας μακρόχρονης και καταστροφικής αντιπαράθεσης με επίκεντρο τη λατρεία των εικόνων, της εικονομαχίας (726-842). Παράλληλα υποχρεώθηκε να δώσει δύσκολους αγώνες εναντίον των Βουλγάρων και των Αράβων.

Στα χρόνια του Μιχαήλ Γ΄ η διαμάχη αυτή τερματίστηκε και άρχισε η ισχυροποίηση του κράτους. Ιδρύθηκε η Σχολή της Μαγναύρας, η οικονομία άρχισε να ανακάμπτει και εκχριστιανίστηκαν οι Μοραβοί (863) και οι Βούλγαροι (864). Τη στρατιωτική ισχύ της Νέας Εποχής εκφράζουν τα ακριτικά τραγούδια που εμπνέονται από τους αγώνες κατά των Αράβων.

Επί Μακεδονικής Δυναστείας το Βυζάντιο έφτασε στο απόγειο της ισχύος του. Η σταθερότητα της κεντρικής εξουσίας, η οικονομική υπεροχή της Κωνσταντινούπολης, η κυριαρχία της αριστοκρατίας των πόλεων και η αναδιοργάνωση του στρατού κατέστησαν δυνατούς τους θριάμβους του στρατού και την επέκταση των συνόρων (μέσα 10ου – μέσα 11ου αι.) του Βυζαντίου. Με τον εκχριστιανισμό των Ρώσων το διεθνές κύρος του Βυζαντίου έφτασε στο απόγειό του.

Στο επίπεδο της οικονομίας, σημειώνεται ανάπτυξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας, αύξηση του πληθυσμού και της αγροτικής παραγωγής. Στο επίπεδο της κοινωνίας η κεντρική εξουσία προστατεύει τους αγρότες από την αρπακτικότητα των μεγάλων γαιοκτημόνων.

Στο κεφάλαιο αυτό θα μάθετε:

Τι άλλαξε στη διοίκηση, την οικονομία και την κοινωνία του μεσοβυζαντινού Κράτους.

Για την εικονομαχία και τη σημασία της.

Για τη Νέα Εποχή και τη σημασία της για το βυζαντινό πολιτισμό

Για τις εξελίξεις στην οικονομία και την κοινωνία και τις αλλαγές στη νομοθεσία στα χρόνια των Μακεδόνων

Για τον τρόπο που σχηματίστηκε το έθνος των Ρώσων.

Για τις σχέσεις του με το Βυζάντιο και τη σημασία του εκχριστιανισμού του

Πώς έγινε και πόσο σημαντικός ήταν ο εκχριστιανισμός των Μοραβίων και των Βουλγάρων

Ο Ιωσήφ
και οι αδελφοί του.
Χαρακτηριστική σκηνή
αγροτικών εργασιών.
Μουσείο Αρχιεπισκοπής
της Ραβέννας

I. ΠΑΓΙΩΣΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗ Μ. ΑΣΙΑ

1. Η διαμόρφωση της μεσαιωνικής ελληνικής βυζαντινής αυτοκρατορίας

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Σταθεροποίηση συνόρων, στρατιωτική αντεπίθεση, ενίσχυση ελληνικότητας, κεντρικές διοικητικές υπηρεσίες, επέκταση θεμάτων, στρατιώτης – αγρότης, αύξηση πληθυσμού, κακώσεις, ανάπτυξη εμπορίου – βιοτεχνίας.

α. Παγίωση και επέκταση των αλλαγών

Όπως είπαμε πιο πάνω, κατά τον 7ο αι. σημειώθηκαν αλλαγές που απομάκρυναν το Βυζάντιο από τις ρωμαϊκές του καταβολές.

Στα χρόνια της ισαυρικής ή συριακής δυναστείας (717-802) και αυτής του Αμορίου (802-867) που ακολούθησαν οι αλλαγές του 7ου αι. αποκρυσταλλώθηκαν και έγιναν μόνιμα γνωρίσματα. Έτσι διαμορφώθηκε το μεσαιωνικό ελληνικό Βυζαντινό Κράτος. Οι εξελίξεις που σημειώθηκαν κατά την περίοδο αυτή ήταν οι ακόλουθες:

Τα σύνορα μεταξύ Βυζαντίου και Χαλιφάτου σταθεροποιήθηκαν στις παρυφές της Μ. Ασίας, στη στεριά, και κατά μήκος της γραμμής Κιλικία-Κύπρος-Κρήτη, στη θάλασσα. Στα μέσα του 9ου αι. άρχισε η βυζαντινή αντεπίθεση στη Μ. Ασία. Στα Βαλκάνια, το Βυζάντιο αντιμετώπισε με επιτυχία τη βουλγαρική απειλή, ενώ συγχρόνως άρχισε να αφομοιώνει τους σλαβικούς πληθυσμούς.

Αναδιοργάνωση της Πελοποννήσου (806)

Επειδή μόνο το ανατολικό μέρος της Πελοποννήσου από την Κόρινθο ως τον Μαλέα λόγω της τραχιάς και δύσβατης διαμόρφωσής του ήταν ελεύθερο από το έθνος των Σκλαβήνων, ο αυτοκράτορας των Ρωμαίων έστειλε εκεί έναν στρατηγό Πελοποννήσου. Ένας (στρατηγός) που καταγόταν από τη Μικρή Αρμενία και τη γενιά των Σκληρών συγκρούστηκε με τους Σκλαβήνους, τους υπέταξε με τα όπλα και τους εκμηδένισε, και επέτρεψε στους παλιούς κατοίκους να ανακτήσουν τις κατοικίες τους.

Όταν το έμαθε ο Νικηφόρος [Α΄, 802-811], [...] φρόντισε να ανανεώσει τις πόλεις, να ανοικοδομήσει τους γκρεμισμένους ναούς και να εκχριστιανίσει τους βαρβάρους. Γι' αυτό, αφού έμαθε το μέρος όπου κατοικούσαν οι απόγονοι των φυ-γάδων Πατρινών, αποκατέστησε με διαταγή του τους κατοίκους στις παλιές πατρίδες τους μαζί με τον επίσκοπό τους Αθανάσιο, και ανύψωσε την Πάτρα σε μητρόπολη, ενώ πριν κατείχε τάξη αρχιεπισκοπής.

**Χρονικόν της Μονεμβασίας,
έκδ. Ι. Duicev (=Testi, 12), Παλέρμο 1976, 16-20.**

Οι λεγόμενες κακώσεις του Νικηφόρου

[Πρώτη κάκωση]: Το έτος αυτό (810) ο Νικηφόρος [...] αφού μετέφερε χριστιανούς από όλα τα θέματα, τους διέταξε να εγκατασταθούν στις σκλαβηνίες.

Η δεύτερη κάκωση ήταν η διαταγή να στρατολογούνται οι φτωχοί και να εξοπλίζονται με έξοδα των συγχωριανών τους, οι οποίοι όφειλαν να καταβάλουν στο δημόσιο ταμείο και 18,5 χρυσά νομίσματα (για κάθε φτωχό), επειδή το χωριό πλήρωνε στο δημόσιο με πνεύμα αλληλεγγύης τους φόρους των μελών του.

Η τρίτη κάκωση ήταν η διαταγή να αναθεωρηθούν οι φορολογικοί κατάλογοι και να αυξηθούν τα τέλη, γιατί κάθε φορολογούμενος όφειλε να πληρώσει και δύο κεράτια (1/12 ανά νόμισμα φόρου=8,33%) ως έξοδα γραφικής ύλης (χαρτιατικών ένεκα) [Σημ.: Πρόκειται πιθανώς για τον φόρο δικέρατον].

Η τέταρτη κάκωση ήταν η διαταγή να καταργηθούν οι κουφισμοί (φοροαπαλλαγές) [της Ειρήνης, 797-802].

Η πέμπτη κάκωση ήταν η διαταγή να ζητηθεί από τους παροίκους (εξαρτημένους γεωργούς) των ευαγών ιδρυμάτων, δηλ. του ορφανοτροφείου και των ξενώνων και των γηροκομείων των εκκλησιών και των βασιλικών μονών, ο καπνικός φόρος (φόρος για κάθε εστία που καπνίζει, δηλ. για κάθε νοικοκυριό) αναδρομικά από το πρώτο έτος της παράνομης βασιλείας του [...].

Η δέκατη κάκωση: Διέταξε να συγκεντρωθούν οι επιφανείς εφοπλιστές της Κωνσταντινούπολης και τους έδωσε δάνειο δώδεκα λίτρες χρυσού (72X12=864 χρυσά νομίσματα), με τόκο τέσσερα κεράτια ανά χρυσό νόμισμα (=16,66%), με την υποχρέωση να πληρώνουν και το σύνηθες κομμέρκιον (φόρος 10% επί της αξίας των εμπορευμάτων).

Θεοφάνης Χρονογραφία, έκδ. C. de Boor, τ. 1, Λειψία 1883, 486-487.

Ο ελληνικός χαρακτήρας της αυτοκρατορίας ενισχύθηκε, ενώ η γνώση και χρήση της λατινικής περιορίστηκε αισθητά.

Οργανώθηκαν περαιτέρω οι κεντρικές διοικητικές υπηρεσίες του κράτους. Η σημαντικότερη από αυτές ήταν αρμόδια για την εφαρμογή της εξωτερικής πολιτικής. Συγχρόνως τα θέματα γενικεύτηκαν στη Μ. Ασία και επεκτάθηκαν στα Βαλκάνια. Ο στρατηγός –

διοικητής κάθε θέματος με τη δύναμη που διέθετε, απέβαινε, όχι σπάνια, επικίνδυνος για την κεντρική εξουσία. Πολλές εξεγέρσεις οργανώθηκαν από στρατηγούς.

Όπως τονίστηκε πιο πάνω (βλ. σελ. 42 / 20), ο στρατός του θέματος αποτελούνταν από στρατιώτες – αγρότες που είχαν δικά τους κτήματα και σε περίπτωση εχθρικής επίθεσης ήταν υποχρεωμένοι να παρουσιαστούν για υπηρεσία.

Η ανάπτυξη των θεματικών στρατών είχε σημαντικές συνέπειες: Οι μισθοφόροι περιορίστηκαν δραστικά και συνάμα στη βυζαντινή ύπαιθρο κυριάρχησε η μικρή και μεσαία αγροτική ιδιοκτησία.

Οι υποχρεώσεις του στρατιώτη – αγρότη

Ένα επικουρικό σώμα του αυτοκρατορικού στρατού ήλθε να κατά-λάβει το στρατόπεδο που ήταν εκεί (κοντά στην πόλη Άμνια της μικρασιατικής Παφλαγονίας), για να ετοιμάσει εκστρατεία κατά των Αράβων. Ο χιλίαρχος, ο εκατόνταρχος και ο πεντηκόνταρχος προχώρησαν σε φροντισμένη επιθεώρηση, απαιτώντας αδιάκοπα από το πλήθος των στρατιωτών να παρουσιάζονται με τα άλογα και τις πολεμικές άμαξές τους.

Ενώ πλησίαζε η επιθεώρηση, το άλογο του στρατιώτη Μουσούλιου, που ήταν πάμφτωχος, καταλήφθηκε αίφνης από κωλικούς πόνους και σπασμούς, έπεσε κάτω και ψόφησε. Ο στρατιώτης δεν είχε χρήματα να αγοράσει άλλο άλογο και ήλθε σε πολύ δύσκολη θέση, ενώ ο εκατόνταρχος τον απειλούσε οργισμένος.

Βίος Αγίου Φιλάρετου, έκδ. M.H. Fourmy – M. Leroy, Byzantion 9 (1934) 125-127.

β. Ανάκαμψη της οικονομίας

Οι πρώτες ενδείξεις οικονομικής ανάκαμψης παρουσιάστηκαν στα χρόνια του Κωνσταντίνου Ε΄ (741-775). Στο μεταίχμιο από τον 8ο προς τον 9ο αι. ο πληθυσμός του Βυζαντίου είχε αυξηθεί αισθητά σε σχέση με τον 7ο αι., ενώ είχε ξεπεραστεί η κρίση στην οικονομία. Αυξήθηκαν τα κρατικά έσοδα και αναζωογονήθηκαν το εμπόριο και η βιοτεχνία. Ωστόσο ο χαρακτήρας της οικονομίας παρέμεινε κυρίως αγροτικός.

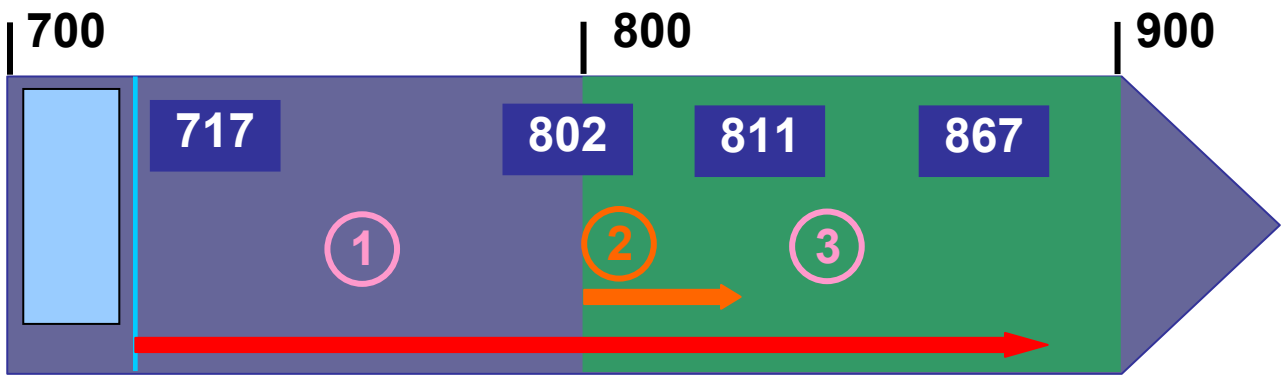
Η κατάσταση και οι ανάγκες της βυζαντινής οικονομίας στις αρχές του 9ου αι. φανερώνονται στις κακώσεις του Νικηφόρου Α΄ (802-811), όπως ονομάστηκαν από τους εχθρούς του τα τολμηρά οικονομικά του μέτρα που απέβλεπαν στην ανάκαμψη του εμπορίου και την αύξηση των εσόδων του κράτους.

Δικάταρτο εμπορικό πλοίο
με τριγωνικά πανιά (λατίνι).
Παράσταση σε πιάτο (περ.1200).
Κόρινθος. Αρχαιολογικό Μουσείο.

Ερωτήσεις

1. Αφού μελετήσεις το παρατιθέμενο απόσπασμα του Χρονικού της Μονεμβασίας και το περιεχόμενο της πρώτης από τις «κακώσεις», να αναφέρεις τα μέτρα που έλαβε ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Α΄, για να αποκαταστήσει τη βυζαντινή κυριαρχία στην Πελοπόννησο;
2. Ποιες υποχρεώσεις είχαν οι αγρότες – στρατιώτες, όταν κηρυσσόταν επιστράτευση;
3. Οι υπήκοοι του Βυζαντίου πλήρωναν πολλούς φόρους. Μπορείς, αφού μελετήσεις το δεύτερο παράθεμα, να αναφέρεις τους σημαντικότερους;
4. Ποιες από τις αναφερόμενες «κακώσεις» απέβλεπαν στην αύξηση των εσόδων του κράτους και ποιες στην ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυτιλίας;
5. Ποια η σημασία της δεύτερης κάκωσης για τη συνοχή της αγροτικής κοινότητας;

700 – 800 Ισαυρική Δυναστεία	
717	Στέψη Λέοντος Γ΄
1. Επέκταση Μεταρρυθμίσεων	
802	Στέψη Νικηφόρου Α΄
800 – 900 Δυναστεία Αμορίου	
2. Κακώσεις	
811	Θάνατος Νικηφόρου Α΄
867	Δολοφονία Μιχαήλ Γ΄
3. Δημογραφική και Οικονομική Ανάκαμψη	

2. Η μεταβατική εποχή: Οι έριδες για το ζήτημα των εικόνων

Λέξεις – κλειδιά της ενότητας

Εικονομαχία, ανεικονικές αντιλήψεις, εικονομάχοι, εικονόφιλοι, Ιωάννης Δαμασκηνός, τιμητική προσκύνηση, αναστήλωση εικόνων, απαγόρευση παράστασης θείων προσώπων, καταστροφή έργων τέχνης.

α. Ορισμός, πρωτεργάτες και παράγοντες

Από τις αρχές του 8ου ως τα μέσα του 9ου αι. το Βυζάντιο συγκλονίστηκε από τη διαμάχη της Εικονομαχίας, πνευματικής κίνησης που συνδέθηκε στενά με το ακόλουθο ερώτημα: Είναι σύμφωνη με τις παραδόσεις της Ορθοδοξίας ή όχι η λατρεία των εικόνων;

Πρωτεργάτες της εικονομαχικής κίνησης υπήρξαν οι αυτοκράτορες Λέων Γ΄ (717-741) και Κωνσταντίνος Ε΄ (741-775). Ο Λέων, ο οποίος καταγόταν από την Γερμανία της Β. Συρίας, και ο γιος του φαίνεται ότι είχαν επηρεαστεί από τις ανεικονικές (αντίθετες στη λατρεία των εικόνων) αντιλήψεις της ιουδαϊκής και της ισλαμικής θρησκείας και γι' αυτό απέρριπταν τη λατρεία των εικόνων ως εκδήλωση ειδωλολατρική.

Επιχειρήματα των εικονομάχων

Οι εικόνες αναπληρώνουν τα είδωλα και άρα αυτοί που τις προσκυνούν είναι ειδωλολάτρες [...]. Όμως δεν πρέπει να προσκυνούμε κατασκευάσματα των ανθρώπινων χεριών και κάθε είδους ομοίωμα [...]. Πληροφόρησέ με ποιος μας κληροδότησε αυτή την παράδοση, δηλαδή να σεβόμαστε και να προσκυνούμε κατασκευάσματα χεριών, ενώ ο Θεός απαγορεύει την

προσκύνηση, και εγώ θα συμφωνήσω ότι αυτό είναι νόμος του Θεού.

**Από επιστολή του Λέοντος Γ' στον πάπα Γρηγόριο Β',
Travaux et memoires 3 (1968) 279.**

Οι ανεικονικές αντιλήψεις ήταν πολύ διαδεδομένες στους αγρότες της γειτονικής με το Ισλάμ Μ. Ασίας, που σήκωναν το κύριο βάρος της άμυνας κατά των Αράβων. Οι Ίσαυροι είχαν κάθε λόγο να ευνοήσουν τους πληθυσμούς αυτούς.

Άλλοι παράγοντες που οδήγησαν στην απαγόρευση των εικόνων ήταν πιθανώς οι δεισιδαιμονίες και οι υπερβολές, που είχαν εκδηλωθεί γύρω από τη λατρεία των εικόνων, η επιθυμία των Ισαύρων να περιορίσουν την επιρροή των μοναχών και η ιδέα ότι οι επιτυχίες των εχθρών του Βυζαντίου, προέρχονταν από τη δίκαιη οργή του Θεού για ό,τι συνέβαινε στο χώρο της λατρείας.

β. Φάσεις

Η πρώτη φάση της Εικονομαχίας (726-787) άρχισε με την απομάκρυνση της εικόνας του Χριστού από την Χαλκή Πύλη της Πόλης, πράξη που προκάλεσε τις διαμαρτυρίες του λαού της πρωτεύουσας. Το πρώτο αυτοκρατορικό διάταγμα κατά της λατρείας των εικόνων δημοσιεύτηκε το 730. Οι εικονόφιλοι, όπως ονομάστηκαν οι οπαδοί των εικόνων, τιμωρήθηκαν με εξορίες, φυλακίσεις και δημεύσεις περιουσιών.

Επιχειρήματα των εικονολατρών

Εφόσον προσκυνώ και σέβομαι το σταυρό και τη λόγχη, τον κάλαμο και τον σπόγγο, με τα οποία οι

θεοκτόνοι Ιουδαίοι προσέβαλαν και σκότωσαν τον Κύριό μου, γιατί όλα αυτά στάθηκαν όργανα του έργου της σωτηρίας των ανθρώπων, πώς να μην προσκυνήσω και τις εικόνες που κατασκευάζουν οι πιστοί με αγαθή προαίρεση και με σκοπό τη δοξολογία και την ανάμνηση των παθημάτων του Χριστού; Και εφόσον προσκυνώ την εικόνα του σταυρού που κατασκευάζεται από οποιοδήποτε υλικό, πώς να μην προσκυνήσω την εικόνα του Χριστού που κατέστησε σωτήριο τον σταυρό; Ότι δεν προσκυνώ την ύλη είναι φανερό, διότι, αν καταστραφεί το εκτύπωμα ενός σταυρού που είναι κατασκευασμένος από ξύλο, παραδίδω το ξύλο στη φωτιά. Το ίδιο συμβαίνει και με το ξύλο των εικονισμάτων, όταν αυτά καταστραφούν.

Ιωάννης Δαμασκηνός, Περὶ εικόνων, Λόγος δεύτερος, κεφ. 19, Migne, Patrologia, Graeca, τ. 94, στήλη 1305.

Την υπόθεση των εικονολατρών υπερασπίστηκε θεωρητικά ο μεγαλύτερος θεολόγος της εποχής του, ο Ιωάννης Δαμασκηνός, που έζησε στην επικράτεια του αραβικού Χαλιφάτου και πέθανε γύρω στα 750.

Η ένταση της διαμάχης των δύο παρατάξεων κορυφώθηκε επί Κωνσταντίνου Ε΄, που εξαπέλυσε εκστρατεία τρομοκράτησης των μοναχών και καταστροφής των μονών που ήταν προπύργια εικονολατρίας.

Η πρώτη φάση τερματίστηκε με την Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο (787). Η σύνοδος αυτή, η οποία συγκλήθηκε με πρωτοβουλία της αυτοκράτειρας Ειρήνης της Αθηναίας (780-802), αποκατέστησε πανηγυρικά τις εικόνες, διευκρινίζοντας ότι στις εικόνες απονέμεται μόνο τιμητική προσκύνηση.

Η δεύτερη φάση (815-843), η οποία δεν είχε τη διάρκεια ούτε και την ένταση της πρώτης εγκαινιάστηκε από τον Λέοντα Ε΄ τον Αρμένιο. Αυτός απέδωσε στην εικονολατρία τις ήττες των Βυζαντινών στα πεδία των μαχών.

Και αυτή η φάση τερματίστηκε από μια αυτό-κράτειρα, αυτή τη φορά από την αυγούστα Θεοδώρα, μητέρα του ανήλικου Μιχαήλ Γ΄. Η σύνοδος του 843 προχώρησε στην οριστική και πανηγυρική αποκατάσταση και αναστήλωση των εικόνων.

δ. Σημασία της ήττας των εικονοκλαστών

Η αποκατάσταση των εικόνων θεωρείται ως νίκη της ελληνικής πνευματικής παράδοσης που ευνοούσε την απόδοση της θείας μορφής πάνω στην ανεικονική ασιατική παράδοση. Η αναστήλωση των εικόνων τερμάτισε τις θρησκευτικές διαμάχες και εγκαινίασε περίοδο γόνιμης συνεργασίας του κράτους με την εκκλησία, που αφοσιώθηκε στο ιεραποστολικό της έργο. Τα μοναστήρια άρχισαν να πολλαπλασιάζονται και να πλουτίζουν. Παράλληλα όμως περιορίστηκαν και οι υπερβολές στη λατρεία των εικόνων και των λειψάνων.

Εικονομάχοι καλύπτουν την εικόνα του Χριστού με ασβέστη. Ψαλτήρι Χλουντόφ (περί το 830). Μόσχα, Ιστορικό Μουσείο.

ε. Συνέπειες της εικονομαχίας

Η Εικονομαχία δίχασε τον βυζαντινό λαό και είχε ολέθριες συνέπειες στους τομείς της εξωτερικής πολιτικής και του πολιτισμού. Η Εκκλησία της Ρώμης δυσαρεστημένη από τους εικονομάχους αυτοκράτορες, "γύρισε την πλάτη" στο Βυζάντιο, απομακρύνθηκε από αυτό και αναζήτησε στήριξη στους ηγεμόνες των Φράγκων, αναδυόμενη τότε πολιτική δύναμη της Δυτικής Ευρώπης.

Στη διάρκεια της εικονομαχίας απαγορεύτηκε η παράσταση θείων προσώπων στους τοίχους των εκκλησιών και η ανάρτηση εικόνων και διατάχθηκε η καταστροφή τους. Πολλά έργα τέχνης καταστράφηκαν τότε και οι εκκλησίες διακοσμήθηκαν με ζώα, φυτά και διακοσμητικά μοτίβα. Συγχρόνως υποχώρησε η ενασχόληση με τα γράμματα, ενώ, μετά τη νίκη των εικόνων, καταστράφηκαν πολλά σημαντικά κείμενα των εικονομάχων.

Απόψεις Λέοντος Ε' για την εικονολατρία

Γιατί οι Χριστιανοί παθαίνουν ήττες από τους εθνικούς; Επειδή λατρεύονται οι εικόνες [...]. Γι' αυτό σκοπεύω να τις καταστρέψω. [...] Οι αυτοκράτορες που δέχτηκαν και λάτρεψαν τις εικόνες πέθαναν στην εξορία ή στη μάχη. Αυτοί όμως που δεν τις λάτρεψαν πέθαναν στο κρεβάτι τους και τάφηκαν με τιμές στους αυτοκρατορικούς τάφους κοντά στο ναό των Αγ. Αποστόλων. Εγώ επιθυμώ να μιμηθώ τη δεύτερη κατηγορία και να τις καταστρέψω, για να μακροημερεύσω και εγώ και ο γιος μου και η δυναστεία μας να βασιλεύσει ως την 4η και 5η γενιά.

**Scriptor incertus de Bardae filio,
έκδ. I. Bekker, Bonn 1842, 349.**

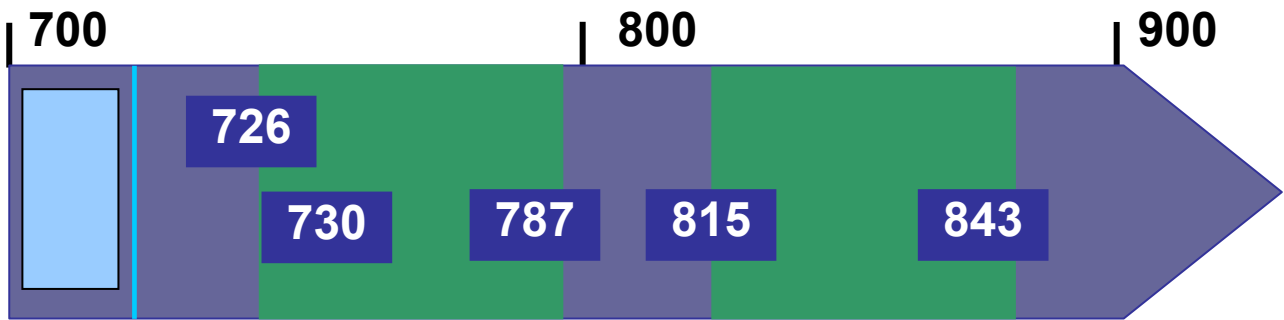

Στυλιζαρισμένα εικονομαχικά
μοτίβα από εκκλησία της
Καππαδοκίας

Ερωτήσεις

1. Ποια ήταν τα κυριότερα επιχειρήματα των εικονομάχων και των εικονολατρών, σύμφωνα με τα δύο κείμενα;

2. Ποιους λόγους επικαλείται ο Λέων Ε΄, σύμφωνα με το παράθεμα, για να επαναφέρει σε ισχύ την Εικονομαχία;
3. Ποιοι παράγοντες επηρέασαν τους Ισαύρους για να εισηγηθούν την Εικονομαχία;
4. Να επισημάνεις τις συνέπειες της Εικονομαχίας στους τομείς της εξωτερικής πολιτικής και της τέχνης.

Α΄ Φάση εικονομαχίας	
726	Αρχή εικονομαχίας
730	Διάταγμα Λέοντος Γ΄
787	Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος
Β΄ Φάση εικονομαχίας	
815	Μέτρα Λέοντος Αρμενίου
843	Αναστολή Εικόνων

3. Η βασιλεία του Μιχαήλ Γ΄ και η αυγή της Νέας εποχής

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Νέα Εποχή, καίσαρ Βάρδας, Σχολή Μαγναύρας, Λέων Φιλόσοφος ή Μαθηματικός, χειρόγραφα, Φώτιος, Μυριόβιβλος, άλωση Αμορίου, ακρίτες, ακριτικά τραγούδια, Αρέθας, δημώδης λογοτεχνία, λόγια λογοτεχνία.

α. Έναρξη της Νέας Εποχής

Στα χρόνια της βασιλείας του Μιχαήλ Γ΄ που καταγόταν από το Αμόριο (842-867) άρχισε η ανάπτυξη της δύναμης του Βυζαντίου, που έφτασε στο αποκορύφωμά της, όταν κυβέρνησε η Μακεδονική Δυναστεία (867-1025). Η οριστική αναστήλωση των εικόνων (843) επέτρεψε στη βυζαντινή κυβέρνηση να ασχοληθεί με τη βελτίωση της άμυνας κατά των Αράβων και τα έργα του πολιτισμού. Για μια δεκαετία (τέλη 855-αρχές 866) τις κρατικές υποθέσεις διεύθυνε προσωπικά ο ικανότατος καίσαρ Βάρδας, θείος του νεαρού Μιχαήλ Γ΄.

β. Ίδρυση της σχολής της Μαγναύρας

Η ίδρυση της ανώτερης σχολής της Μαγναύρας, με πρωτοβουλία του Βάρδα, αποτελεί σταθμό στην ιστορία της βυζαντινής εκπαίδευσης. Τη διεύθυνση της σχολής ανέλαβε ο Λέων Φιλόσοφος ή Μαθηματικός, διάσημος επιστήμονας της εποχής του. Επειδή είχε μεγάλη φήμη, προσκλήθηκε, όπως λέγεται, από το χαλίφη Μαμούν να διδάξει στη Βαγδάτη, δεν αποδέχτηκε όμως την πρόσκληση (περί το 830). Το πανεπιστήμιο περιλάμβανε τις σχολές της φιλοσοφίας, της γεωμετρίας, της αστρονομίας και της γραμματικής.

Η έντονη πνευματική δραστηριότητα που αναπτύ-

χθηκε με επίκεντρο τη σχολή προετοίμασε την αναβίωση των αρχαίων γραμμάτων κατά την εποχή του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου.

Ο Λέων ο Φιλόσοφος και η Μαγναύρα

Ο Λέων, καθώς σχόλαζε, εξαιτίας της καθαίρεσής του [από το αξίωμα του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης], διεύθυνε τη σχολή της Μαγναύρας. Ο μαθητής του Θεόδωρος ήταν επικεφαλής του τμήματος της γεωμετρίας, ο Θεοδήγιος της αστρονομίας, και ο Κομητάς της γραμματικής, που διδάσκει πώς μιλιούνται σωστά τα ελληνικά. Ο Βάρδας τους έδινε γενναιόδωρες χορηγίες, για να καλύπτουν τις ανάγκες τους και, επειδή αγαπούσε τη γνώση, τους επισκεπτόταν συχνά, ενθαρρύνοντας τις κλίσεις των φοιτητών τους: μέσα σε λίγα χρόνια έδωσε φτερά στην επιστήμη, που σημείωσε αλματώδη πρόοδο.

Συνεχιστές Θεοφάνη, 4ο βιβλίο, έκδ. I. Bekker, CSHB, Βόννη 1838, 192.

γ. Ενδιαφέρον για τους κλασικούς

Οι λόγιοι κατά την περίοδο αυτή άρχισαν να αναζητούν, να συλλέγουν, να μελετούν και να αντιγράφουν χειρόγραφα με έργα της αρχαίας γραμματείας. Ο πιο αξιόλογος από αυτούς ήταν ο Φώτιος που ανήκε στον πνευματικό κύκλο του Λέοντος Μαθηματικού.

Το σημαντικότερο έργο του είναι η **Μυριόβιβλος**: περιέχει περί τα 300 φιλολογικά δοκίμια για έργα ελάχιστα γνωστά στους συγχρόνους του. Ο Φώτιος «μας μιλάει για τα αρχαία έργα με τόση χαρά και δροσιά σαν να ήταν τα τελευταία φιλολογικά νέα». Έγραψε επίσης ένα λεξικό, ομιλίες και θεολογικά έργα. Υπό τη φωτισμένη ηγεσία του η βυζαντινή εκκλησία πραγμα-

τοποίησε το μεγαλόπνοο εγχείρημα του εκχριστιανισμού των Σλάβων.

Η προσωπικότητα του Φωτίου

Αυτός ο Φώτιος δεν ανήκε στους ταπεινούς και ανώνυμους, αλλά στους ευγενείς από καταγωγή και έγκριτους πολίτες και θεωρούνταν ο πιο προκομμένος στην κοσμική σοφία και σύνεση από όλους όσοι ασχολούνταν με τα ζητήματα της πολιτείας. Είχε τέτοιες γνώσεις στη γραμματική, την ποίηση, τη ρητορική, τη φιλοσοφία, την ιατρική και κάθε σχεδόν κοσμική επιστήμη, ώστε έλεγαν ότι όχι μόνο ξεχώριζε απ' όλους τους συγχρόνους του, αλλά συναγωνιζόταν ακόμη και τους αρχαίους. Στο πρόσωπό του συνδυάζονταν όλες οι αρετές: το ταλέντο, οι σπουδές, ο πλούτος, με τον οποίο αποκτούσε όποιο βιβλίο ήθελε, και πάνω απ' όλα η φιλοδοξία που τον έκανε να ξαγρυπνάει τις νύχτες, ασχολούμενος με τη μελέτη των βιβλίων.

Νικήτας ο Παφλαγών, Βίος Ιγνατίου, .J.-R Migne, Patrologia, Graeca, τ. 105 (Παρίσι 1862), στήλη 509 B.

δ. Αραβικοί πόλεμοι και επική ποίηση

Ως τα μέσα του 9ου αιώνα το Βυζάντιο βρισκόταν συνεχώς σε θέση άμυνας απέναντι στους Άραβες, οι οποίοι πραγματοποιούσαν εισβολές και λεηλασίες στις μικρασιατικές επαρχίες. Αποκορύφωμα των καταστροφών αποτέλεσε η άλωση από τους Άραβες του Αμορίου, του ισχυρότερου φρουρίου της Μ. Ασίας και πατρίδας της άρχουσας δυναστείας (838). Το γεγονός προκάλεσε ισχυρότατη εντύπωση στους συγχρόνους του. Ο αυτοκράτορας Θεόφιλος (829-842) προσπάθησε να κινητοποιήσει τους Χριστιανούς της Ανατολής και της Δύσης σε μια γενική συμμαχία κατά του Ισλάμ.

Λίγο αργότερα άρχισε η βυζαντινή αντεπίθεση. Ο βυζαντινός στρατός πέρασε τον Ευφράτη (859) και νίκησε τον εμίρη της Μελιτηνής (863).

Οι συνεχείς πόλεμοι στα σύνορα με τους Άραβες προμήθευσαν πλούσιο υλικό για τη διαμόρφωση της βυζαντινής επικής ποίησης. Ανώνυμοι τραγουδοποιοί συνέθεσαν άσματα που εξυμνούν τους αγώνες των ακριτών, δηλ. των στρατιωτών που προστάτευαν τα ανατολικά σύνορα (άκραι) του Βυζαντίου, και ιδίως του Διγενή Ακρίτα. Αξιομνημόνευτο είναι επίσης ένα σύντομο έπος που εξυμνεί τους άθλους του Αρμούρη. Ο ήρωας δεν έχει ταυτιστεί με βεβαιότητα, αλλά φαίνεται ότι έχει στενή σχέση με το Αμόριο της Φρυγίας.

Ο Προφήτης Έσδρας.
Χαρακτηριστική σκηνή
εργασίας βυζαντινού λογίου.
Μικρογραφία χειρογράφου της
Λαυρεντιανής Βιβλιοθήκης της
Φλωρεντίας

Τα ηρωικά άσματα αυτού του είδους, τα οποία, όπως μας πληροφορεί ο επίσκοπος Καισαρείας και σπουδαίος λόγιος Αρέθας (μέσα 9ου μέσα 10ου αι.), έψαλλαν τραγουδιστές, περιφερόμενοι στις επαρχίες της Μ. Ασίας, θεωρούνται τα σημαντικότερα δείγματα της δημώδους ή λαϊκότροπης λογοτεχνίας των

Βυζαντινών, η οποία αναπτύσσεται παράλληλα με τη Λόγια Γραμματεία.

Φιλολογικό σχόλιο του Αρέθα, επισκόπου Καισαρείας, για τους αγύρτες

Ο συγγραφέας αναφέρει τους αγείροντες ή αγύρτες (δηλ. περιφερόμενους απατεώνες). Παράδειγμα αγυρτών είναι οι καταραμένοι Παφλαγόνες (κατοικούσαν την Παφλαγονία, περιοχή στα βορειοδυτικά της Μικράς Ασίας), οι οποίοι, έχοντας συνθέσει κάποια ηρωικά τραγούδια που υμνούν τα παθήματα ενδόξων ανδρών, περιφέρονται από σπίτι σε σπίτι, για να ψάλουν τα άσματα αυτά με ελάχιστη αμοιβή.

Σ. Κουγέας, Έρευναί περί της ελληνικής λαογραφίας, Α΄. Αι εν τοις σχολίοις του Αρέθα λαογραφικαί ειδήσεις, Λαογραφία 4 (1912-13) 239.

Το άσμα του Αρμούρη, στ. 33-45

Εισαγωγή: Το άσμα του Αρμούρη, το οποίο διασώθηκε με την προφορική παράδοση στην Κύπρο, είναι ένα σύντομο έπος (αριθμεί περί τους 200 στίχους). Όπως απέδειξε ο βέλγος βυζαντινολόγος Ερ. Γκρεγκουάρ (Ο Διγενής Ακρίτας. Η βυζαντινή εποποιία στην ιστορία και την ποίηση, The National Herald., Νέα Υόρκη 1942, 6-9), το άσμα αυτό συντάχτηκε από μαχητή του βυζαντινού στρατού και απηχεί τη βαθιά συγκίνηση των Βυζαντινών για την ηρωική αντεπίθεση κατά των Αράβων στα μέσα του 9ου αι.:

Σαρακηνός εστέκετον, στέκει, αναγελά τον:

«Σαρακηνοί έχουν φαριά, που διώχνουν τους αέρες, την φάσαν και την πέρδικαν από πτερού την παίρνουν, και τον λαγόν στον ανήφορον από δρομού τον σώνουν, κρατούν και κολακεύουν τα και ελεύθερα τα αφήνουν,

και πάλιν δ' όταν τους φανεί, τρέχουσι, πιάνουσίν τα,
και τον Αφράτην ποταμόν ουκ ημπορούν περάσαι.
Και σύ με το παρίππιν σου θέλεις να τον περάσεις;»
Το να τ' ακούσει ο νεότερος, πολλήν μανίαν πήρεν
Πτερνιστηρέαν τον μαύρον του, δια να περάσει πέρα.
Ήτον ο Αφράτης δυνατός, ήτον και βουρκωμένος,
είχεν και κύματα βαθέα, ήτον και αποχυμένος,
πτερνιστηρέαν τον μαύρον του κρούει τον και υπάγει.

Γ. Θ. Ζώρας (επιμ.), Βυζαντινή Ποίησις, Βασική
Βιβλιοθήκη Αετού, αριθμ. 1, Αθήνα χ. χ., 30-31.

Λεξιλόγιο: αναγελώ: περιγελώ, διώχνω: συναγωνί-
ζονται σε ταχύτητα, φαρί: πολεμικό άλογο, φάσα: είδος
πουλιού, παίρνω από πτερού: κυνηγώ, σώνω από
δρομού: προφταίνω τρέχοντας, παρίππιν: βοηθητικό
άλογο, αποχυμένος: πλημμυρισμένος, πτερνιστηρέα
κρούει: χτυπά με τα σπιρούνια, μαύρος: μαύρο άλογο.

Ερωτήσεις

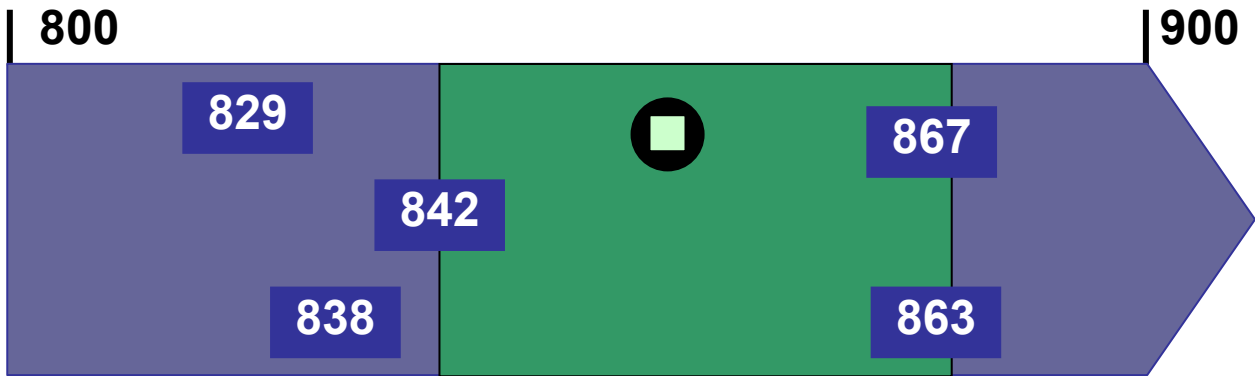
1. Ποια ήταν η εσωτερική οργάνωση της ανώτερης σχολής της Μαгнаύρας και με ποιους τρόπους ο καισαρ Βάρδας συνέβαλε στην πρόοδο των επιστημών, σύμφωνα με το σχετικό κείμενο;
2. Ο Λέων ο Φιλόσοφος ή Μαθηματικός και ο πατριάρχης Φώτιος ήταν πανεπιστήμονες με πολύπλευρα πνευματικά ενδιαφέροντα. Πού φαίνεται αυτό; Ποιες μεγάλες προσωπικότητες άλλων εποχών σας θυμίζουν αυτές οι δύο πνευματικές προσωπικότητες;
3. Να περιγράψεις τις λεπτομέρειες της εικόνας με την παράσταση του βυζαντινού λόγιου – αντιγραφέα και να συγκρίνεις τα τεχνικά μέσα που διέθετε με αυτά που διαθέτει ένας σύγχρονος λόγιος και συγγραφέας.
4. Αφού μελετήσεις με προσοχή το απόσπασμα από τη βιογραφία του Ιγνατίου, να επισημάνεις τις αρετές –

προϋποθέσεις που εξασφάλιζαν κοινωνική ανάδειξη στο Βυζάντιο κατά τον 9ο αι. και να τις συγκρίνεις με τις προϋποθέσεις που οδηγούσαν στην κοινωνική κατάξωση στην κλασική Αθήνα, σύμφωνα με τον Επιτάφιο του Περικλή (Θουκυδίδης).

5. Ποιες πληροφορίες για την καθημερινή ζωή των ακριτών και τις σχέσεις τους με τους Άραβες μας δίνουν το τραγούδι του Αρμούρη και τα ακριτικά τραγούδια που περιλαμβάνει το βιβλίο *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β΄ Γυμνασίου*;

Λαγούτο και τύμπανα (ανακάρες) συνοδεύουν τον τραγουδιστή. Τοιχογραφία του 17ου αι. Σέρρες, Μονή τιμίου Σταυρού

Βασιλεία Θεόφιλου	
829	Στέψη Θεόφιλου
838	Άλωση Αμορίου
842	Θάνατος Θεόφιλου
ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ	
Μαгнаύρα Αναβίωση Αρχαίων Γραμμάτων Ακριτικά τραγούδια	
863	Μάχη Λαλακάοντος
867	Δολοφονία Μιχαήλ Γ΄

4. Η διάδοση του Χριστιανισμού στους Μοραβούς και τους Βουλγάρους

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Εκχριστιανισμός Μοραβών, Ραστισλάβος, Φώτιος, Κωνσταντίνος, Μεθόδιος, σλαβικό αλφάβητο, ενίσχυση ενότητας Σλάβων, εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος και εκ του Υιού, σύνοδοι του 867 και του 870.

α. Ο εκχριστιανισμός των Μοραβών

Ο εκχριστιανισμός των Σλάβων, ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα του βυζαντινού πολιτισμού, ξεκίνησε από τη Μοραβία. Ο ηγεμόνας αυτής της χώρας Ραστισλάβος ζήτησε από το Βυζάντιο ιεραποστόλους, για να διδάξουν στο λαό του το Χριστιανισμό (862/3). Επιθυμούσε να στηριχτεί στο Βυζάντιο, για να αντισταθμίσει την απειλή των Γερμανών και των Βουλγάρων.

Ανασκευή της θεωρίας των τριών γλωσσών

Όταν ο Κωνσταντίνος ήταν στη Βενετία, μαζεύτηκαν οι λατίνοι επίσκοποι, ιερείς και μοναχοί και στράφηκαν εναντίον του, όπως οι κουρούνες ενάντια στο γεράκι, και διατύπωσαν την αίρεση των τριών γλωσσών, λέγοντας: «Πώς συμβαίνει να έχεις επινοήσει για τους Σλάβους μια γραφή και να τους διδάσκεις κείμενα γραμμένα σ' αυτή, μια γραφή που δεν τη βρήκε ποτέ κανένας ως σήμερα ούτε απόστολος ούτε πάπας ούτε ο Γρηγόριος ο θεολόγος ούτε κι ο Ιερώνυμος; Εμείς ξέρουμε μόνο τρεις γλώσσες, στις οποίες επιτρέπεται να δοξολογείται γραπτώς ο θεός, την εβραϊκή, τη λατινική και την ελληνική». Ο Φιλόσοφος απάντησε: «Μήπως η βροχή δεν έρχεται από το θεό και δεν πέφτει για όλους τους ανθρώπους; Μήπως ο ήλιος δεν λάμπει για

όλους τους ανθρώπους και μήπως όλοι δεν αναπνέουμε τον ίδιο αέρα; [...] Πολλοί λαοί έχουν δική τους γραφή και κάθε λαός τιμά το θεό στη δική του γλώσσα [...]».

**Βίος Κωνσταντίνου, γερμ. μετ.)
Jo. Bujnoch (Geschichtschreiber 1), Γκρατς-Βιέννη-
Κολονία 1958, 71-72**

Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Γ΄ και ο πατριάρχης Φώτιος αντιλήφθηκαν τα οφέλη της πρότασης του Ραστισλάβου. Το Βυζάντιο θα μπορούσε να επεκτείνει την επιρροή και την πνευματική του ακτινοβολία στην κεντρική Ευρώπη. Η αποστολή ανατέθηκε στους δύο αδελφούς από τη Θεσσαλονίκη **Μεθόδιο** και **Κωνσταντίνο** (που αργότερα πήρε το μοναστικό όνομα **Κύριλλος**). Ήταν έμπειροι διπλωμάτες και γνωστοί λόγιοι και γνώριζαν άριστα τη σλαβική και άλλες γλώσσες.

Οι δύο αδελφοί έφτασαν στη Μοραβία το θέρος του 863. Ο Κωνσταντίνος δημιούργησε ένα **σλαβικό αλφάβητο** που απέδιδε όλες τις φωνητικές ιδιαιτερότητες της σλαβικής.

Ο Κωνσταντίνος δεν αρκέστηκε σ' αυτό, αλλά **απέδωσε στα σλαβικά τη Θεία Λειτουργία και τα ιερά βιβλία.**

β. Σημασία του εκχριστιανισμού

Η χρήση της σλαβικής διευκόλυνε τους Μοραβούς να κατανοήσουν το κήρυγμα και τη λειτουργία και εξασφάλισε τεράστια επιτυχία στο ιεραποστολικό έργο.

Οι δύο αδελφοί **οργάνωσαν τη σλαβική εκκλησία (863-866)** και μύησαν τους Σλάβους στο πολιτιστικό σύστημα των Ελλήνων και του Χριστιανισμού. Ο εκχριστιανισμός συντέλεσε επίσης στην **ενότητα των**

Σλάβων, καθώς ενίσχυσε την κοινότητα της φυλής με την κοινότητα της πίστης.

γ. Ο εκχριστιανισμός των Βουλγάρων

Στο ζήτημα του εκχριστιανισμού των Βουλγάρων η βυζαντινή εκκλησία συγκρούστηκε με τον πάπα, ο οποίος επιδίωκε την επέκταση της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας στην άμεση γειτονιά του Βυζαντίου. Ο βυζαντινός στρατός υποχρέωσε το βούλγαρο ηγεμόνα Βόρη να δεχτεί τον Χριστιανισμό από την Κωνσταντινούπολη και να βαπτιστεί μάλιστα ο ίδιος με ανάδοχο τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ' (864).

Ωστόσο, λίγο αργότερα με πρόσκληση του Βόρη, ο πάπας έκανε νέα επέμβαση στα ζητήματα της Βουλγαρικής Εκκλησίας. Τότε ο πατριάρχης Φώτιος, υπερασπιζόμενος την ανεξαρτησία της βυζαντινής εκκλησίας και τα ζωτικά συμφέροντα του Βυζαντινού Κράτους, κατήγγειλε την επέμβαση της Ρώμης στη Βουλγαρία και κατηγόρησε τη ρωμαϊκή εκκλησία για λειτουργικά και δογματικά λάθη.

Η σύνοδος του έτους 867 αναθεμάτισε τον πάπα, απέρριψε το δόγμα περί εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος και εκ του Υιού (filioque) και καταδίκασε την επέμβαση της Ρώμης στη Βουλγαρία. Με απόφαση της συνόδου του 870 η εκκλησία της Βουλγαρίας υπάχθηκε οριστικά στη δικαιοδοσία του πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης.

Απόψεις του Φωτίου για τη ρωμαιοκαθολική Εκκλησία

Ο Φώτιος [...] αναφέρει τις άθλιες συνήθειες και τις ψευδείς διδασκαλίες που επέβαλαν οι μοχθηροί Λατίνοι στους άτυχους Βουλγάρους: αυτές περιλάμβαναν την πρακτική της νηστείας του Σαββάτου και τη συντό-

μευση της Τεσσαρακοστής κατά μία εβδομάδα, την καταδίκη των νυμφευμένων ιερέων και την επιμονή στο ότι μόνο επίσκοποι μπορούν να τελούν το μυστήριο του χρίσματος [...]. Ακόμη σοβαρότερο ήταν το γεγονός, τόνιζε ο Φώτιος, ότι οι λατίνοι κληρικοί στη Βουλγαρία προπαγάνδιζαν το δόγμα της διπλής εκπόρευσης του Αγίου Πνεύματος· αυτό ήταν καθαρή αίρεση [·].

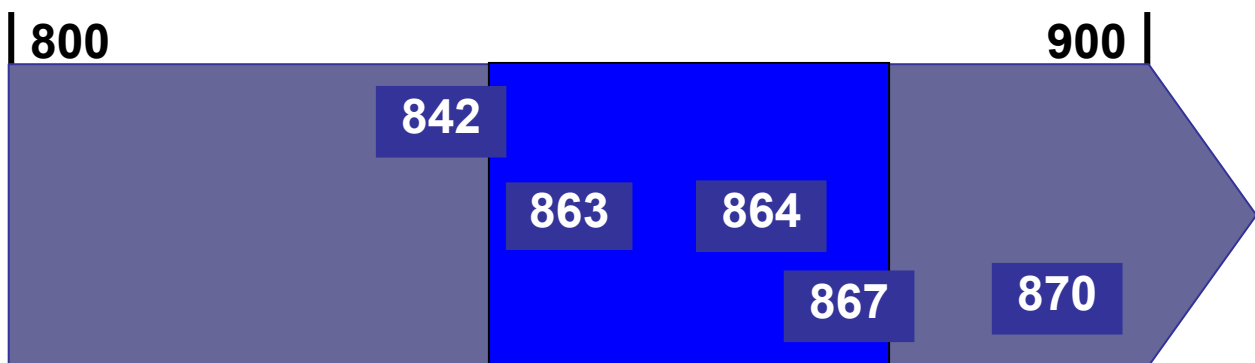
**D. Obolensky, Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία.
Η Ανατολική Ευρώπη, 500-1453, μετ. Γ. Τσεβρεμές,
Θεσσαλονίκη 1991, 158-159.**

Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος. Βουλγαρική εικόνα του 1862. Μουσείο Φιλιπούπολης (Plovdiv).

Ερωτήσεις

1. Σε ποια γλώσσα ή ποιες γλώσσες πίστευαν αντίστοιχα οι εκπρόσωποι της Ρωμαϊκής και της Βυζαντινής Εκκλησίας ότι έπρεπε να εκχριστιανίζονται οι ξένοι λαοί, σύμφωνα με το πρώτο παράθεμα; Τι συμπεραίνεις από αυτή τη στάση για τη νοοτροπία των δύο εκκλησιών και τη στάση τους απέναντι στους άλλους λαούς;
2. Μπορείς να επισημάνεις τις διαφορές που παρουσιάζονται στη διαδικασία εκχριστιανισμού των Μοραβών και των Βουλγάρων;
3. Γιατί οι Σλάβοι τιμούν ιδιαίτερα το Μεθόδιο και τον Κύριλλο; Μπορείς να αναγνωρίσεις από τις επιγραφές της εικόνας με τους δύο ιεραποστόλους ποιος είναι ο Μεθόδιος και ποιος ο Κύριλλος;

Βασιλεία Μιχαήλ Γ΄	
863	Εκχριστιανισμός Μοραβών
864	Εκχριστιανισμός Βουλγάρων
867	Δολοφονία Μιχαήλ Γ΄ – Σύνοδος έτους 867
870	Σύνοδος – Η Βουλγαρία υπάγεται στο Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης
867	Δολοφονία Μιχαήλ Γ΄

5. Η Βυζαντινή Εποποσία. Επικοί αγώνες και επέκταση της Αυτοκρατορίας

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Στρατιωτική αντεπίθεση, Συμεών, βασιλεύς Βουλγάρων και Ρωμαίων, τσάρος Σαμουήλ, ίδρυση νέου Βουλγαρικού Κράτους, μάχη Σπερχειού, μάχη Κλειδίου, άνθηση της οικονομίας, διεθνές κύρος του κράτους.

α. Αγώνες με τους Άραβες

Στα χρόνια του Ρωμανού Λακαπηνού εγκαινιάζεται η μεγάλη στρατιωτική αντεπίθεση των Βυζαντινών κατά των Αράβων. Ο στρατηγός Ιωάννης Κουρκούας κατέλαβε την Έδεσσα της Συρίας. Η επιτυχία αυτή προετοίμασε τις επικές νίκες του Νικηφόρου Φωκά, του Ιωάννη Τζιμισκή και του Βασιλείου Β΄.

Οι τρεις αυτοί άνδρες που ενσάρκωναν τον τύπο του στρατηγού – αυτοκράτορα ανέκτησαν τις μεγαλονήσους Κρήτη (961) και Κύπρο (965), τις πόλεις της Κιλικίας και τμήματα της Συρίας και της Παλαιστίνης. Η ανάκτηση όλων των παλαιών ρωμαϊκών εδαφών της Εγγύς Ανατολής ήταν ο απώτερος σκοπός των εκστρατειών αυτών.

Επιστολή του Νικηφόρου Φωκά στο χαλίφη

Στη μάχη της κλεισούρας οι μαχητές σου τράπηκαν σε φυγή σαν κοπάδι ζώων. [...] Τα ψηλά κτίρια γκρεμίστηκαν και τα ερείπιά τους, κάποτε ακμαία κέντρα, έχουν γίνει ακατοίκητη έρημος. Μόνο η κραυγή της κουκουβάγιας και ο αντίλαλός της στις κολόνες αντηχούν στην ερημιά.

Η Αντιόχεια δεν είναι μακριά. Σύντομα θα φτάσω εκεί με πολυάριθμο στρατό [...]. Εσύ που κατοικείς τις αμμώδεις ερήμους, να 'σαι καταραμένος! Γύρνα στη

χώρα Σάνα, την πρώτη σου πατρίδα. Σύντομα θα κατακτήσω την Αίγυπτο με το σπαθί μου κι ο πλούτος της θα γεμίσει το θησαυροφυλάκιό μου [...].

Θα κατακτήσω όλη την Ανατολή και τη Δύση και θα διαδώσω παντού τη θρησκεία του σταυρού.

**S. Vryonis, Byzantium and Europe,
Λονδίνο 1967, 87-88.**

β. Αγώνες με τους Βουλγάρους

Οι φιλικές σχέσεις με τους Βουλγάρους, έγιναν εχθρικές, όταν ανήλθε στον βουλγαρικό θρόνο ο ελληνομαθής, αλλά φιλόδοξος **Συμεών**. Ο Συμεών πολιόρκησε την πρωτεύουσα, επιδιώκοντας να ιδρύσει μια βουλγαροβυζαντινή αυτοκρατορία στη θέση της βυζαντινής και αυτοτιτλοφορήθηκε **βασιλεύς Βουλγάρων και Ρωμαίων**. Ο θάνατός του ματαίωσε τις φιλοδοξίες του. Ο διάδοχος του Πέτρος συνήψε με το Βυζάντιο συνθήκη ειρήνης και νυμφεύτηκε τη Μαρία, ανεψιά του Ρωμανού Λακαπηνού.

Ο Ρωμανός επικρίνει τον Συμεών

Γιατί, πες μου, τι περισσότερο κατάφερες με το να γράφεις τον εαυτό σου **βασιλέα Βουλγάρων και Ρωμαίων**, χωρίς σ' αυτό να είναι σύμφωνος και βοηθός σου ο Θεός; Τι κέρδισες που με τη βία πήρες τη γη μας; Πού είναι οι φόροι που πήρες από αυτή;

**Βυζαντινά Κείμενα (Αετός, Βασική Βιβλιοθήκη, 3),
έκδ. Δ. Ζακυθηνός, Αθήνα 1958, 134.**

Η ειρήνη έδωσε τη θέση της στον πόλεμο, όταν ο τσάρος **Σαμουήλ** ίδρυσε νέο Βουλγαρικό Κράτος με επίκεντρο, αυτή τη φορά, την περιοχή της Αχρίδας. Ο αγώνας αυτός υπήρξε μακρός και δύσκολος για τον

αυτοκράτορα Βασίλειο Β΄, τερματίστηκε όμως με τη συντριβή των Βουλγάρων στις μάχες Σπερχειού (997) και Κλειδίου (1014). Η Βουλγαρία υποτάχθηκε πλήρως (1018) και οργανώθηκε σε δύο θέματα. Τα σύνορα του Βυζαντίου έφτασαν και πάλι στον Δούναβη.

Η προσωπικότητα του Βασιλείου Β΄

[Ο Βασίλειος], αφού καθάρισε το κράτος από τους βάρβαρους και κυριάρχησε στο εσωτερικό του, περιόρισε την αριστοκρατία των μεγάλων οικογενειών [...] και, αφού ανέδειξε γύρω του μια ομάδα εκλεκτών συνεργατών, τους εμπιστεύθηκε τα μυστικά του κράτους [...].

Έκανε τις εκστρατείες εναντίον των εχθρών, όχι όπως συνήθως τις κάνουν οι περισσότεροι βασιλείς στο μέσο της άνοιξης, επιστρέφοντας όταν τελειώσει το καλοκαίρι, αλλά αυτός, για να επιστρέψει, έπρεπε να φτάσει στο σκοπό που είχε όταν ξεκινούσε. Και δεν υποχωρούσε ούτε στο μεγάλο κρύο ούτε στη μεγάλη ζέστη [...].

Μιχαήλ Ψελλός, Χρονογραφία, κεφ. 30, 32, έκδ. Ε. Renauld, τ. 1 (Παρίσι 1926) 18-20.

γ. Οικονομικές συνέπειες των πολέμων

Οι κατακτήσεις του βυζαντινού στρατού και η επέκταση των βυζαντινών συνόρων ευνόησαν την άνθηση της οικονομίας. Νέα εδάφη, παραγωγικό δυναμικό και έσοδα προστέθηκαν στο κράτος, ενώ η διακοπή των αραβικών επιδρομών επέτρεψε την ειρηνική καλλιέργεια της γης. Έτσι πολλαπλασιάστηκαν η παραγωγή και τα νομισματικά αποθέματα του Βυζαντινού Κράτους. Ο πλούτος έφερε ευμάρεια και χλιδή, ενίσχυσε τις δυνατότητες και το διεθνές κύρος της αυτοκρατορίας

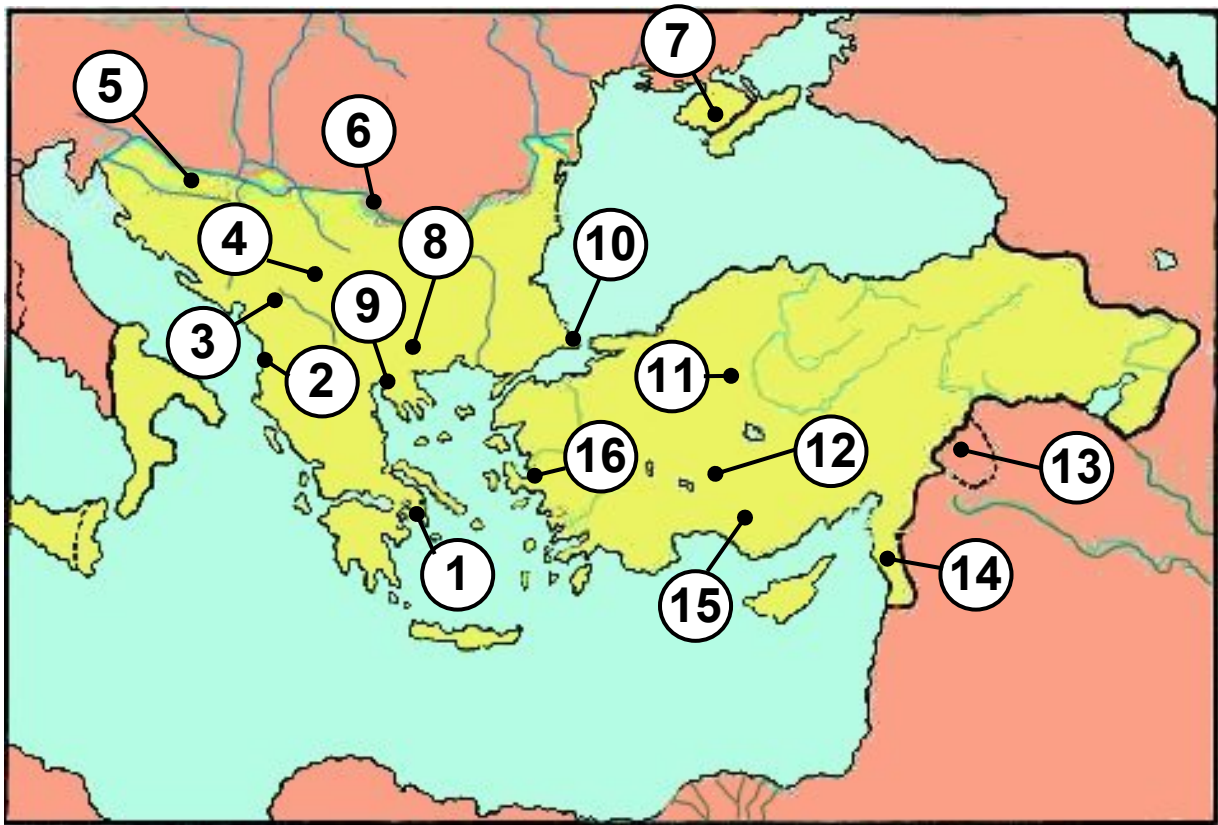
και γέννησε αισθήματα αυτοπεποίθησης και περηφάνειας στους υπηκόους της.

Βυζαντινή εποποιία και οικονομία

Ο Ιωάννης Τζιμισκής δεν μπόρεσε να κατακτήσει τα Εκβάτανα (Σημ.: εδώ τη Βαγδάτη), αλλά έλαβε δώρα από τους Μουσουλμάνους αξίας τριών εκατομμυρίων χρυσών και αργυρών νομισμάτων όταν επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη, τέλεσε μεγάλο θρίαμβο, στη διάρκεια του οποίου χρυσάφι, ασήμι, μπαχαρικά και μεταξωτά ενδύματα παρέλασαν μπροστά στα έκθαμβά μάτια των κατοίκων σε μια θριαμβική πομπή (προέλευσις) προς την αγορά (forum) (Βλ. Λέων Διάκονος, Ιστορία, έκδ. C. B. Hase, Βόννη 1828, 162-163).

Ο Βασίλειος Β', πεθαίνοντας, άφησε τα ταμεία τόσο γεμάτα, ώστε να εντυπωσιαστεί όχι μόνο ο Ψελλός αλλά και οι Μουσουλμάνοι. Αραβική πηγή του ύστερου 11ου αι. μας πληροφορεί ότι ο Βασίλειος [...] άφησε 10.000 καντάρια χρυσών νομισμάτων (=72.000 χρυσά νομίσματα) και μαργαριτάρια αξίας 54 εκατομ. δηναρίων. Ο Ψελλός αναφέρει 200.000 τάλαντα ή λίτρες χρυσού σε μετρητά, δηλαδή 14.4 εκατομμύρια χρυσά νομίσματα.

A. E. Laiou, The Economic History of Byzantium [=Dumbarton Oaks Studies 39], Washington D. C. 2002, 715.

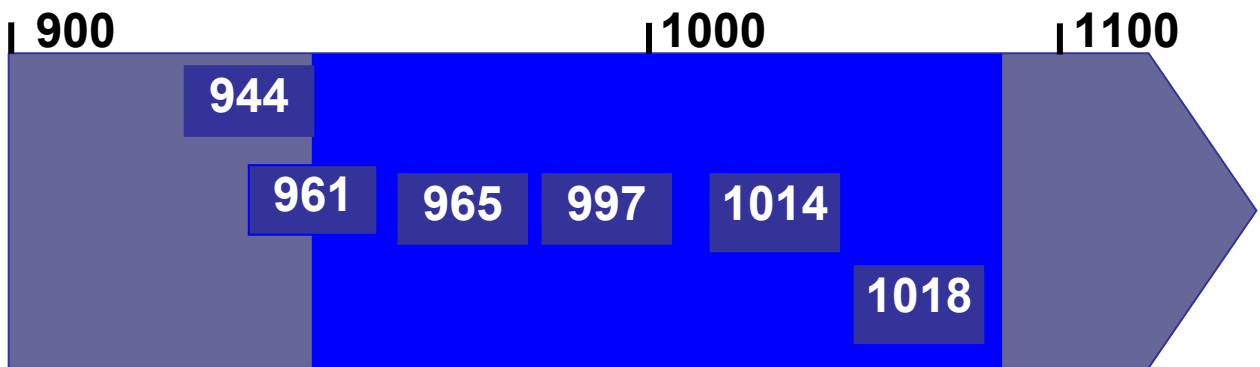
Το Βυζαντινό Κράτος επί Βασιλείου Β΄

1. Αθήνα	9. Θεσσαλονίκη
2. Δυρράχιο	10. Κωνσταντινούπολη
3. Δρίνος π.	11. Άγκυρα
4. Θέμα Βουλγαρίας	12. Αμόριο
5. Σέρμιο	13. Έδεσσα
6. Δούναβης π.	14. Αντιόχεια
7. Χερσώνα	15. Ικόνιο
8. Σέρρες	16. Σμύρνη

Ερωτήσεις

1. Πώς έβλεπε τον πόλεμο κατά των Σαρακηνών ο Νικηφόρος Φωκάς; Ποια ήταν τα σχέδια και οι φιλοδοξίες του, σύμφωνα με την παρατιθέμενη επιστολή;
2. Ποια ήταν τα κυριότερα εσωτερικά προβλήματα του Βυζαντινού Κράτους και πώς τα έλυσε ο Βασίλειος Β΄ σύμφωνα με το τρίτο παράθεμα; Σε τι διέφερε ο Βασίλειος από άλλους στρατιωτικούς ηγέτες;

3. Ποιες ήταν οι άμεσες οικονομικές συνέπειες της βυζαντινής εποποιίας, σύμφωνα με το σχετικό παράθεμα και ποιες, κατά τη γνώμη σου, οι έμμεσες ψυχολογικές συνέπειες;

Βυζαντινή Εποποιία	
944	Άλωση Έδεσσας
961	Ανάκτηση Κρήτης
965	Ανάκτηση Κύπρου
997	Μάχη Σπερχειού
1014	Μάχη Κλειδίου
1018	Υποταγή Βουλγαρίας

6. Η ίδρυση, η εξέλιξη και ο εκχριστιανισμός του Ρωσικού Κράτους

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Η διαμόρφωση του έθνους των Ρώσων, ηγεμονία του Κιέβου, εκστρατείες, εμπορικές συνθήκες, εκχριστιανισμός των Ρώσων.

α. Η διαμόρφωση του έθνους των Ρώσων

Οι Βάραγγοι, τους οποίους οι ανατολικοί Σλάβοι ονόμαζαν Ρώς, ήταν σκανδιναβικά φύλα που εμφανίστηκαν στο ιστορικό προσκήνιο τον 9ο αι. Συνδύαζαν εμπορικές με πειρατικές δραστηριότητες και έγιναν γνωστοί στους λαούς της Δύσης με τα ονόματα Βίκιγκς και Νορμανδοί. Στο χώρο της σημερινής Ρωσίας αξιοποίησαν για εμπορικές δραστηριότητες τους υδάτινους δρόμους και ιδίως το δρόμο από τους Βαράγγους στους Έλληνες, μέσω του οποίου έφταναν στον Εύξεινο και τη Βασιλεύουσα.

Οι Βάραγγοι ή Ρως αναμείχθηκαν με τους ανατολικούς Σλάβους και δημιούργησαν βαθμιαία ένα νέο λαό. Στο λαό αυτό οι ίδιοι έδωσαν το όνομα και την κρατική οργάνωση, που δεν είχαν τα σλαβικά φύλα, και οι Σλάβοι τη γλώσσα και τη λαϊκή βάση.

Δρομολόγια των ρώσων εμπόρων

Οι Ρως, που είναι Σλάβοι, μεταβαίνουν από τις απώτερες σλαβικές περιοχές στη Ρωμαϊκή (= Μαύρη) Θάλασσα και πουλούν δέρματα κάστορα και μαύρης αλεπούς όπως και ξίφη. Ο ρωμαίος ηγεμόνας επιβάλλει τη δεκάτη στα εμπορεύματά τους. Άλλοτε οι Ρως καταπλέουν το σλαβικό ποτάμι Ντον και περνούν από την πρωτεύουσα των Χαζάρων (λαού της στέππας) Khamlig, όπου ο ηγεμόνας της χώρας τους επιβάλλει το

φόρο της δεκάτης. Ακολούθως επιβιβάζονται για την Κασπία [...]. Από την πόλη της Κασπίας μεταφέρουν εμπορεύματα με καμήλες ως τη Βαγδάτη. Εδώ υπάρχουν σλάβοι ευνούχοι που τους εξυπηρετούν ως διερμηνείς.

Ibn Khorddhben, Το βιβλίο των δρόμων και των βασιλείων, έκδ. Μ. . J De Goeje), BGA 6 (Λυών 1967) 115-116.

β. Ίδρυση κράτους – Σχέσεις με το Βυζάντιο

Στα μέσα του 9ου αι. σχηματίστηκε το πρώτο σημαντικό ρωσικό κράτος. Ήταν η ηγεμονία του Κιέβου, η οποία έλεγχε το δρόμο του ποταμού Ντον και έκανε εμπόριο με το Βυζάντιο και το Χαλιφάτο.

Μετά από δύο αποτυχημένες εκστρατείες κατά της Κωνσταντινούπολης, οι Ρώσοι στη διάρκεια του 10ου αι. υπέγραψαν δύο σημαντικές εμπορικές συνθήκες με το Βυζάντιο (911 και 944). Οι συνθήκες αυτές επέτρεπαν στους Ρώσους να ταξιδεύουν και να εμπορεύονται στην Κωνσταντινούπολη.

Οι έμποροι και οι διπλωμάτες που ταξίδευαν μεταξύ Κιέβου και Βυζαντίου ήταν φορείς ιδεών και πεπιοθήσεων. Έτσι οι εμπορικές σχέσεις των δύο κρατών προετοίμασαν τον εκχριστιανισμό των Ρώσων που άρχισε στα μέσα και ολοκληρώθηκε στα τέλη του 10ου αι.

Φύση του ρωσοβυζαντινού εμπορίου

Σχετικά με τη φύση του ρωσοβυζαντινού εμπορίου της εποχής, το Ρωσικό Χρονικό περιορίζεται στη δήλωση ότι ο Ολέγκ έφερε στην πατρίδα από την Κωνσταντινούπολη «χρυσό, μεταξωτά, φρούτα, κρασί και όλων των ειδών τα στολίδια». Εκτός από το χρυσό, τα άλλα προϊόντα ήταν πράγματι τα βασικά εμπορεύματα που

εξήγε το Βυζάντιο στην Ανατολική Ευρώπη. Όλα τους είδη πολυτελείας προορίζονταν για τις ανώτερες τάξεις αυτών των χωρών που είχαν μάθει να εκτιμούν τις ραπτικές και μαγειρικές απολαύσεις του βυζαντινού πολιτισμού. Τα αγαθά που μεταφέρονταν από τη Ρωσία στην Κωνσταντινούπολη είναι γνωστά από άλλες πηγές. Σ' αυτά περιλαμβάνονταν, δούλοι, γούνες (κάστορα, ζιμπελίν, ερμίνας, μαύρης αλεπούς και σκίουρου), κερί και μέλι.

D. Obolensky, Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, Θεσσαλονίκη 1991, 307-308.

γ. Εκχριστιανισμός Ρώσων

Για να συντρίψει την εξέγερση της μικρασιατικής αριστοκρατίας, ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β΄ ζήτησε τη βοήθεια του ρώσου ηγεμόνα Βλαδιμήρου, υποσχόμενος να του δώσει ως σύζυγο την αδελφή του Άννα. Το επικουρικό στρατιωτικό σώμα που έστειλαν οι Ρώσοι συνέτριψε την ανταρσία των βυζαντινών γαιοκτημόνων (δυνατών), αλλά ο Βασίλειος λησμόνησε την υπόσχεσή του.

Από τη δεύτερη βυζαντινορωσική συνθήκη (944)

Όταν οι ρώσοι πρεσβευτές και οι έμποροι φτάσουν στη Βασιλεύουσα, οφείλουν να καταλύσουν κοντά στο ναό του Αγίου Μάμαντα. Εκεί θα στείλουμε ένα υπάλληλο, που θα καταγράψει τα ονόματά τους, και θα λάβουν μηνιαίο βοήθημα. Οι Ρώσοι πρέπει να μπαίνουν στην Πόλη από ορισμένη πύλη, συνοδευόμενοι από υπαλλήλους, άοπλοι και σε ομάδες 50 ανδρών κάθε φορά. Επιτρέπεται να εμπορεύονται ανάλογα με τις ανάγκες τους και να επιστρέφουν πάλι στη χώρα τους. Οι αποχωρούντες Ρως λαμβάνουν από εμάς εφόδια και ό,τι χρειάζο-

νται για τον εξοπλισμό των πλοίων τους. [...] Δεν επιτρέπεται όμως να ξεχειμωνιάζουν κοντά στο ναό του Αγίου Μάμαντα.

**Παλαιορωσικό Χρονικό του Νέστορος, γερμ. έκδ.
R. Trautmann, Λειψία 1931, 30-31.**

Μόνο όταν ο Βλαδίμηρος κατέλαβε τη Χερσώνα, ο αυτοκράτορας συναίνεσε στο γάμο, με την πρόσθετη προϋπόθεση ότι ο Βλαδίμηρος θα ασπαζόταν το Χριστιανισμό. Η νύφη ταξίδεψε στη Χερσώνα, όπου έγιναν η βάπτιση του Βλαδιμήρου και ο βασιλικός γάμος. Επακολούθησε η ομαδική βάπτιση των Ρώσων στα νερά του Δνειπέρου (989).

Με τον εκχριστιανισμό των Ρώσων μια τεράστια έκταση εντάχθηκε στη σφαίρα επιρροής της Ορθοδοξίας και του βυζαντινού πολιτισμού. Η μεταβολή αυτή επηρέασε καθοριστικά τη νοοτροπία και τον πνευματικό και υλικό πολιτισμό των Ρώσων. Οι εμπορικές ανταλλαγές με το Βυζάντιο εντατικοποιήθηκαν, ενώ αυξήθηκε κατά πολύ ο αριθμός των βαράγγων και ρώσων μισθοφόρων που υπηρετούσαν στην αυτοκρατορική φρουρά και το βυζαντινό στρατό.

Η κατάληψη της Χερσώνας και ο εκχριστιανισμός των Ρώσων

Μετά παρέλευση ενός έτους, κατά το έτος 6496 (988) ο Βλαδίμηρος εκστράτευσε με τους στρατιώτες του κατά της Χερσώνας, μιας ελληνικής πόλης. Οι κάτοικοι της Χερσώνας οχυρώθηκαν μέσα στην πόλη, ενώ ο Βλαδίμηρος παρατάχθηκε στο λιμάνι, σε απόσταση βολής τόξου από αυτή [...]. Οι Ρώσοι απέκοψαν τη ροή του νερού και οι Χερσωνίτες δεν άντεξαν τη δίψα και παραδόθηκαν. Ο Βλαδίμηρος και η συνοδεία (družina) του εισήλθαν στην πόλη.

Ο Βλαδίμηρος έστειλε τότε απεσταλμένους στους αυτοκράτορες Βασίλειο και Κωνσταντίνο με το ακόλουθο μήνυμα: «Κοιτάξτε, πήρα την περίφημη πόλη σας. Πληροφορούμαι όμως ότι έχετε μια ανύπαντρη αδελφή. Αν δεν μου τη δώσετε για γυναίκα, θα κάνω στην Κωνσταντινούπολη ό,τι έκανα και σ' αυτή εδώ την πόλη».

Όταν οι δύο αυτοκράτορες άκουσαν το μήνυμα, κυριεύτηκαν από θλίψη και έστειλαν πρεσβεία με το ακόλουθο μήνυμα: «Δεν ταιριάζει στους Χριστιανούς να παντρεύουν τις κόρες τους με εθνικούς. Αν βαπτιστείς, θα εξασφαλίσεις αυτό το πλεονέκτημα. Θα δεχτείς τη Βασιλεία των Ουρανών και θα έχεις κοινή με εμάς πίστη.» [...]

Ο Βλαδίμηρος συγκατατέθηκε και αποφάσισε να βαπτιστεί. Ο επίσκοπος Χερσώνας μαζί με τους ιερείς της αδελφής του αυτοκράτορα βάπτισε τον Βλαδίμηρο, αφού τον κατήχησε στο Χριστιανισμό.

**Λαυρεντιανό Χρονικό, γερμ. μετ. Jo. Bujnoch
(Slavische Geschichtsschreiber 1),
Γκρατς–Βιέννη–Κολονία 1958, 143-145.**

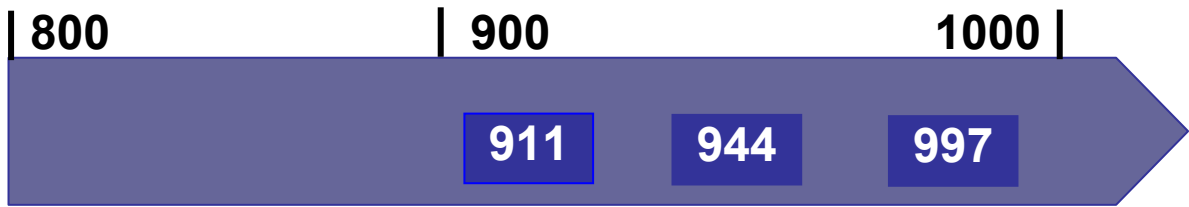
Ναός Αγίου Νικολάου στο Σουζντάλ

Εικόνα με την Παρθένο του Βλαδιμίρ. Φιλοτεχνήθηκε στην Κωνσταντινούπολη περί το 1125 και μεταφέρθηκε στη Ρωσία. Επέδρασε βαθιά στην τέχνη του Κιέβου.

Ερωτήσεις

1. Εθνογένεση ονομάζεται η διαμόρφωση ενός έθνους. Σε τι μοιάζει η εθνογένεση των Ρώσων με αυτή των Βουλγάρων;
2. Διαβάστε με προσοχή τους όρους της συνθήκης του 944. Σε ποιους περιορισμούς υπέκειτο η παραμονή των ρώσων εμπόρων στην Κωνσταντινούπολη;
3. Διαβάστε με προσοχή τα σχετικά παραθέματα. Ποια προϊόντα διακινούσαν οι ρώσοι έμποροι;
4. Πώς συνδέεται στο Λαυρεντιανό Χρονικό ο εκχριστιανισμός των Ρώσων με τους γάμους Βλαδιμήρου – Άννας;

800 – 900	
Ίδρυση Ρωσικού Κράτους (Κίεβο)	
900 – 1100	
911	Εκστρατεία και Εμπορική Συνθήκη με Βυζάντιο
944	Εμπορική Συνθήκη με Βυζάντιο
989	Εκχριστιανισμός

7. Σχέσεις Βυζαντίου – Δύσης Αγώνες για τη διατήρηση των ιταλικών κτήσεων

Όροι – κλειδιά της ενότητας

Κατάκτηση Σικελίας, μετοικεσίες στην Καλαβρία, θέματα Λογγοβαρδίας, Καλαβρίας, Λουκανίας, Όθων Α΄, βασιλεύς Ρωμαίων, κατεπάνω / κατεπανάτο Ιταλίας, Θεοφανώ, Όθων Β΄, ενίσχυση βυζαντινής επιρροής στη Γερμανία, βοήθεια Βενετών, εμφάνιση Νορμανδών.

α. Ο Ελληνισμός της Ιταλίας

Το ελληνικό στοιχείο, που κατά την αρχαιότητα κατοικούσε στη Σικελία και τη Ν. Ιταλία (**Μεγάλη Ελλάς**), ενισχύθηκε κατά τον 7ο και τον 8ο αι. με μετοικεσίες πληθυσμών από την Ελλάδα εξαιτίας των σλαβικών επιδρομών.

Στις αρχές του 10ου αι. οι Άραβες ολοκλήρωσαν την κατάκτηση της Σικελίας. Στο Βυζάντιο απέμεινε η Ν. Ιταλία. Σικελιώτες, που εγκατέλειψαν τις εστίες τους μπροστά στις αραβικές επιθέσεις, πύκνωσαν το ελληνικό στοιχείο της περιοχής.

Σικελιώτες στην Καλαβρία (μέσα 10 αι.)

Οι Ισμαηλίτες κυρίευσαν όλη τη χώρα και λεηλάτησαν όλους τους τόπους της. Φοβερή πείνα έπεσε σ' όλους τους κατοίκους – όχι μόνο σ' όσους κατοικούσαν στις πόλεις, αλλά ακόμη και εκείνους που ζούσαν πάνω στα βουνά. Τι τρομερή τραγωδία μπορούσε να δει κανείς, τι δυστυχία φανερώθηκε! Πολλοί Χριστιανοί έφαγαν τότε τις σάρκες των αγαπημένων τους παιδιών [...]. Παιδιά έφαγαν τις σάρκες άτυχων γονιών, και αδέρφια τις σάρκες αδελφών τους. [...] Η πείνα ήταν τόσο ανυπόφορη, που η φύση χτυπούσε και καταβρό-

χθιζε τον εαυτό της. Τόσο μεγάλη ασέβεια έβλεπε ο ήλιος σ' αυτή την περιοχή [...].

Τότε ο άγιος Σάββας εξασφάλισε τη σωτηρία όχι μόνο στους οικείους του [που ζούσαν στην πόλη Collesano] αλλά και άλλους πολλούς ανθρώπους: τους οδήγησε μέσα από ερημικά βουνά και τους εγκατέστησε σε πολύ οχυρά κάστρα (στην περιοχή της Rametta, ανατολικά της Σικελίας). Έπειτα εγκατέλειψε στο μέρος αυτό (το πλήθος του λαού) και ο ίδιος με τους γονείς του έφτασε στην Καλαβρία, περνώντας τη θάλασσα.

Ιστορία και έπαινος των αγίων Σάβα και Μακαρίου των Νέων εκ Σικελίας υπό Ορέστου, πατριάρχου Ιεροσολύμων (αρχές 11ου αι.), έκδ. Ιο. Cozza-Luzi (Ρώμη 1893) 13-14.

Η βυζαντινή Ν. Ιταλία περιλάμβανε τα θέματα Λογγοβαρδίας, Καλαβρίας και Λουκανίας και συνόρευε στο βορρά με κρατίδια που προσπαθούσαν να κρατήσουν την αυτονομία τους έναντι του Βυζαντίου και του Γερμανικού Κράτους.

β. Η ιταλική πολιτική των Μακεδόνων – σχέσεις με το Γερμανικό Κράτος

Η δυτική ή ιταλική πολιτική των Μακεδόνων αποσκοπούσε στη δια-τήρηση και την επέκταση των κτήσεών τους στην Ιταλία και στην απόκρουση των αραβικών επιθέσεων και της γερμανικής απειλής.

Για την αντιμετώπιση των Αράβων ο Κωνσταντίνος Ζ' προσπάθησε να εξασφαλίσει συμμάχους στη Δύση και έτσι αντάλλαξε πρεσβείες με τους ηγέτες της. Ωστόσο νικήθηκε στρατιωτικά από τους Άραβες (μέσα 10ου αι.).

Ο Νικηφόρος Φωκάς έναντι των Αράβων της Σικελίας και των Γερμανών ακολούθησε αμυντική τακτική, στηριζόμενος σε συμμαχίες με Ιταλούς ηγεμόνες και στη βοήθεια του τοπικού πληθυσμού.

Στάση των κατοίκων του Ροσσάνο (965-966)

Κυβερνούσε τότε και τις δύο περιοχές, δηλαδή την (υπόλοιπη) Ιταλία και την Καλαβρία μας, ο μάγιστρος (είδος αξιώματος) Νικηφόρος Εξακιονίτης [...]. Ο μάγιστρος [...] σκέφτηκε να κατασκευάσει τα λεγόμενα χελάνδια (τύπος βυζαντινού πολεμικού πλοίου) σε κάθε πόλη της Καλαβρίας και μ' αυτά όχι μόνο να διαφυλάξει την ασφάλειά τους και να τις απαλλάξει από κινδύνους, αλλά επίσης να παραδώσει στον αφανισμό τη γειτονική και εχθρική Σικελία. Αυτό όμως δεν μπόρεσαν να το ανεχτούν οι κάτοικοι του Ροσσάνο, γιατί ήταν ασυνήθιστοι να υπηρετούν στα χελάνδια και (έτσι), ενώ είχαν ναυπηγήσει τα πλοία και έμελλαν να τα καθελκύσουν στη θάλασσα, παρακινήμενοι από υπέρμετρο ζήλο [...], όρμησαν με μεγάλο θόρυβο και πυρπόλησαν τα πλοία και κρέμασαν τους καπετάνιους τους. [...]

Βίος Νείλου του Νέου, κεφ. 60-62, έκδ. P. Germano Giovanelli, Badia di Grottaferata 1972, 101-103.

Η απειλή για τις βυζαντινές κτήσεις στην Ιταλία έγινε έντονη, όταν ο γερμανός ηγεμόνας Όθων Α' ανακηρύχτηκε βασιλεύς Ιταλίας (951) και στέφθηκε από τον πάπα στη Ρώμη αυτοκράτωρ Ρωμαίων (962).

Μετά την ανταλλαγή πολλών πρεσβειών, ο πρεσβευτής του Όθωνα Λιουτπράνδος, επίσκοπος Κρεμώνας, ταξίδεψε στην Κωνσταντινούπολη (Δεκέμβριος 968), για να προτείνει ειρήνη και γάμο του γερμανού διαδόχου με μια βυζαντινή πριγκίπισσα, με προίκα τις βυζαντινές κτήσεις της Ν. Ιταλίας. Ο

Νικηφόρος Φωκάς απέρριψε τις προτάσεις αυτές, επικαλούμενος τη γερμανική επιθετικότητα εναντίον των ιταλικών του κτήσεων, και επιφύλαξε πολλές ταπεινώσεις στον Λιουτπράνδο που επέστρεψε άπρακτος στη Δύση.

Ο Ιωάννης Τζιμισκής συνένωσε τα τρία ιταλικά θέματα και ίδρυσε το κατεπανάτο Ιταλίας (περί το 975). Ο κατεπάνω (δηλ. ο διοικητής) της Ιταλίας έδρευε στο Μπάρι. Συγχρόνως ο Τζιμισκής ακολούθησε μετριοπαθή πολιτική έναντι των Γερμανών. Το 972 η Θεοφανώ, ανεψιά του αυτοκράτορα, νυμφεύτηκε στη Ρώμη τον Όθωνα Β΄, διάδοχο του γερμανικού θρόνου.

Λιουτπράνδος και βυζαντινές αρχές

Ο Λιουτπράνδος, απευθυνόμενος στον γερμανό ηγεμόνα και κύριό του, γράφει:

Γιατί αυτός (ο αξιωματούχος Λέων Φωκάς) δεν Σας αποκαλούσε *imperator* (=αυτοκράτορα), βασιλέα στη γλώσσα του, αλλά *ρήγα*, [τίτλο που προέρχεται] από το δικό μας *regem* [...].

Ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς σχολίασε ως εξής την ιταλική πολιτική του Γερμανών:

«Έπρεπε και μάλιστα θέλαμε να σε υποδεχτούμε φιλικά και μεγαλόπρεπα· αλλά δεν το επιτρέπει η ασέβεια του κυρίου σου, που κατέλαβε τη Ρώμη με εχθρική εισβολή, παράνομα και αθέμιτα άρπαξε με τη βία από τον Βερεγγάριο (βασιλιά της Ιταλίας) και τον Αδαλβέρτο (γιο του Βερεγγάρου) τη χώρα τους και από τους κατοίκους της Ρώμης άλλους σκότωσε, άλλους απαγχόνισε, άλλους τύφλωσε και άλλους εξόρισε. Τέλος επιχείρησε να καθυποτάξει **διά πυρός και σιδήρου** τις πόλεις του κράτους μας· επειδή όμως δεν μπόρεσε να πραγματοποιήσει τον άδικο σκοπό του, έστειλε τώρα, με

πρόσχημα την ειρήνη, σε μας ως κατάσκοπο εσένα, τον υποβολέα και εισηγητή της ραδιουργίας του.

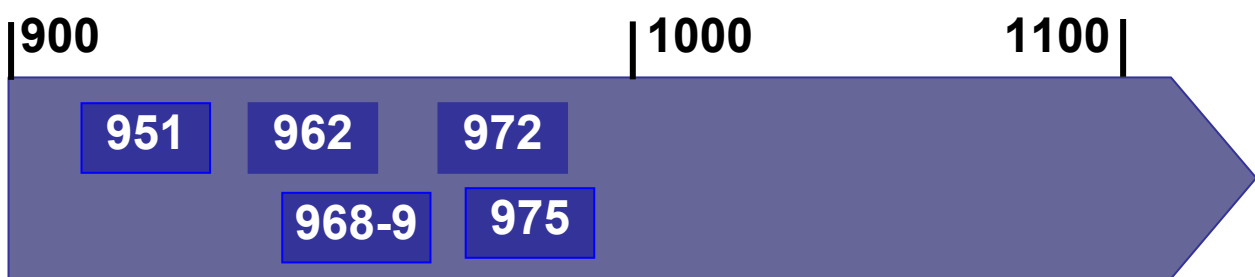
**Β. Στ. Καραγεώργος,
Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Μεσαιωνική
Περίοδος, Αθήνα 1987, 499.**

Ο Όθων Β' (973-983) ωστόσο έδειξε αλαζονεία και διέσχισε τη Νότια Ιταλία που αποτελούσε βυζαντινό έδαφος, συντρίφτηκε όμως από τους Άραβες σε ναυμαχία που έγινε κοντά στον Κρότωνα, λιμάνι της Ν. Ιταλίας (982). Μετά το θάνατό του οι σχέσεις των δύο κρατών αποκαταστάθηκαν. Η επιρροή του βυζαντινού πολιτισμού στη Γερμανία ήταν πολύ έντονη στα χρόνια που η Θεοφανώ επιτρόπευε τον ανήλικο γιο της (983-992).

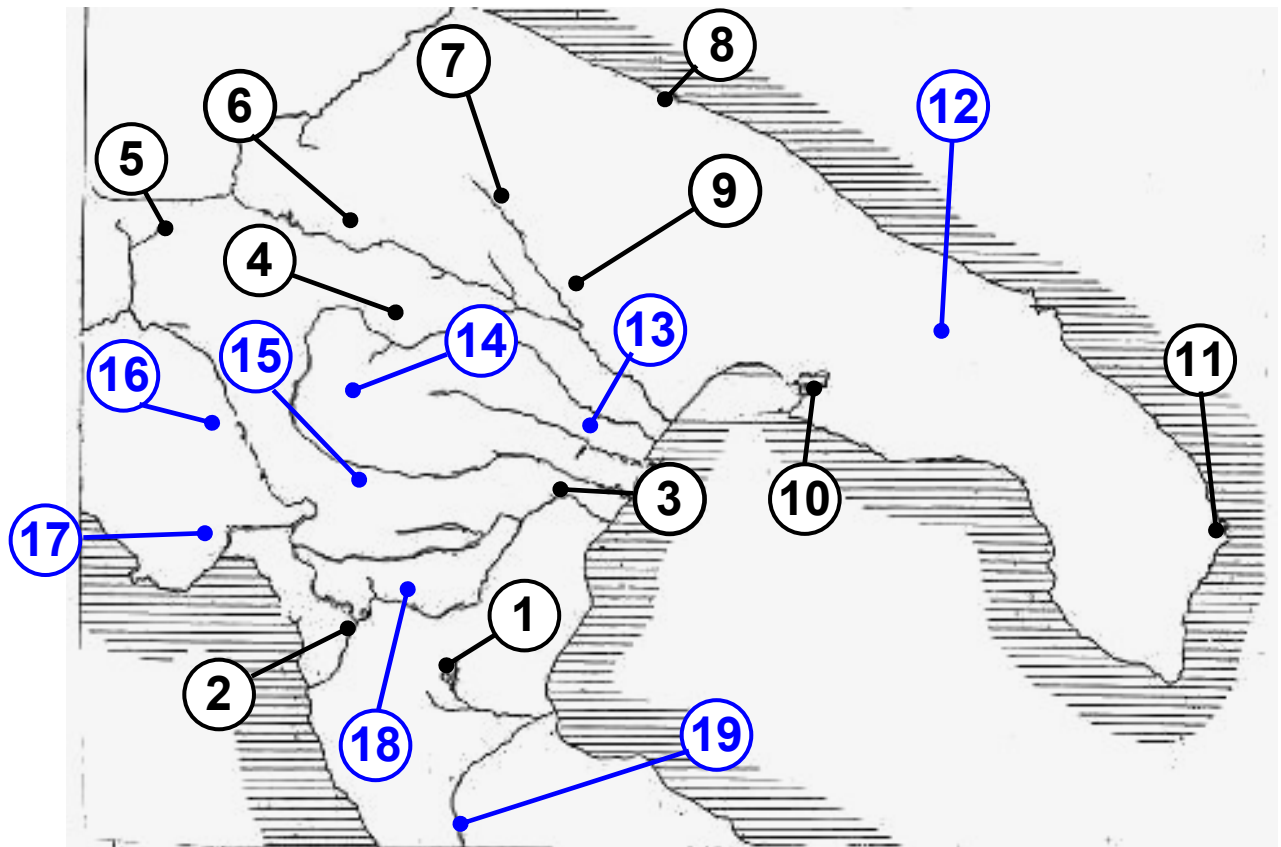

Οι γάμοι Όθωνα Β' και Θεοφανώς. Ελεφαντοστό του 10ου αι. (Παρίσι. Μουσείο Cluny).

Ο Βασίλειος Β΄ αντιμετώπισε αποτελεσματικά τις εξωτερικές απειλές με τη βοήθεια των Βενετών και των Πισατών. Στους Βενετούς παραχώρησε μάλιστα τα πρώτα εμπορικά προνόμια, τα οποία αργότερα διευρύνθηκαν από τους Κομνηνούς. Στα μέσα του 11ου αι. εμφανίστηκε το πρόβλημα των Νορμανδών που είχαν κατακτήσει πολλά εδάφη στη Ν. Ιταλία και είχαν γίνει επικίνδυνοι για τις βυζαντινές κτήσεις.

900 – 1000	
951	Όθων Α΄ Βασιλεύς της Ιταλίας
962	Όθων Α΄ Αυτοκράτωρ Ρωμαίων
972	Γάμοι Θεοφανούς και Όθωνος Β΄
968-9	Ο Λιουτπράνδος στην Κωνσταντινούπολη
975	Ίδρυση Καπετανάτου Ιταλίας
1000 - 1100	
	Προνόμια στους Βενετούς
	Ίδρυση Νορμανδικού κράτους

Η βυζαντινή Λουκανία και η γειτονιά της

ΠΟΛΕΙΣ	
1. Κασσάνο	7. Γκραβίνα ντι Πούλια
2. Λαΐνο	8. Μπάρι
3. Τούρσικον	9. Μετέωρα
4. Τρικάρικο	10. Τάραντας
5. Κόντσα	11. Οτράντο
6. Ακεράντσα	

ΠΕΡΙΟΧΕΣ	
12. ΛΟΓΓΟΒΑΡΔΙΑ	16. ΛΟΥΚΑΝΙΑ ΛΟΜΒΑΡΔΙΑΣ
13. ΝΟΝ	17. ΛΑΓΚΟΝΕΓΚΡΟ
14. ΛΟΥΚΑΝΙΑ	18. ΜΕΡΚΟΥΡΙΟΝ
15. ΛΑΤΙΝΙΑ	19. ΚΑΛΑΒΡΙΑ

Ερωτήσεις

1. Μελέτησε στο πρώτο παράθεμα τις αιτίες της μετανάστευσης των Σικελιωτών και παρακολούθησε στο χάρτη τη διαδρομή που ακολούθησαν οι φυγάδες. Ποιες ήταν οι συνέπειες της μετανάστευσης για τη Σικελία και τη Ν. Ιταλία;
2. Αναζήτησε στο δεύτερο παράθεμα τις αιτίες της εξέγερσης του πληθυσμού του Rossano Καλαβρίας. Πώς εκφράστηκε η δυσαρέσκεια των εξεγερμένων;
3. Ποιες σημερινές λέξεις προήλθαν από τους όρους κατεπάνω και μάγιστρος; Πώς είναι οι λέξεις αυτές σ' άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες;
4. Γιατί οι βυζαντινές αρχές δεν αναγνώριζαν στον γερμανό ηγεμόνα τον τίτλο imperator–βασιλεύς, αλλά μόνο τον τίτλο rex–ρήγας; Τι καταλογίζει ο Νικηφόρος Φωκάς στον γερμανό πρεσβευτή και στη γερμανική πολιτική;

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ 1ου ΤΟΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΑΙΩΝΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (330-717)	5
I. Η ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	8
1. Από τη Ρώμη στη Νέα Ρώμη	8
2. Εξελίξεις ως τις αρχές του 6ου αι.	15
3. Η πάλη της Ορθοδοξίας με τις αιρέσεις και την αρχαία θρησκεία	22
II. ΕΞΩΤΕΡΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	30
1. Ο Ιουστινιανός και το έργο του	30
2. Ο Ηράκλειος και η δυναστεία του (610-717): Εσωτερική μεταρρύθμιση και αγώνας επιβίωσης	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΛΑΟΙ ΣΤΟΝ ΠΕΡΙΓΥΡΟ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	48
I. Ο ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ	51
1. Οι Σλάβοι και οι σχέσεις τους με το Βυζάντιο	51
2. Οι Βούλγαροι και οι σχέσεις τους με το Βυζάντιο	55
II. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ	61
1. Η εξάπλωση των Αράβων	61
2. Το εμπόριο και ο πολιτισμός του Ισλάμ	69

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ
ΑΚΜΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (717-1025) 75**

**I. ΠΑΓΙΩΣΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ
ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ ΤΗ Μ. ΑΣΙΑ 77**

1. Η διαμόρφωση της μεσαιωνικής ελληνικής
βυζαντινής αυτοκρατορίας 77
2. Η μεταβατική εποχή: Οι έριδες για το ζήτημα
των εικόνων. 84
3. Η Βασιλεία του Μιχαήλ Γ΄ και η αυγή της Νέας
Εποχής.....91
4. Η διάδοση του Χριστιανισμού στους Μοραβούς
και τους Βουλγάρους 99
5. Η Βυζαντινή Εποποιία. Επικοί αγώνες και
επέκταση της Αυτοκρατορίας..... 106
6. Η ίδρυση, η εξέλιξη και ο εκχριστιανισμός
του Ρωσικού Κράτους 112
7. Σχέσεις Βυζαντίου – Δύσης. Αγώνες για
τη διατήρηση των ιταλικών κτήσεων 119

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.